

422744

Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә

ЯНВАР—ФЕВРАЛ

1985

№ 1 (91)

(МЕТОДИК МӘЧМУӘ)

«Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин органы
«Азәрбајчан мәктәби» журналына элавә

МҮНДӘРИЧАТ

Јер үзүндә сүлһ наминә 3

Фәнләрин тәдриси вә иш тәчрүбәси

А. Абдуллајев—Бәди әсәрләрин ифадәли охусуна һазырлығын јолла- һагғында	7
А. Рәһимов—I—III синифләрдә образларын характеристикасынын мү- ғайисәли тәртибинин мазмунун шуурлу мәнимсәнилмәсинә тәсири	12
Р. Әлијева—Ријазижатын тәдрисиндә гаршыја чыхан чәтинликләр вә онларын арадан галдырылмасы јоллары	18
М. Исмиханов—Мүстәгил ишин оптимал тәшкилиңә даир	23

Алтыјашлылар проблеми

М. Јолчујев—Азкомплектли мәктәбләрдә алтыјашлыларла тәлимин тәшкили тәчрүбәсиндән	29
З. Әлијева—Һазырлыг синифләриндә күтләви тәдбирләр	30

Музакирә едирик

Алты јашдан тәлимә башлајан I синифләрдә тәлимин мазмуну	33
Јени програм лајиһәләри (Азәрбајчан дили (сәһ. 35), ријазижат (сәһ.41), әтраф аләмлә таньшлыг (сәһ. 44), әмәк тәлими (сәһ. 47), тәсвири инчәсә- нәт (сәһ. 51), мусиги вә нәғмә (сәһ. 56), физики тәрбијә (сәһ. 61).	35

Мәктәбәгәдәр тәрбијә

Х. Мәммәдова—Ушағын мәктәбә һазырланмасы мүнүм мәсәләдир	67
Н. Ледәјова—Алтыјашлыларын мәктәбә һазырланмасы тәчрүбәсиндән	70
А. Дубинска, В. Плуде—Алтыјашлыларда психи инкишафын ләнкимә- синин клиник мүәјјәнләшдирилмәси	72

Бизим иш јолдашларымыз

З. Поладова—Јарым әср педагожи ишдә	78
Ә. Әлиоглу—«Әлифбам» силсиләсиндән	80

«ИБТИДАИ МЕКТЕБ ВЕ МЕКТЕБЕГЕДЕР ТЕРБИЕ»
(«Начальная школа и дошкольное воспитание»)
Методический сборник. Приложение к журналу
«Азербайджан мектеби» — органа Министерства просвещения
Азербайджанской ССР, № 1 (91), 1985.

СОДЕРЖАНИЕ

Во имя мира на земле	3
Преподавание предметов и опыт работы	
А. Абдуллаев — О путях подготовки к выразительному чтению художественных произведений	7
А. Рагимов — Влияние сравнительного оформления характеристики образов на сознательное освоение содержания в I—III классах	12
Р. Алиева — Трудности в преподавании математики и пути их преодоления	18
М. Исмиханов — Об оптимальной организации самостоятельной работы	23
Проблема шестилеток	
М. Елчуев — Из опыта организации обучения с шестилетками в малокомплектных школах	29
З. Алиева — Массовые мероприятия в подготовительных классах	30
Обсуждаем	
Содержание обучения в I классах для шестилеток	33
Проекты новых программ (азербайджанский язык, стр. 35), математика (стр. 41), знакомство с окружающим миром (стр. 44), трудовое обучение (стр. 47), изобразительное искусство (стр. 51), музыка и пение (стр. 56), физкультура (стр. 61)	35
Дошкольное воспитание	
Х. Мамедова — Подготовка детей к школе — важный вопрос	67
Н. Леденёва — Из опыта подготовки шестилеток к школе	70
А. Дубинска, В. Плуде — Клиническое определение торможения психического развития у шестилеток	72
Наши товарищи по работе	
З. Поладова — Жизнь, посвященная педагогической работе	78
* * *	
А. Алиоглы — Из серии «Букваря»	80

Адрес редакции: 370000, город Баку, ул. Низами, 58.
Телефоны: 93-13-45, 32-37-33.

Город Баку, издательство «Коммунист» ЦК КП Азербайджана.

Җер үзүндә сүлһ наминә

Сүлһ!.. Бу сөз бүтүн сөзләрин ән үлвиси, ән гижмәтлисидир! Бу бир кәлмәнин архасында бәлкә дә бүтүн сөзләрин ән јахшысы дурур. Сүлһ— сәадәт, хошбәхтлик, азадлыг, севкн...

Җә'ни җер үзүндә сүлһдән дә гижмәтлиси вар?!

Бәшәр өз тарихиндә нә әлдә едибсә бунун үчүн сүлһә миннәтдардыр!

Сүлһ она көрә белә әзиздир ки, онун әкси олан мұһарибә дә вар. Мұһарибә!.. Бу сөз бүтүн сөзләрин ән ағрылысы, ән дәһшәтлисидир! Әкәр сүлһ деҗәркәң көзләримиз гаршысында кениш вә ајдын сәма, күнәшин хәфиф тәбәссүмү алтында өмүр сүрән инсанларын динч јашајышы чанланырса, мұһарибә кәлмәси бизә нәләри хатырлатмыр?! Өлүм! Ишкәнчә! Инсанларын да ағач тумурчуғу кими чичәк ачмадан аловлардача гарсыјыб мәнв олмасы!.. Бәли, мұһарибә инсана нечә бөјүк бәлалар вәд едир!!!

Биз совет адамлары 1418 күн давам едән Бөјүк Вәтән мұһарибәсинин ағыр сынагларындан чыхмышыг. Алман фашизми илә өлүм-дирим мұбаризәси кедән бу күнләрдә Вәтәнимиз нә гәдәр оғул вә гызларыны итирди! Өлкәмиз нә гәдәр игтисади зәрәр чәкди! Фактларын дили илә десәк, мәнбәләрдән мәлүм олдуғу кими, һитлерчиләр милјонларла динч совет вәтәндашыны гырмышдылар, чәбһәләрдә милјонларла дөјүшчү һәлак олмушду. Мүвәгәти ишғал едилмиш рајонларда фашистләр күлли мигдарда сәрвәт мәнв вә гарәт етмишдиләр. Онлар 1710 шәһәри дағытмыш вә талајыб-чапмышдылар. 70 миндән чох кәнд харабаја дөндәрилмиш, јахуд јандырылмышдыр. 32 минә гәдәр сәнајә мүүссисәси, 65 мин километр дәмир-јол хәтти тамамилә вә ја гисмән мәнв едилмиш, 98 мин колхоз, 1876 совхоз вә 2890 машын-трактор стансијасы талан олунмуш, он мин-

ләрлә хәстәхана, мәктәб, техникум, али мәктәб вә китабхана виран гојулмушдур. Үмумијјәтлә, 679 мил-јард манатлыг (мұһарибәдән әввәлки гижмәтләрлә) мадди сәрвәт мәнв едилмишдир. Бу исә ССРИ-дә тәгрибән дөрд бешиллик әрзиндә јени фабриклар, заводлар, дәмир-јоллар, шахталар, електрик стансијалары, совхозлар, машын-трактор стансијалары вә башга мүүссисәләр тикилишинә сәрф едилмиш бүтүн вәсаитә бәрабәрдир.

Әлбәттә, мұһарибәнин өлкәмизә вурдуғу зәрәр бунунла битмир. Совет Иттифагы мә'руз галдығы мұһарибәјә чохлу вәсаит сәрф етмәли олду. Тәсәррүфатын һәрби гајдада јенидән гурулмасы бөјүк хәрчләр тәләб етди. Дүшмәнин әлине кечмиш рајонлардан (бунларда исә мұһарибәдән әввәл ССРИ-нин бүтүн сәнајә мәнсулунун үчдә бир һиссәси истәһсал олунурду) мәнсул көтүрүлмәси үзүндән өлкәјә сајсыз-һесабысыз зәрәр дәјди. Бүтүн бу зәрәрләр тәхминән 1900 милјард манат тәшкил едирди.

Үмумијјәтлә, мұһарибә совет халгына 2600 милјард маната гәдәр мадди зәрәр вурду. Мұһарибә совет өлкәсинин ишыглы кәләчәјә доғру ирәлиләмәсини он илдән дә чох ләнкитди.

Бәли, мұһарибәнин нә демәк олдуғу бизим үчүн күн кими ајдындыр.

Мұһарибәнин гуртардығы күндән гырх илә јахын бир дөвр кечир. Бу гырх илдә нечә-нечә јени нәсил дүн-јаја кәлмишдир ки, онларын һеч бири мұһарибә көрмәмишдир. Лакин бу нәсилләр биздә сүлһ ишинә елә бөјүк сәдагәт руһунда тәрбијә олунурлар ки, һамысында мұһарибәјә сонсуз нифрәт һисси вардыр. Биз сүлһү она көрә белә әзиз тутмуруг ки, Бөјүк Вәтән мұһарибәсинин дәһшәтләрини көрмүшүк. Биз сүлһү она көрә әзиз тутуруг ки, парти-

ја вә һөкүмәтимиз јарандығы күндән сүлһү ән бөјүк сәрвәт кими гижмәтләндирмиш вә ону бүтүн совет адамларынын, нечә дејәрләр, ганына һопдурмушдур. Тәсадүфи дејилдир ки, ССРИ 60 илдән чохдур бүтүн дүнјада сүлһүн дајағы кими таныныр. Һалбуки елә дәвләтләр вәр мұһарибә көрмәсинә вә төрәтмәсинә, минләр, милјонларла адам итирмәсинә бахмајараг, бу күн дә ган-ган дејир, јени гырғынлар төрәтмәк үчүн мејдан сулајыр.

Әлбәттә, биз кәнч нәсли сүлһ ишинә сәдагәт руһунда тәрбијәләндирәркән тарихи фактлара мұрачирәт етмәјә билмәрик. Чүнки факт ән тә'сирли тәрбијә васитәсидир. Совет халгынын азадлыг уғрундакы Бөјүк Вәтән мұһарибәси тарихи дә сүлһ иши уғрунда мұбаризәдә чох тә'сирли вә ибрәтамиз факт олараг галыр. Һеч бир өлкә һеч бир мұһарибәдә бизимки гәдәр иткијә вә тәхрибәтә мә'руз галмамышдыр. Она көрә дә Бөјүк Вәтән мұһарибәси, үмүмијјәтлә исә икинчи дүнја мұһарибәси нәинки кәнч нәсил үчүн, бүтөвлүкдә бәшәр үчүн ибрәт дәрси, сүлһә чағырыш сәдасы олмалыдыр.

Совет халгы, бүтүн мүтәрәгги бәшәријјәт бөјүк гәләбәмизин 40 иллијини лајигинчә гејд етмәјә һа**вырлашырлар.** Халгымыз Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндә фашист Алманијасы вә онун мүттәфигләри үзәриндә һәлледици гәләбәдә, Авропа халгларынын фашист көләлијиндән азад олунмасында вә дүнја сивилзасијасыны хилас етмәкдә мұһүм рол ојнамышдыр. Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин «1941-1945-чи илләрин Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндә совет халгынын гәләбәсинин 40 иллији һаггында» гәрарында дејилир: «Өтән онилликләр Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндә совет халгынын гәләбәсинин үмүмдүнја-тарихи әһәмијјәтини даһа парлаг вә даһа долғун шәкилдә ачыб көстәрди. Алман фашизминин, сонра исә јапон милитаризминин дармадағын едилмәси дүнја инкишафынын бүтүн кедишинә чох дәрин тә'сир көстәрди. Өз сосиал вә милли азадлыгы уғрунда зәһмәткеш күтләләрин мұбаризәси

үчүн әлверишли шәраит јаранды». Она көрә дә тәрәггипәрвәр адамларын һамысы үчүн бу јубилејин бөјүк мә'насы вардыр.

Совет Иттифагы үчүн Бөјүк Вәтән мұһарибәси азадлыг мұһарибәси иди, әдаләтли мұһарибә иди. Бөјүк Вәтән мұһарибәси Гызыл Ордумузун азадлыгсевәрлијини, совет халгынын јенилмәзлијини, дәвләтимизин сарсылмазлыгыны, партијамызын бөјүк тәшкилатчылыг габилијјәтини бир даһа үзә чыхартды. Бүтүн бунлар вәтәнпәрвәрлик, бејнәлмиләлчилик тәрбијәси үчүн тарихи мәнбәдир вә сүлһ иши илә сых бағлыдыр.

Сүлһү мұдафиә етмәк инди һәр өлкәдә ән мұһүм үмүмхалг вәзифәси, үмүммилли вәзифә вә бәшәријјәтин мүгәддәрәти уғрунда мұбаризә демәкдир. Артыг бүтүн өлкәләрдә сүлһ тәрәфдарларынын үмүмдемократик һәрәкәти кенишләндириди. Бу һәрәкәтдә сијаси, дини бахышларындан, сосиал вәзијјәтиндән асылы олмајараг һәр бир вичданлы адам иштирак едир. Сүлһ тәрәфдарларынын һәрәкәти бәшәр тарихиндә ән күтләви ичтимай-сијаси һәрәкәтдыр.

Сүлһ уғрунда мұбаризә Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын вә Совет дәвләтинин бүтүн харичи сијасәт саһәсиндәки фәалијјәтинин мәркәзиндә дурур. Сов.ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт Һеј'әтинин Сәдри К. У. Черненко јолдашын дедији кими, «Ленин сүлһ сијасәти совет халгынын, еләчә дә әслиндә дүнјанын башга халгларынын үмдә мәнәфејинә ујғундур».

Партијамызын сүлһ сијасәтиндә варислик вә ардычыллыг мөвчуддур. Вахтилә В. И. Ленинин имзаладығы Сүлһ Декретиндән башламыш сәксәнинчи илләрин Сүлһ Програмынадәк бүтүн рәсми сәнәдләрдә харичи сијасәтдән сөз дүшәндә сүлһ вә динч јанашы јашамаг принципи ирәли сүрүлмүшдүр. Ән әввәл ССРИ-нин өзү бу принципә әмәл етмәк нүмунәси көстәрмишдир вә көстәрир.

Партијамызын вә Совет дәвләти-

нин бүтүн сијасәт фәалијјәти Ленинин белә бир вәсијјәтинин һәјата кечирилмәсинә јөнәлдилмишдир: «Сүлһ үчүн нә лазымса, һамысыны едәчәјик вә буну фәһләләрә, кәндлиләрә вә д едирик. Биз буну едәчәјик».

Биз «һәгигәтән сүлһә доғру апаран ән садә, ән ајдын гәрар вә тәдбирләрин» һәјата кечирилмәсинә чалышмағ һәггында Ленинин тапшырығына сәдагәтлијик.

Өлкәмиз бөјүк гуручулуғ планларыны һәјата кечирир. Бу саһәдә мүвәффағијјәтлә ирәлиләмәк үчүн исә сүлһ, бејнәлхалғ мүнәсибәтләрин нормал инкишафы, тәрксиләһ лазымдыр. Она көрә дә партија вә һөкүмәтимиз сүлһ уғрунда, халғларын тәһлүкәсизлији вә әмәкдашлығы уғрунда даим ардычыл мүбаризә апарырлар. Кечән илин ахырларында Американын «Вашингтон пост» гәзәти мүхбиринин суалларына К. У. Черненко јолдашын чаваблары, Бирләшмиш Милләтләр Тәшкиләтә Баш Мәчлисинин сессиясында Совет Иттифагынын ирәли сүрдүјү тәклифләр сүлһ ишимиз барәдә дејиләнләрә јени бир сүбутдур.

ССРИ һазырда сүрәтлә силаһланманын, ән әввәл нүвә силаһлары илә силаһланманын дајандырылмагына, нүвә мүһарибәси тәһлүкәсинин азалдылмасына вә нәтичә етибары илә там арадан галдырылмагына јөнәлдилән принципал хәтт ирәли сүрүр. Мүһарибә тәһлүкәсини узаглашдырмагдан, индики вә кәләчәк нәсилләр үчүн сүлһү горујуб сахламагдан сәмәрәли хәтт јохдур.

К. У. Черненко јолдашын зәһмәткеш кәнчләрин «Әмәк һүгуғу уғрунда, јашамағ һүгуғу уғрунда» Бејнәлхалғ көрүшүнүн иштиракчыларына мәктубунда дејилир ки, чох вахт мәһз кәнчләр капитализмин ишсизлик, истисмар, инфляция, тәһсил вә пешә алмагда чәтинликләр, мәнзил чатышмазлығы кими социал бәлаларына биринчи оларағ мәруз галырлар. Белә һаллар империализмин сүрәтлә силаһланма кими исрафчылығы, һәрби авантуралары вә јер үзүндә һәјат үчүн тәһлүкәли тәчавүзкарлығы

сијасәти нәтичәсиндә даһа да ағырлашыр. Мәһз буна көрә дә индикәнч нәслин һәјати мәнәфејинин горунамасы милитаризмә вә нүвә мүһарибәси тәһлүкәсинә гаршы мүбаризә илә гырылмаз сурәтдә бағлыдыр. Сүлһ уғрунда күтләви һәрәкәтын сәмәрәлилији һәлләдичи дәрәчәдә зәһмәткешләрин вә ән әввәл бүтүн фәһлә синфинин мүһарибә әлејһинә нә гәдәр фәал тәдбирләр көрәчәкләриндән асылыдыр.

Сүлһ уғрунда бу чүр фәал мүбаризләр тәрбијә етмәк һәр бир вичданлы адамы дүшүндүрмәлидир. Биздә бу саһәдә кениш миғјасда иш апарылыр. Мәктәб, мүәллим кәнч нәсилдә Вәтәнә мәһәббәт, сүлһ ишинә сәдагәт, мүһарибә гызышдырычыларына гаршы барышмазлығ, јүксәк синфи вә сијаси сајығлығ һиссини әзмлә тәрбијә едир. Тәсадүфи дејилдир ки, үмумтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын әсас истигамәтләри дә бу ишә јөнәлдилмишдир. Һазырда дәрсликләримизин материалларынын бөјүк әксәријјәти сүлһ мөвзуларындадыр. Артығ бир нечә илдир ки, мәктәбләримиздә илк дәрсләр сүлһә һәср олуноур. 1984-чү ил сентјабрын 1-и үмумхалғ бајрамы—Билик күнүндә өлкәнин үмумтәһсил мәктәбләриндә кечириләчәк Сүлһ дәрси илә әлағәдар ССРИ Маариф Назирлији, УИЛККИ Мәркәзи Қомитәси, Совет Сүлһү Мүдафиә Комитәси мүвафиг төвсијәләр гәбул етмишләр. Һәмин төвсијәләрә ујғун оларағ Сүлһ дәрси елә гурулмушдур ки, ССРИ-нин Ленин харичи сијасәти истигамәтләри вә бу истигамәтләрин дәјишмәз олдуғу шакирдләр тәрәфиндән даһа јахшы мәннәмәнилмишдир. Шакирдләримиз мүһарибә тәһлүкәсинин арадан галдырылмагы, сүлһүн мөһкәмләндирилмәси, дөвләтләр арасында етимад мүнәсибәтләри вә гаршылығлы фајдалы әмәкдашлығ мәсәләләрини марағла өјрәнмишләр. Әлбәттә, бу иш јери кәлдикчә башга дәрсләрдә дә апарылыр, шакирдләрин идејасијаси тәрбијәсинә, онларын ичтимай вә әмәк фәаллығынын артмагына көмәк едир.

Шакирдләримиз јахшы билирләр ки, сүлһ һаггында сөзү илә иши дүз кәлән дөвләт кими ССРИ-нин нүфузу бүтүн дүнјада артыр. Биз һәр јердә сүлһ јүрүшүнү даһа да күчләндиририк. Лакин тарих соснализмә, милли азадлыг принципләринин тәсдигинә вә ичтиман әдаләтә хидмәт етдијиндән империализмин иртичачы даирәләри мүасир дүнја инкишафынын бу әсас ән'әнәси илә барыша билмирләр. Онлар бејнәлхалг ишләри күч тәтбиг етмәк мөвгејиндән апарыр, тарихин ганунаујғун кедишатыны поэмаға чалышырлар. Бүтүн бунлар исә сүлһсөвәр гүввәләрдән чидди сајыглыг, буржуа идеолокијасына гаршы гәти барышмазлыг тәләб едир.

Сүлһсөвәрлик биздә һәлә мәктәбәгәдәр дөврдән ушаглара ашылаһныр. Бу саһәдә ушаг бағчаларында кениш иш апарылыр. Ушаглара сүлһ һаггында ше'рләр өјрәдилир, онлар тарихи јерләрә экскурсијаја апарылыр, мүһарибә ветеранлары илә көрүшүр, ибрәтамыз сөһбәтләрә гулаг асырлар. Бағчаларымызын бир чохунда ушагларын сүлһә һәср олунмуш әл ишләриндән ибарәт сәркиләр тәшкил едилир, јарадычы әмәк үчүн сүлһүн нә демәк олдуғу онлара баша салыныр.

Көрүндүјү кими, сүлһ совет адамларынын һәјати амалы вә әбәди арзусудур. Мәһз буна көрә дә бүтүн тәрәггипәрвәр адамлар Совет Сосиалист Республикалары Иттифагыны сүлһүн бешији адландырыр, партија вә һөкүмәтимизин сүр'әтлә силаһланманын гаршысынын алынмасына јөнәлдилмиш тәклифләрини үрәкдән бәјәнирләр.

Бүтүн бунлара бахмајараг иртичачы империалист даирәләри бизим сүлһ ишимизә гара јахыр, тарихин ибрәт дәрсләринә мөһәл гојмадан соснализмә гаршы јени «сәлиб јүрүшү» е'лан едир, ССРИ вә онун мүттәфигләри үзәриндә һәрби үстүнлүжә наил олмаға чәһд көстәрир, сүр'әтлә силаһланманы дурмадан күчләндирир, өзләринин ирадәсини суверен дөвләтләрә зоракылыгла гәбул етдирмәјә чалышырлар. Бир

сыра Гәрби Авропа өлкәләриндә јени Америка нүвә ракетләринин јерләшдирилмәси, АБШ-ын вә НАТО үзрә онун мүттәфигләринин һәрби тәһлүкәни артырмалары тәшвиш доғурмаја билмәз.

Бәли, империалист даирәләри икинчи дүнја мүһарибәсинин ибрәт дәрсләриндән нәтичә чыхармырлар. Онлар јени дүнја мүһарибәсинә һазырлыг көрүр, бәшәријјәтин тәләји илә ојнајырлар. Соң 30 ил әрзиндә империалистләр 120-дән артыг мүһарибә вә силаһлы муһагишә төрәтмишләр, 20 милјон нәфәрдән артыг күнаһсыз адам бу фитнәләрин гурбаны олмушдур.

Сов.ИКП Мәркәзи Комитәсинин «1941-1945-чи илләрин Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә совет халгынын гәләбәсинин 40 иллији һаггында»кы гәрарында дејилдији кими, јубилејә һазырлыг бүтүн идеја тәрбијәсинин күчләнмәсинә көмәк етмәлидир. Тәчавүзкар империалист даирәләринин кәркинлији күчләндирикләри, Совет Иттифагына, гардаш соснализм өлкәләринә гаршы мүнтәзәм сурәтдә дүшмәнчәсинә идеоложи компанијалар вә тәхрибатлар тәшкил етдикләри белә бир шәрайтдә зәһмәткешләрин совет вәтәнпәрвәрлији вә пролетар сосиалист бејнәлмиләлчилији, ССРИ халгларынын достлуғу руһунда тәрбијәләндирилмәси бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Һәр бир совет адамында дәгиг синфи мөвгеләр, јүксәк сијаси сајыглыг, империализмә гаршы барышмазлыг, сосиализмин һаглы вә мәғлубедилмәз олдуғуна инам формалашдырмаг лазымдыр. Сов.ИКП-нин, халгларымызын, Силаһлы Гүввәләримизин шанлы дөјүш ән'әнәләрини тәблиғ етмәк, һәрби вәтәнпәрвәрлик вә күтләви муһафиә ишини күчләндирирмәк мүһүм вәзифәдир. Совет адамлары, ән әввәл кәнчләр һәрби иш вәрдишләринә јијәләнмәли, сосиализм Вәтәнинин муһафиәсинә һазыр олмалыдырлар.

Бир сөзлә, һамымыз јер үзүндә сүлһ наминә әлимиздән кәлән һеч нәји әсиркәмәмәлијик.

Бәдии әсәрләрин ифадәли охусуна һазырлығын јоллары һаггында

Атәш АБДУЛЛАЈЕВ
педагожи елмләр намизәди

Нитгин вә охунун ифадәлилији мәсәләси үмүмтәһсил мәктәбинин ибтидаи синифләриндә ана дили тәлиминин актуал мәсәләләриндән биридир. Узун мүддәт програм, дәрслик вә методик васитәләрдә грамматик вә орфографија тәлими диггәт мәркәзиндә дурдуғу һалда, нитгин сәс чәһәтинин инкишафы, о чүмләдән шакирдләр тәрәфиндән интонасијанын мәнимсәнилмәси мәсәләсинә аз јер верилмишдир. Мәктәб тәчрүбәсиндә белә бир фикир мөвчуд олмушдур ки, әкәр шакирдин јазылы нитгинин инкишафы дүзчүн һәлл олунарса, онун шифаһи нитги «өз-өзүнә» формалашыр. Мүасир психоложи вә педагожи тәдгигаглар сүбут етмишдир ки, бу фәрзијјә сәһвдир вә нитгин һәр бир нөвү (јазылы вә шифаһи) өзүнүн хүсусијјәтләринә вә өзүнәмәхсус инкишаф јолуна маликдир.

Ифадәли оху — бәдии әсәрин идејасы вә образлы мәзмунунун охучуја тәсирини әкс етдирән, интонасија чәһәтдән дүзкүн охудар.

Мәлүмдур ки, һекајә, нағыл, тәмсил, ше'р вә с. мәктәбдә бәдии оху материалыдыр. Һәмин материалларын хүсусијјәти ондадыр ки, онлар, һәр шејдән әввәл, сөз сәнәтидир, јазычынын варлыға мүнәсибәтинин ифадәсидир. Јазычы варлыға, ону марагландыран һадисәләрә мүнәсибәтини образлы шәкилдә билдирир. Онун мәгсәди варлығы естетик чәһәтдән әкс етдирмәк, ону реалистчәсинә тәсвир етмәкдир.

Бәдии әсәрләр охучуда хүсуси эмосионал вәзијјәт — естетик һис-

сләр (һәјәчан, гәһрәманлара һүсн-рәғбәт, образларын һәрәкәтләриндән тәсирләнмәк вә с.) әмәлә кәтирир.

Ифадәли нитг вә охунун әсасыны данышан вә охујанын фикир, һисс вә нијјәти тәшкил едир. Интонасија вә онун тәркиб һиссәләри олан фәсилә, темп вә ритм, мелодика, нитгин интензивлији вә эмосионал чәларлары (тембр) сәсләнән, тәләффүз едилән нитгин ифадә васитәләридир.

Бәдии әсәрләри тәдрис едәркән, һәр шејдән әввәл, әтраф аләм, инсанлар һаггында шакирдләрин тәсәввүрләрини кенишләндирмәк, инсанларын даһили аләмини, һисс вә һәјәчанларыны, арзу вә мејлләрини баша дүшмәји, әсәри дүзкүн гаврамағы онлара өјрәтмәк ләзимдыр.

Бундан әлавә, ушаглар нитгә јијәләнмәјин бир сыра чәтин мәрһәләләринин өһдәсиндән кәлмәли, өз фикир вә мүлаһизәләрини сөјләмәк үчүн дилин ганунаујғунлуғларыны өјрәнмәли, охудуғлары мәтнләрдә өјрәндикләри мәлүматлардан истифадә етмәји бачармалы, мәтнләри гурулуш чәһәтдән мәнимсәмәли, нитгин үслуби ифадәлилијиндән баш чыхармалыдыр вә с.

Ифадәли охумаг вә данышмаг бачарығы ибтидаи синифләрдә формалашыр. Нитг вә охунун ифадәлилијинин башланғыч аны чанлы нитг — данышыг дилидир. Ушагларын шифаһи нитгинин сәс чәһәти инкишаф етдирилмәклә онларын охула-

рынын ифадэлилији дә тәкмилләшдирилир вә әксинә.

Фәрг бурасындадыр ки, данышыг заманы данышанын өз фикри, нијјәти, шәхси мүлаһизәләри ифадә олунур, оху просесиндә исә јазычы тәрәфиндән тәртиб олунмуш мәтн верилир. Бу әсәрләри охумаг үчүн ирәличәдән онун мәзмунуну өјрәнмәк, јазычынын идејасыны вә нијјәтини баша дүшмәк лазымдыр. Јалныз бундан сонра ону динләјичијә дүзкүн чатдырмаг олар. Бунун үчүн мәтн елә ифадәли охумаг лазымдыр ки, динләјичијә естетик тәсир көстәрсин.

Ушаг мәктәбә кәләркән өз доғма дилини билир, мүәјјән сөз еһтијатына малик олур, данышанда онлардан истифадә едир, суаллара чаваб верир вә с. Ушаглар дили билмәклә бирликдә мүәјјән ифадә тәрзинә, интонасијаја да малик олурлар. Ана дили үзрә һәр бир дәрәдә хүсуси тапшырыглар васитәсилә ушагларда практик сурәтдә ифадәли данышмаг вә охумаг бачарығы јаратмаг лазымдыр. Бу мәгсәдлә мүәллим бәдии әсәрләрин ифадәли охусуна хүсуси һазырлыг ишләри апармалыдыр: Бунун үчүн ашағыдакылар әсас көтүрүлмәлидир:

1. Бәдии әсәрин баша дүшүлмәси, әсәрдә тәсвир олунанларын һисс едилмәси вә охунун вәзифәләринин мүәјјәнләшдирилмәси.

2. Мәтнин нишанланмасы: онун һиссәләрә бөлүнмәси, һәр һиссәнин әсас фикринин мүәјјәнләшдирилмәси, она башлыг верилмәси; мәнтиги вурғуларын, фасиләләрин гојулмасы, онун темпинин, сәсин күчүнүн, јүксәклијинин, интонасијанын мүәјјән едилмәси; тәләффүзү шүбһәли олан сөзләрин орфографија лүғәти илә јохланылмасы.

3. Бәдии әсәрин учадан охунмасы үзрә тәмринләр.

Нитгин техникасына јијәләнмәк вә онун ифадә васитәләрини билмәк һәлә охунун ифадәлилијини тәмин едә билмәз. Ифадәли охуја о заман наил олмаг мүкүндүр ки, охучу бәдии әсәри дәрк етсин: онун идејасыны баша дүшсүн, мүәллифин фик-

рини вә нијјәтини анласын, образларын һисс вә һәјәчанларыны, һәрәкәтләрини, һадисәләрин баш вердији шәраити ајдын тәсәввүр етсин, бунлара мүнасибәтини билдирсин вә охунун мәгсәдини мүәјјәнләшдирсин.

Бәдии әсәри баша дүшмәк мәтнин бәдии тәһлилиндән башланыр. Чүнки бу, әсәрдә бәһс олунанлары ајдын тәсәввүр етмәјә, онлары санки көрмәјә көмәк едир, һадисәләрә вә образлара өз мүнасибәтини билдирмәјә имкан верир.

Тәһлил олунан әсәрин, илк нөвбәдә, дил формасына бахмаг, онун нәзм вә ја нәср олдуғуну нәзәрә алмаг лазымдыр. Чүнки, һәр бир форманын өзүнәмәхсус хүсусијјәти вар. Нәзм әсәрләри үчүн аһәнкдар дил характерикдир. Бу дил оху заманы нитгин сәс чәһәтинә, гафијәјә, вәзнә хүсуси диггәт тәләб едир. Сәрбәст диллә ифадә олунан нәср әсәрләри охундугда исә күндәлик давранышымыза хас олан интонасија тәләб олунур.

Оху үчүн сечилмиш материалын һансы жанра аид олдуғуну мүәјјәнләшдирмәк дә вачибдир. Жанрын хүсусијјәтләринин дүзкүн баша дүшүлмәси мәзмунун дүзкүн, бәдии верилмәсини тәмин едир. Ибтидаи синиф мүәллимләри, башлыча олараг, һекајә, нағыл, ше’р, тәмсил жанрлары үзрә иш апарырлар.

Ифадәли охуја һазырлашаркән әсәрин идејасыны, иштирак едән шәхсләрин характеристикасыны мүәјјәнләшдирмәјә кечмәк, сүжетә вә онун гурулушуна да бахмаг лазымдыр.

Идејанын мүәјјәнләшдирилмәси — әсәри дүзкүн баша дүшмәк, ону һансы мәгсәдлә охумағы ајдынлашдырмаг үчүн лазымдыр. Әсәрин идеја мәзмунуну баша дүшмәдән ону охучуја чатдырмаг мүмкүн дејилдир.

Мисал үчүн М. Сејидзадәнин «Биринчи гар» (III синиф) ше’рини көтүрәк. Онун идејасы — илк гарын јағмасы илә әлагәдар ушагларын севинчи, тәбиәтә мәһәббәт һиссидир. Охучу әсәри охујаркән мүәллифин

фикринә мувафиг сурәтдә елә бәдии васитәләр тапмалыдыр ки, әсәрдә ифадә олунаң әһвали-руһијәни, көзәллији дүјмаға, бурада тәсвир олуңмуш лөвһәнин поетиклијини динләјичијә чатдырмаға көмәк едир.

Әсәрин идејасы образлар системи васитәсилә ачылыр. Мүәллиф онларын көмәји илә өз фикир, һисс вә дүнјабахышыны, варлыға, инсанлара, тәбиәт һадисәләринә мүнәсибәтини ифадә едир. Буна көрә дә образларын характеристикасына чидди јанашмағ лазымдыр.

Әсәри учадан охумағ үчүн һәр бир образы ајдын (онун харичи көркәмини, характерини, давранышыны, диқәр образла гаршылығлы әлагәсини, әсәрдә әһәмијјәтини, ролуну вә јерини) тәсәввүр етмәк лазымдыр. Јалныз бундан сонра онун ифадә олуңмасы үчүн дүзкүн васитә тапмағ олар.

Әсәрдә образлар донуг, һазыр һалда дејил, адәтән, инкишафда верилир. Бу вә ја диқәр сәбәбдән сурәтләрин характериндә, давранашында дәјишиклик баш верир, јени чизкиләр мејдана чыхыр. Оху просесиндә бу дәјишикликләри вермәк лазымдыр. Мәсәлән, А. С. Пушкинин «Балыгчы вә гызыл балыг нағылы»нда (III синиф) гарынын характери, давранышы, тәләбләри о дәрәчәдә дәјишир ки, о, «көј дәнизин саһилиндә», «учуг дахмада» јашајан, «чәһрәдә ип әјирән» садә кәндлидән әввәлчә задәкана, сонра исә зәһмли чара чеврилир, дөврәсиндә «нөкәрләр вә бојарлар дурур». Гары тәкәббүрлү олур, өзүнү јүксәк тутур, гудурғанлығ едир, әринә нифрәт вә һәгарәтлә бахыр. Бунлары нәзәрә аларағ гары һаггындакы сәтирләри гочаја гаршы легејд, етинасыз, нәзакәтсиз, дејинкән, кобуд, јүксәкдән, әмр тонунда, етираза дөзмәјәчәк шәклиндә охумағ лазымдыр.

Әсәрин сүжетини билмәк ифадәли охуја һазырлашмаға көмәк едир. Һадисәләри, онларын баш вердији шәраити, образларын гаршылығлы мүнәсибәтләрини, давранышларыны

вә с. тәсәввүр етмәкдән охучу әсәри динләјичијә дүзкүн чатдыра билмәз. Охучу сүжетин гурулушундан баш чыхармағы, онун әсас элементләрини ајырмағы бачармалыдыр. Бу, оху заманы әсас аңлары көрмәјә, динләјичинин диггәтини әсәрин баша дүшүлмәсиндә һәлледици әһәмијјәтә малик олан мүһүм јерләрә јөнәлтмәјә имкан верир, әсәрин идејасыны, јахшы баша дүшмәјә вә сүжетин инкишафыны изләмәјә көмәк едир.

Сүжетин гурулушунда экспозисија (кириш һиссә), завјазка, кулминасија, развјазка, сонлуг (эпилог) дахилдир.

Экспозисијаның охунмасындан мәгсәд динләјичинин диггәтини чәлб етмәкдир. Экспозисија охучудан сакит, нәгли интонасија тәләб едир ки, бунлар динләјичинин диггәтини топламаға имкан верир.

Ибтидаи синифләрдә тәдрис олунаң бир сыра бәдии әсәрләрин экспозисијасы олмур, бирбаша завјазкадан башланыр вә динләјичини һадисәнин ичәрисинә дахил едир, ону марағландырыр. Оху заманы завјазканы ајырмағ, ону ағыр-ағыр охумағ лазымдыр ки, динләјичиләр охунан һиссәнин ардынча хүсуси нәгл, һекајә кәлдијини баша дүшсүнләр.

Кулминасија әсәрдә мүһүм јер тутур. Оху просесиндә темпин азалдылмасы, сәсин күчләндирилмәси, хүсуси мәнтиги вурғулар васитәсилә кулминасија моментини (аныны) ајырмағ лазымдыр. Бу, кәркинлији артырыр, динләјичиләри мәчбур едир ки, вәзијјәтин нечә гуртарачағыны, һадисәләрин нечә инкишаф едәчәјини көзләсинләр.

Мәтни охумаға һазырлашаркән композисијаның элементләри олан развјазка вә сонлугу (эпилог) диггәтсиз гојмағ олмаз. Развјазка, әсәсән, әсәрин јекун һиссәсидир. О, кәркинлији азалдыр, динләјичинин диггәтини дағыдыр. Буна көрә дә гираәт заманы, ону елә тәләффүз етмәк лазымдыр ки, ушағлар һадисәнин сонуну, јекуну олдуғуну һисс етсинләр. Јекун сәһнәни бир гәдәр

ағыр охумаг лазымдыр, бундан сонра узун фасилә едилмәлидир. Бунула да динләјичијә охунанлары дујмағы, әсәрдә сөјләниләнләрин тәспиринә гапылмаға имкан верилир.

Бир сыра әсәрләрдә развјазкадан сонра сонлуг (епилог) олур. Епилог да развјазка кими динләјичинин диггәтини дағыдыр, ону һәгиги һәјата гајтарыр. Епилогу елә охумаг лазымдыр ки, динләјичи һадисәнин битдијини һиссә етсин вә охунан әсәрдән һәзз алсын.

Әкәр әсәр бир нечә эпизоддан ибарәтдирсә, ифадәли охуја һазырлыг заманы ону һадисә, һәрәкәт вә шәраитин дәјишмәси үзрә һиссәләрә ајырмаг лазымдыр.

Һәр бир һиссә битмиш эпизоддур, оху заманы онлары бир-бириндән мүәјјән фасилә илә ајырмаг мүмкүндүр. Бу фасиләләр динләјичијә охунанлары јахшы баша дүшмәк, һиссә етмәк вә дујмаг, нөвбәти һиссәләри диггәтлә динләмәкдә көмәк едәр.

Охучу һәр һиссәни тәһлил едәркән онун әсас фикрини мүәјјәнләшдирмәли, сурәтләрин давранышыны, шәраити нәзәрдән кечирмәли, һәр һиссәјә башлыг вермәли, охунун мәгсәдини мүәјјәнләшдирмәли, мәтндә мүвафиг нишанлар гојмалыдыр.

Бу һазырлыг ишләри бүтөвлүкдә әсәрин јахшы баша дүшүлмәсинә имкан верир, охучуја өз вәзифәләрини дүзкүн јеринә јетирмәјә көмәк едир. һиссәнин ады онун мәзмунуну, фикрини дәгиг ифадә етмәли, имкан дахилиндә емоционал олмалыдыр. һиссәләрә ад верәркән тәһлил олуна мәнтин өзүндән дә истифадә етмәк олар. Мәсәлән, III синифдә М. Сејидзадәнин «Биринчи гар» шәрини ајры-ајры эпизодларла 2 һиссәјә бөлмәк олар. Бу заман мәзмуна мүвафиг сурәтдә һәр һиссәнин охунмасынын вәзифәсини мүәјјәнләшдирмәк вачибдир.

Биринчи һиссә: «Гар јағсын!»

Охунун вәзифәси: Ушагларын гар јағмасыны арзу етмәсини вә сәбирсизликлә ону көзләмәсини көстәрмәк.

Икинчи һиссә: «Биринчи гар!»

Охунун вәзифәси: Илк гарын јағ-

масы нәтичәсиндә ушагларын севинчини, гарлы гышын көзәллијини шакирдләрә чатдырмаг вә онларда догма тәбиәтә мәнәббәт һисси тәрбијә етмәк.

Ифадәли охуја һазырлыг заманы әсәрин дилинә хүсуси диггәт јетирмәк, она гајғы илә, еһтијатла јанашмаг, әсәрдәки парлаг, поетик, көзәл ифадәләри, сәраст сөзләри оху заманы ајырмаг вә һиссә етдирмәк лазымдыр. Тәләффүзү чәтин сөзләр дәфтәрә јаздырылмалы, онларын охусу үзрә мәшг апарылмалыдыр. Әсәри нәзәрдән кечирмәк лазымдыр: Узун ифадәләр вармы? Әкәр варса, габагчадан сечмәк, онлары сакит, ара вермәдән вә позмадан тәләффүз етмәк лазымдыр.

Ифадәли охуја һазырлыг үчүн әсәрин тәһлили планы белә тутула биләр: 1) Әсәрин идејасы. 2) Образларын гыса характеристикасы. 3) Сүжет. 4) Сүжетин гурулушу: а) експозисија; б) завјазка; в) кулминасија; г) развјазка; ғ) сонлуг. 5) Охунун мәгсәди.

Һәр һиссәнин нөмрәси вә башлыгы јазы тахтасына јазылыр. Һәшјәдә охунун мәгсәди гејд олунур. Мәтн һиссәләр үзрә дәфтәрә көчүрүлүр вә нишанланыр; мәнтиги вургулар гојулур, фасилә, темп, сәсин күчү вә јүксәклији мүәјјәнләшдирилир.

II синифдә И. А. Крыловун «Чырчырама вә гарышга» тәмсилини тәһлил етмәк вә ифадәли охуја һазырламаг үчүн нүмунәви планы ашағыдакы кими тәтбиг етмәк олар:

1. Идеја: аваралыға, тәнбәллијә күлмәк, истехза етмәк вә әмәјә мәнәббәт тәрбијәси.

2. Образлар: гәрарсыз, авара Чырчырама вә зәһмәткеш Гарышга.

3. Сүжет: Чырчырама илә Гарышганын сөһбәти.

4. Сүжетин гурулушу:

Експозисија: «Чырчырама јәј баһар...»дан «Галды о бичарә ач» сәтринә гәдәр.

Завјазка: «Галды о бичарә ач

Сусду даһа наәлач.
Гарышгаја о заман
Јалварыб деди»

Кулминасија: «Јајда охурдун, демәк...»

Развјазка: «Инди дә бәс ојна бәј!»

5. Тәменлин охунмасындан мәгсәд: ағылсызлыг вә тәнбәллији мұһакимә етмәк вә әмәјә мәнәббәт ојатмаг.

Шакирдләрнн бәдин әсәрләрлә танышлығы әкәәр һалларда мұәллимин охусундан башланыр. Ше'р, һекајә, нағыл, тәмсил, очерк вә с. бәдин материалларын охусу заманы бүтөвлүкдә әсәрләрнн идеја мәнасыны ачмаг тәсвир олуна һадисәләрнн изаһ етмәк, онлара мұәјјән емоционал чалар әлавә етмәк мұәллимин әсәс вәзифәләрнндәндир.

Шакирдләрә ифадәли оху вәрдишләрнн ашыламаг ишиндә мұәллимин өзүнүн ифадәли нитги әсәс шәртдир. М. А. Рыбникованын дедији кими, мұәллимин өзү, онун нитг тәрзи, ифадәли сөзү, һекајәси, ше'р охумасы шакирдләр үчүн даими вә чанлы нүмунәдир (М. А. Рыбникова. Очерки по методике литературного чтения. М., 1963, сәһ. 146).

Мүәсир психологларын тәдгигатларына көрә, ше'р вә ја һекајәни динләмәк дилин јалныз сәс чәһәтдән гавранылмасы демәк дејилдир. Фәал динләмә әзәлә фәаллығына (артикулјасија), динләниләнләрнн јенидән чанланмасына (имитасија—тәглид) вә баша дүшүлмәсинә (интерпретасија) көмәк едир (бах: С. Иванова. Речевој слух и култура речи., М., 1970, сәһ. 10).

Оху үчүн һазырланан мәтнин үзәриндә мұәллимин һазырлыг иши мәнтиги охудан башланыр. Мәнтиги охунун мәгсәди әсәрнн идејасынын нечә олмасыны, онун нә үчүн охунмасыны ачмагдан ибарәтдир. Бәзән тәсвир олуна һадисәннн тарихи шәрантини, мұһитини, зәминини мұәјјәнләшдирмәк, һәмнн әсәрнн мејдана чыхмасыны јазычынын һәјаты, тәрчүмеји-һалы илә багламаг, әлағәләндрмәк лазымдыр. Әсәрнн социал-тарихи чәһәтдән бу чүр тәһлили оху үчүн һазырланан мәтнин ушаглар тәрәфиндән јахшы баша дүшүлмәсинә сәбәб олур. Бундан

асылы олараг ајры-ајры конкрет деталлар, һадисәләр, иштирак едән шәхсләрнн (персонажларын) характерләри дүзкүн дәрк олунур, охунана мұнасибәт јараныр.

Мәктәбдә ушаглара ифадәли охумаг нә заман өјрәдилмәјә башланмалыдыр? суалына бәлә чаваб верилсә дүзкүн олар: «Ифадәли оху үзрә иши әлифба тәлими дөврүндән башламаг лазымдыр».

Һәр бир ана дили дәрсиндә ифадәли оху вәрдишләрнн үзрә чалышма вә тапшырыглар јеринә јетирмәк имканы вардыр. Јери кәлдикчә, онларын ашағыдакы нөвләрнндән истифадә етмәк олар: ше'р, һекајә, нағыл вә тәмсилә дахил олан һәр бир чүмләннн интонасијасынын мұәјјәнләшдирилмәси, һәмнн чүмләләрнн мұвафиг интонасијанын тәләбинә көрә охунмасы; бүтөвлүкдә әсәрнн вә ајры-ајры парчаларын учадан охунмасы вә ја әзбәр өјрәнилмәси; ајры-ајры ше'р вә поетик парчалар јазылмыш магнитофон лентләрннн динләнилмәси; шәхсләрә, роллара, сәсләрә көрә, хорла оху вә с.

Ибтидаи синифләрнн програм вә дәрсликләрнндә әввәлләр өзүнә јер тутмамыш бәзи јени терминләр һаггында ушаглара мәлумат вермәк лазымдырмы? Сәһбәт шифаһи нитгин сәс чәһәтләрннн практик чәһәтдән мәнимсәнилмәси просесиндә шакирдләрнн таныш олдуглары дил һадисәләрнннн бир нечә хүсуси адларыннан кедир: пауза (фасилә), мелодика, мәнтиги вурғу, темп, ритм, емоционал чалар, тон, интонасија. Әкәр нәғмә вә мусиги, тәсвири инчәсәнәт, бәдән тәрбијәси фәнләри үзрә програмлара нәзәр салынса, мәлум олар ки, көстәрилән саһәләрдә һәмнн терминләр сәрбәст сурәтдә ишләнир вә баша дүшүлүр.

Һәмнн тәләбләри әлдә рәһбәр тутараг ибтидаи синиф мұәллимләрнн кичик мәктәблиләри јаш вә билик сәвијјәләрннә мұвафиг сурәтдә ифадәли оху саһәсиндә лазыми бачарыг вә вәрдишләрлә силаһландырмалыдырлар.

I—III синифләрдә образларын характеристикасынын мугажисәли тәртибинин мәзмунун шүүрлу мәнимсәнилмәсинә тәсири

Ағарәһим РӘҺИМОВ

Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси

Охунмуш материал өзүнү дәркет-мәнин, бүтөвлүкдә тәрбијә просесинин, нитг вә тәфәккүр инкишафынын мүһүм васитәси олмагла тәсирли информасија мәнбәјидир. Охунмуш бәдии материал мөкән вә заман дахилиндә, мүәјјән ситуасијада чәрә-јан едән һадисәнин, просесин тәза-һүр формасыдыр. Һадисәнин баш-ланмасы, инкишаф динамикасы вә финалы мүәјјән образларын бу вә ја дикәр формада фәалијјәтинин нәтичәсидир. Тәһлил просесиндә ма-териалын дүјүм нөгтәси, кулмина-сијасы әсас образларын фәалијјәти, һадисәјә олан мүнәсибәтләри илә ачылыр. Тәдричән образларын ха-рактери, мәнәви кејфијјәтләри вә фәрди хүсусијјәтләри рәнкарәнкли-ји илә мејдана чыхыр. Демәли, һе-кајәнин дүјүм нөгтәси илә образла-рын фәалијјәти диалектик вәһдәт-дәдир. Она көрә дә мәзмуну там, мәнтиги шәкилдә мәнимсәмәк үчүн әсас образларын характерини баша дүшмәк ләзымдыр. Јахуд әксинә, әсас образларын характерини дә-риндән өјрәнмәк үчүн һадисәнин дүјүм нөгтәси мәнимсәнилмәлидир. Бүтүн бунлар бизә белә бир гәнаәтә кәлмәјә әсас верир ки, тәһлим про-сесиндә охунмуш материалын мәз-мунунун шүүрлу мәнимсәнилмәси үзрә ишләр әсас образларын харак-терләринин өјрәнилмәси үзрә иш-ләрдән тәчрид олунмамалыдыр. Бун-лар диалектик вәһдәтдә, гаршылыгы әлагәдә апарылмалыдыр.

Мүшәһидәләр көстәрир ки, образ-лара садә характеристиканын тәр-тиби I-II синифләрдә мүәллимин рәһ-бәрлији алтында, III синифдән исә материалын характериндән асылы

олараг бә'зән мүстәгил вә сәрбәст дә ола биләр. Бу проседә шакирд-ләр мүрәккәб дахили һиссетмә вә дәркетмәнин көмәји илә тәдричән интеллектуал вә емоционал гүввә-ләрини бирләшдирир, образларын фәалијјәти үзәриндә мүшәһидә апа-рыр, онлары гијмәтләндирмәјә ча-лышырлар. Нәтичәдә шакирдләрин јарадычылыгы мејлләри артыр, ид-рақларынын потенсиал имканлары кенишләнир. Өјрәндикләрини прак-тикаја тәтбиг етмәји, реал варлыгла, өзләринин шәхси тәчрүбәләри илә әлагәләндирмәји бачарырлар. Мәк-тәб тәчрүбәси көстәрир ки, I-III си-нифләрдә шакирдләрин мүшәһидә-чилик, дәрслик үзәриндә мүстәгил ишләмәк, мүһакимә јүрүтмәк, әгли нәтичәләрә кәлмәк, тәһлил-тәркиб апармаг кими габилијјәт вә бача-рығларынын мөвчуд сәвијјәсини нәзәрә алмагла ајры-ајры образла-ра характеристикаларын мугажисә-ли тәртиби үзрә ишләри ашағыда-кы ардычыллыгыла апармаг мөгсәдә мүвафигдир:

- а) бир-биринә зидд (мүсбәт вә мән-фи) образларын характеристика-ларынын мугажисәли тәртиби;
- б) охшар образларын характерис-тикаларынын мугажисәли тәртиби;
- в) хошбәхт совет ушағлары илә ха-ричи өлкәләрдә јашајан ушағла-рын характеристикаларынын му-гајисәли тәртиби;
- г) ингилабдан әввәл баш верән һа-дисәләрдән бәһс едән вә мүәсир һәјәтымыза аид һекајәләрдә тәс-вир олунмуш образларын харак-теристикаларынын мугажисәли тәртиби.

Конкрет нүмунәләри нәзәрдән ке-чирәк:

а) Бир-биринә зидд (мүсбәт вә мәнфи) образларын характеристикаларынын мугајисәли тәртиби. Белә әсәрләрдә ики сурәт үз-үзә дурур. Мәгсәдләриндән, мөвгеләриндән асылы олараг онларын мәнәфеләри дә тоггушур. Һәр кәс өз мөвгејини, идејасыны мұдафиә етмәјә чалышыр. Белә бир вәзијәтдә һәр ики образын өзүнәмәхсус дахили еһтираслары, истәји, характери, фәрди хусусијәтләри мејдана чыхыр. Зиддијәтли образларын характерләринин мугајисәли ачылмасы, кимин һаглы, кимин һагсыз олдуғунун мејдана чыхарылмасы бүтөвлүкдә материалын дүјүм нөгтәсинин ачылмасына сәбәб олур. Шакирдләрин көзләри өнүндә һадисәнин башвермә сәбәбләри, кедиши, инкишаф динамикасы, финалы чанланыр. Беләликлә, шакирдләр тәсвир олуан һадисәни, просеси мәнтиги шәкилдә өјрәнир, образларын характеристикаларыны тәртиб етмәкдә чәтинлик чәкмирләр. Бу мәсәләни арашдырмаг үчүн I синифдә «Саһибә» һекајәсинин охунмасы просесиндә мұхтәлиф характерли ишләр — кириш мұсаһибәси, һекајәнин мұәллим вә шакирдләр тәрәфиндән бүтөв вә һиссә һиссә охунмасы, мәзмунун ачылмасы, јекунлашдырылмасы вә тутушдурулмасы үзрә мұсаһибә апарылды:

— Ушаглар, һекајәдә Саһибә вә Наилә һаггында охундуруз. Инди ким дејәр, Саһибә нечә шакирддир?

— Саһибә тәнбәлдир.

— Нәдән билдиниз?

— О, палтосуну вә портфелини өзү апармыр, гоча нәнәсинә верир, ону әзијјәтә салыр.

— Саһибә һаггында даһа нә дејә биләрсиниз?

— Сәлигәсиздир.

— Диггәтсиздир.

— Сәһвини баша дүшәндир.

Шакирдләрин чаваблары јазы тахтасына јазылыр.

— Саһибә тәнбәлдир, сәлигәсиздир, гоча нәнәсинә гаршы диггәтсиздир, нәзакәтсиздир, анчаг сәһвини баша дүшәндир.

Шакирдләр дәфтәрләринә көчүрүрләр. Сонра Наилә һаггында нә демәк мұмкүн олдуғу сорушулур. Шакирдләр Саһибәнин һәрәкәтләри илә Наиләнин һәрәкәтләрини фикрән бир даһа тутушдурур вә өзләри белә бир характеристика тәтбиг едиб дәфтәрләринә јазырлар.

— Наилә әмәксевәрдир, чалышгандыр, диггәтлидир, нәзакәтлидир, бөјүкләрә һөрмәт едәндир.

II-III синифләрдә исә бу саһәдә ишләр кетдикчә мұрәккәбләшдирилдр. Габагчыл мұәллимләр белә мугајисәләри чәдвәлләр әсасында апарырлар. Мәсәлән, II синифдә шакирдләр мұәллимин көмәји илә Н. Кәнчәвинин «Кәрпичкәсән гоча» һекајәсиндә гоча илә чаванын характерини белә мұәјјәнләшдирилдр:

Кәрпичкәсән гочанын характери

Ағыллыдыр, әмәји севәндир, садәдир, әмәји јүксәк гијмәтләндирилдр. Һеч кәсдән миннәт көтүрмәјәндир. Һеч кәсә әл ачмајандыр, өз әмәји илә доланандыр.

Јенә һәммин синифдә Н. Кәнчәвинин «Шаһ вә хидмәтчи» һекајәсиндәки шаһ вә хидмәтчи образлары-

Чаван оғланын характери

Ловғадыр, тәнбәлдир, аз дүшүнәндир, өзүнү севәндир, бөјүкләрә гаршы диггәтсиздир, әмәји јахшы гијмәтләндирмәјәндир, анчаг сәһвини баша дүшәндир.

нын характеристикаларынын мугајисәли тәртиби јени ахтарышларын нәтичәси кими мејдана чыхыр:

Шаһын характери

Залымдыр, гәддардыр, ганичәндир, бәдхасијјәтдир, кобуддур, јахшы-

Хидмәтчинин характери

Ағыллыдыр, әмәксевәрдир, вәфалыдыр, еһтијатлыдыр, тәдбирлидир,

лыг билэн дежил, башгасынын нөгсаныны багышламајандыр, өзүндән разыдыр.

б) Охшар образларын характеристикаларынын мүгајисәли тәртиби.

Ејни һекајәдә тәсвир олуи муш ики образын фәалијјәтинин, ејни һадисәләрә олан мүнасибәтләринин охшарлығы, бәнзәрлији онларын характерләринин мүәјјән дәрәчәдә јахынлығындан, гисмән ејниликләриндән ирәли кәлир. Бу образларын характерләринин мүгајисәли шәкилдә мүәјјәнләшдирилмәси тәсвир олуи һадисәнин мазмунунун, әсас идејасынын дәриндән вә һәртәрәfli ачылмасынын, бир нөв, ачары олуи. Мүгајисә тәһлил тәркиб-апармаға, фәргли чәһәтләри габарыг шәкилдә ашкарламаға, конкрет нәтичәләрә кәлмәјә имкан верир. Доғрудур, I синифдә охшар, бир-биринә бәнзәр образларын характеристикала-

нәзакәтлидир, сөзү үзә дејәндир, сөзә ахыра гәдәр гулаг асандыр, касыблара, кимсәсизләрә јүксәк гижмәт верәндир.

рынын мүгајисәли шәкилдә мүәјјәнләшдирилмәси бир гәдәр чәтиндир. Лакин ону да унутмаг олмаз ки, I синифдә шакирдләрин бу һагда илкин практик мәлуматлара јијәләнмәләри II-III синифләрдә даһа кениш өлчүдә иш апармаға зәмин һазырлајыр, шакирдләрдә мүстәгил дүшүнмәк, арашдырмаг, мүһакимә јүрүтмәк, охшар вә фәргли чәһәтләри мүәјјәнләшдирмәк габиллијјәти јарадыр.

I-II синифләрдә бу саһәдә апарылан сәмәрәли ишләрин нәтичәсидир ки, III синифдә шакирдләр М. Горкинин «Архип баба вә Лјонка» һекајәсинин тәһлилиндән сонра Архип бабанын вә Лјонканын һәрәкәти, дахили аләми илә әлағәдар характеристикалары ашағыдакы кими тәртиб етдиләр:

Образлар	Охшар чәһәтләр	Фәргли чәһәтләр
Архип баба	Зәифдир, јарыач доланандыр, дыр, еһтијач ичәрисиндә јашајандыр, диләнчидир, диггәтлидир, еһтијатлыдыр, горхагдыр һәр чүр әзијјәтә дөзәндир.	Гочадыр, Лјонканы чох севәндир, онула меһрибандыр, нәвәсинин кәләчәји һаггында дүшүнәндир, хәјирхаһдыр, варлылара нифрәт едәндир.
Лјонка	Зәифдир, јарыач доланандыр диләнчидир, диггәтлидир, һәр чүр әзијјәтә дөзәндир, сәдәгәтлидир.	Балачадыр, диләнчилији вә оғурлуғу севмәјәндир, чиддидир, доғру данышандыр, өзүнүн кәләчәји һаггында дүшүнәндир, сәһвини баша дүшәндир, балачалары севәндир.

Тәчрүбә кәстәрир ки, синфин сәвијјәсиндән, шакирдләрин үмуми һазырлығындан асылы олараг бу иши мүхтәлиф мәтнләр үзәриндә дә апармаг олар. Шакирдләр белә мүгајисәдә һәр ики мәтнин мәгсәдини, идеја вә мазмунуну, һадисәләрин мәнтигини, образларын һәрәкәтини там ајдынлығы илә тәсәввүр етдикдән сонра фикирләшмәлидирләр. III синифдә «Шамама һәсәнова» мәтни үзрә кириш мүсаһибәси, мәтнин бүтөв вә һиссә-һиссә охунушундан сонра шакирдләрин диггәти бир мүд-

дәт әввәл тәдрис олуи муш Ә. Вәлијевин «Һәчәр» һекајәсинин мазмунуна јөнәлдилер. Суалларын көмәји илә ингилабдан әввәл Азәрбајчан кәндлиләринин ачыначағлы вәзијјәти, ханларын, бәјләрин төрәтдикләри чинајәтләр вә халг гәһрәманы Гачаг Нәби, онун һәјат јолдашы вә силаһдашы Һәчәр ханымын шүчаәтләри онлара хатырладылыр.

Шакирдләр Һәчәрлә Шамама Һәсәнованы фикрән мүгајисә едир, характерик хүсусијјәтләрини вермәјә чалышырлар:

Образлар	Охшар чәһәтләр	Фәргли чәһәтләр
Һәчәр	Ағыллыдыр, чәсарәтлидир, тәләбкардыр, мөһрибандыр, күләрүздүр, кәндлиләрин яхын достудур, халгыны севәндир, әдаләтлидир, чәтинликдән горхмајандыр, бачарыглыдыр.	Һагсызлыға дөзмәјәндир, әт белиндә түфәнк ојнадандыр, бәјләрдән, ханлардан зәһләси кедәндир, онларла мүбаризә апарандыр, гочагдыр.
Шамама	Ағыллыдыр, мөһрибандыр, тәләбкардыр, күләрүздүр, әдаләтлидир, колхозчуларын яхын достудур, әмәк адамларыны севәндир, әмәкчидир, өз ишини яхшы биләндир, чәтинликләрдән горхмајандыр, чалышгандыр, бачарыглыдыр.	памбыг устасыдыр, колхоз сәдридир, Сосиалист Әмәји Гәһрәманыдыр, ССРИ Али Советинин депутатыдыр.

в) Хошбәхт совет ушаглары илә харичи өлкәләрдә јашајан ушагларынын характеристикаларынын мүгајисәли тәртиби.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, бу иш тәкчә нәср әсәрләри үзәриндә дејил, һәм дә ше'рләрин тәдриси илә әлагәдар апарылмалыдыр. III синифдә З. Чаббарзадәниң «Јер үзүндә ушаглар вар» ше'ринин мәнимсәнилмәси үзрә ишдән сонра характеристикаларынын мүгајисәли тәртибинә кечилмәлидир. Мә'лумдур ки, харичи өлкәләрдә јашајан ушагларынын вәзијјәти, һәјаты вә характер чизкиләри ше'рин үчүнчү бәндиндән ачылмаға башланыр. Она көрә дә мүәллим мәгсәддән асылы олараг шакирдләрин диггәтини ше'рин үчүнчү бәндинә јөнәлдир:

Ушаглар вар узагларда
Дәрди, гәми чох бөјүкдүр.
Ач, јалавач күлмүр үзү.
Бир дәридир, бир сүмүкдүр.

Шакирдләрә баша салыныр ки, бу бәндин биринчи вә икинчи мисрасында тәсвир олуан ушаглар вәтәнимиздән чох-чох узагларда, океанын о тајында—капиталист өлкәләриндә дәрд, гәм ичәрисиндә јашајан, боғулан ушаглардыр. Бунлар һеч дә капиталистләрин, завод, фабрик, мә'дән саһибләринин өвладлары дејил, зәһмәткеш фәһләләрин, кәндлиләрин ушагларыдыр. Атааналары дојунча чөрәклә, јемәклә, тәзә кејимлә тә'мин едә билмәдикләриндән онларын да гарынлары дојмур, ач-јалавач доланырлар. Һәмишә бир парча чөрәк, тәзә палтар һаг-

гында дүшүндүкләриндән һеч вахт үзләри күлмүр, гәлбләри ачылмыр. Она көрә дә үзләри күлмәјән бу ушаглар һаггында шаир дејир: «Дәрди, гәми чох бөјүкдүр... бир дәридир, бир сүмүкдүр».

— Бәс инди ким дејәр, бизим өлкәмиздә ушагларынын һәјаты нечәдир? Онлар нечә доланырлар?

— Бизим өлкәмиздә ушагларынын һеч бир дәрди, гәми јохдур.

Икинчи шакирд:

— Бизим өлкәмиздә ушаглар шән вә күмраһ бөјүјүрләр. Онлар чөрәк, палтар һаггында дүшүнмүрләр, бајрамларда, сәһәрчикләрдә мусиги аләтләриндә чалыр, маһны охујур, рәгс едир, шәнләнирләр.

Шакирдләрин бу чавабларындан сонра ше'рин дөрдүнчү бәнди үзәриндә иш кедир:

Ушаглар вар јер үзүндә,
Мәктәб нәдир билмәјирләр.
Ушаглар вар доғуландан
Бир дојунча күлмәјирләр.

Ше'рин бу бәндиндә шакирдләрә капиталист өлкәләриндә јашајан фәһлә вә кәндлиләрин, зәһмәткешләрин ушагларынын һеч бир вахт мәктәб үзү көрмәмәләри, охујуб-јазмағы өјрәнмәмәләри, дүнјада баш верән һадисәләрдән хәбәрсиз галмалары, ағыр әмәклә мәшғул олмалары вә с. ачылыр. Сонра шакирдләрә өзләринин мәктәб һәјаты илә әлагәдар суаллар верилир, партија вә һөкүмәтимизин онларын охумалары үчүн көстәрдији гајғы шәрһ олунур.

Бундан сонра ше'рин бешинчи бәнди охунур:

Ушаглар вар, баһар белә
 Онлар үчүн ачы гышдыр.
 Ушаглар вар дәрд әлиндән
 Кәнч олмамыш гочалмышдыр.

Мүәллим шакирдләре баша дүшәчәкләри бир дилдә чатдырыр ки, ше'рин бу парчасы үчүнчү вә дөрдүнчү бәндләрин мәнтиги давамы олмага, орада дежиләнләри бир даһа үмумиләшдирир. Бу бәнддә ишләнен «баһар» вә «гыш» сөзләри бәнзәтмәдир. Баһар инсанларын арзуларынын чичәк ачмасы, гыш исә арзу вә истәкләринин гәлбиндә галмасыдыр, мәнән донмасыдыр. Мүәллиф «Ушаглар вар, баһар белә онлар үчүн ачы гышдыр» демәклә билдирир ки, харичи өлкәләрдә капитализм дүнјасында јашајан касыб, кимсәсиз ушагларын дахили аләми һәмишә күскүн олдуғундан хошбәхт һәјат үчүн үмид верән, онлары севиндирән бир шеј олмадығундан әтраф аләм, бүтүн дүнја онлар үчүн чансыхычы көрүнүр. Она көрә дә мүәллиф ушагларә севинч бәхш едән һадисәләри баһар, дәрд, гәм кәтирәнләри исә гыш адландырыр. Шаир демәк истәјир ки, харичи өлкәләрдә ушагларә севинч, шән әһвал-руһијјә кәтирән һадисәләр дәрд, гәм ичәрисиндә әријиб јох олур. Әтрафларында баш верән һадисәләр онларә һеч бир тәсир кәстәрмир. Онлар өмүрләринин һәлә кәнчлик дөврүнү көрмәсәләр дә дахили сарсынтылар, кечдикләри әзаблы јоллар онларын һәјата, инсанларә олан инамыны гырмышдыр. Бу балача ушагларын һәјаты чәтин рүзикарлә гаршылашмышды. Она көрә дә мүәллиф дејир: «Ушаглар вар, дәрд әлиндән кәнч олмамыш гочалмышдыр».

Јенә бу бәндлә әлагәдар бизим өлкәдә ушагларын вәзијјәти, онларын һәјат тәрзи, характери суалларын көмәји илә ачылыр, мугәјисә едилир. Нәһәјәт, ше'рин алтынчы бәндинин тәһлилинә кечилир:

Атасына, анасына
 Һәмишәлик һәсрәт галан,
 Ачылмамыш күлтәк солан
 Ушаглар вар бу дүнјада.

Мүәллим шакирдләре изаһ едир ки, ше'рин бу бәндиндә мүһарибә кедән өлкәләре ишарә олунур. Мүәллиф демәк истәјир ки, халга, бәшәријјәтә фәлакәт кәтирән мүһарибә харичи өлкәләрдә ушагларын ата-аналарыны бирдәфәлик әлләриндән алмышдыр. Јазыг ушагларә ата-ана үзүнә һәсрәт гојмушду. Қимсәсиз галан ушагларә күчәләрдә, башгаларынын гапыларында бир парча чөрәјә ишләмәјә мәчбур етмишди. Дојунча јемәјә чөрәк тапмајан, әјинләри тәзә, тәмиз палтар көрмәјән ушаглар охумагдан да мәһрумдурлар. Өзләрини бу дүнјада артыг, һеч кәсә ләзим олмајан адамлар кими дүшүнүрләр. Беләликлә, онларын арзу вә амалы «ачылмамыш күлтәк» солур.

Нәһәјәт, бизим өлкәмиздә көзәл, фираван һәјат, партија вә һөкүмәтимизин сүлһ уғрундакы мүбаризәси, совет ушагларынын харичи өлкәләрдә јашајан ушагларлә достлуг, гардашлыг вә һәмрәјлик арзулары шакирдләре чатдырылыр. Ишин сонунда шакирдләрдән совет ушагларынын вә харичи өлкәләрдә јашајан ушагларын вәзијјәтини вә характер хүсусијјәтләрини чәдвәлдә мугәјисәли шәкилдә тәтбиг етмәк тәләб олунур.

Совет ушагларынын характери

Совет ушагларә шәндирләр, достлуг етмәјә чалышандырлар, сүлһ-севәрдирләр, маһны охумағы, рәгс етмәји, әмәји севәндирләр, чалышгандырлар, тәмиз гәблидирләр.

Харичи өлкәләрдә јашајан ушагларынын характери

Харичи өлкәләрдә јашајан ушаглар ачдырлар, јазыгдырлар, дәрдлидирләр, гәмлидирләр, савадсыздырлар, гарагабагдырлар, инсанларә инамысыздырлар, дүнјада ән хошбәхт олан совет ушагларындан, онларын көзәл һәјатындан хәбәрсиздирләр.

Белә мугажисә просесиндә совет ушагларынын һәјатына аид ше'рләр ин охунмасы да фајдалыдыр.

г) Ингилабдан әввәл баш верән һадисәләрдән бәһс едән вә мүасир һәјатымыза аид һекајәләрдә тәсвир олунмуш образларын характеристикаларынын мугажисәли тәртиби.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, бу ишә II синифдән башламаг олар. Бу проседә шакирдләр ингилабдан әввәл халгымызын һәјатында чәрә-жан едән һадисәләрлә, тарихи фактларла, кечмиш гурулушун јарамазлыглары илә, фәһлә вә кәндлиләр ин ағыр һәјаты илә, онларын дөзүлмәз ишкәнчәләрә мә'руз галмалары илә совет чәмијјәтини, инсанларын шә: вә хошбәхт һәјатыны мугажисә едир, өзләри бу күнкү һәјатымызын үс-түнлүкләр ин, партија вә һөкүмәти-мизин халгымыза бәхш етдији кө-зәл һәјаты өјрәнирләр. Бу, дәрсин чанлы вә мараглы кечмәсини тә'мин етмәклә шакирдләрә идеја-сијаси чәһәтдән дә күчлү тә'сир көстәрир. Мәсәлән, II синифдә мүәллим «Кәндимиз» мөвзусунун тәдрисиндән сон-ра бир нечә күн әввәл кечилмиш «Кечмишдә кәндлиләр нечә јаша-ырдылар» мөвзусуну суалларын

көмәји илә шакирдләрин тәхәјјүлүн-дә чанландырыр. Шакирдләрә кеч-миш кәндлә, учуг-сөкүк дахмаларла, кәндлиләр ин мәишәти илә, хыш вә атла көрдүкләри ишләрлә, ағыр, ачыначаглы һәјатлары илә, бәјлә-рин вә кәндхудаларын кәндлиләрә етдикләри зүлүмләрлә мүасир Азәр-бајчан кәнди, кәндлиләр ин көзәл, фираван, хошбәхт һәјаты, кәнд тә-сәррүфаты машынлары илә колхоз-чу кәндлиләр ин әмәјинин јүнкүлләш-дирилмәси; кәнддә мәктәб, көрпә-ләр еви, ушаг бағчасы, һамам, хәс-тәхана, чајхана, мәдәнијјәт еви, ста-дион вә с. мугажисә етдирилир. Мү-асир дөврдә кәндхуда вә бәјләрин ол-мадыгы чатдырылыр. Бундан сонра шакирдләрлә ингилабдан әввәлки кәндлиләр ин, мүасир социализм чә-мијјәтиндә јашајан колхозчу кәнд-лиләр ин характеристикаларынын мугажисәли тәртиби үзрә иш апарылыр. Шакирдләр тәдричән мүчәррәд тә-фәккүрдән конкрет тәфәккүрә доғ-ру мејл едир, онларда өјрәнмәк ар-зусу, дәр ин оптимизим јараныр. Кеч-миш кәндлиләрлә мүасир кәндлилә-рин характер әләмәтләри јарадычы тәфәккүрүн мәһсулу кими мејдана чыхыр:

Кечмиш кәндлиләр ин характеристикасы

Кечмишдә кәндлиләр ағыр әмәклә мәшғул олан, аз әмәк һаггы алан, әзаб-әзијјәтлә јашајан, дәрд-гәм ичәрисиндә доланан, бәјләрин, кәнд-худаларын зүлмү алтында инләјән, тез-тез сөјүшләрлә, дөјүшләрлә гар-шылашан, инсан јеринә гојулмајан савадсыз адамлар идиләр.

Доғрудур, шакирдләрин һамысы белә мугажисәли характеристика тәртиб едә билмәмишдир. Лакин унутмаг олмаз ки, белә мугажисә ха-рактерли ишләр охунмуш матери-алын мәзмунунун шүүрлу мәнимсә-нилмәсини тә'мин етмәклә шакирд-ләрә идеја-сијаси чәһәтдән дә күч-

Мүасир колхозчу кәндлиләр ин характеристикасы

Инди колхозчу кәндлиләр хошбәхт јашајан, аз зәһмәтлә чох иш көрән, чохлу әмәк-һаггы алан, бош вахтла-рыны мәдәнијјәт евләр индә, клуб-ларда, китабханаларда мараглы кечирән, савадлы, мәдәни адамлар-дыр.

лү тә'сир көстәрир. Азәрбајчан кәндлиләр инин бүкүнкү һәјатыны, партија вә һөкүмәтимизин онлара гајғысыны, елми-техники тәрәгги-нин кәндлиләр ин мәишәтинә дахил олмасыны вә с. инкишафы бир даһа шакирдләрин көзләри өнүндә чан-ландырылыр.

Ријазижатын тәдрисиндә гаршыја чыхан чәтинликләр вә онларын арадан галдырылмасы јоллары

Рәһилә ӘЛИЈЕВА
Азәрбајчан ММТИ-нин методисти

Мүшаһидәләр көстәрир ки, тәкмилләшдирилмиш програм вә дәрсликләрин тәтбиги просесиндә бә'зән мүәллим ријазижатын тәдрисиндә бир сыра чәтинликләрлә растлашыр. Бу чәтинликләри төрәдән сәбәбләр мүхтәлифдир: а) ибтидаи мәктәб ријазижатынын нәзәри әсасларыны јахшы билмәмәк; б) ријазижатын тәдриси методикасынын актуал мәсәләләрини дәриндән билмәмәк; в) ријазижатын тәдрисиндәки вә шакирдләрин биликләриндәки чатышмазлыгыларын вахтында ашкар едилиб, арадан галдырылмасы үчүн тәдбирләрин көрүлмәмәси; г) бә'зи мөвзуларын кичик мәктәблиләр үчүн чәтин олмасы вә с. Башлычасы исә бир чох мүәллимләрин тәкмилләшдирилмәси програм вә дәрсликләрин хүсусијјәтләрини дүзкүн баша дүшмәмәләриндән ирәли кәлир.

Тәкмилләшдирилмиш програмын үстүн чәһәтләриндән бири һәр бир тәдрис фәннинин мәзмунуну коммунизм гуручулуғу практикасы илә даһа сых әлагәләндримәјә имкан вермәсидир. Ибтидаи синифләрин ријазижат програмында бу мәсәлә өз әксини ајдын тапмышдыр: «Натурал әдәд вә һесаб әмәлләри анлајышларынын формалашмасы илк дәрсләрдән башланыр вә әшјаларын мүхтәлиф чохлуғлары илә практик сурәтдә һәјата кечирилир. Белә јанашма шакирдләрә ичра етдикләри әмәлијјәтләр просесиндә газандығлары тәчрүбәдән, әдәд вә сај һаггындакы илк биликләриндән истифадә етмәјә имкан верир. Беләликлә, тәлими һәјатла сых әлагәләндримәк имканы јараныр. Шакирдләрин газандығлары биликләр ојун заманы, дәрсдә вә мәишәтдә гаршыја чыхан

рәнкарәнк мәсәләләри һәлл етмәк имканыны кенишләндирир» (Сәккизиллик мәктәб програмлары. Ибтидаи синифләр. «Маариф», Бақы, 1982, сәһ. 29).

Програм конкрет һәјаты материаллар әсасында ријазии анлајышларын формалашмасыны нәзәрдә тутур. Бу да шакирдләрин дәрсдә таныш олдуғлары бүтүн анлајыш вә гајдаларын инсанларын практик тәләбатындан доғдуғуну, практикаја хидмәт етдијини онлара баша салмаға имкан верир.

Фәндахили вә фәнләрарасы әлагәјәһазырки дөврдә хүсуси диггәт јетирилир. Програмда I-III синифләрдә ријазижатын тәдрисиндә вә әмәк тәлими дәрсләриндә мәзмунла метод арасында әлагәнин зәрурилији көстәрилмишдир. Ајры-ајры мөвзу вә бөлмәләр арасындакы әлагәнин күчләндирилмәси мүәллимләрин һәмишә диггәт мәркәзиндә олмалыдыр. Белә ки, кечилмиш материалын тәкрары мүмкүн гәдәр өјрәниләчәк јени материалларын мәзмуну илә үзви сурәтдә әлагәләндирилмәлидир. Јени материалын өјрәнилмәсинә вә тәкрарын апарылмасына мәһз бу чүр јанашылдығындан, програмда ајры-ајры синифләр үзрә (III синифдән башга) тәкрар үчүн илин сонунда хүсуси вахт ајрылмамышдыр.

Аз да олса, бә'зи тәдрис материалларынын ихтисары тәкрар вә мөһкәмләндирмә үчүн әлверишли шәраит јарадыр.

Програмда ајры-ајры мөвзулара верилән саатларын тәхмини олдуғу көстәрилир, мүәллимә шакирдләрин билик сәвијјәсиндән, тәлим просесиндә мејдана чыхан чәтинликдән асылы оларағ, онлары бир гәдәр

артырмаг вә ја азалтмаг имканы верилир. Һалбуки мўәллимләрин әксәријјәти лазым кәлдикдә белә, бу имкандан истифадә етмир, тәхмини планлашдырманы көчүрмәклә һеч бир јарадычылыг көстәрмәдән, даһа мүнәсиб вариантда ујғунлашдырма апармадан ишләјирләр.

Бә'зи мўәллимләр шакирдләрин мәчбури өјрәнмәли вә јадда сахламалы олдуғлары билликләрлә јанашы, танышлыг мәгсәдилә верилмиш материалларын мәнимсәнилмәсинә ејни чүр јанашырлар. Нәтичәдә шакирдләр хејли јүкләнмиш олурлар. Тәдрис јүкүнүн нормаја салынмасы үчүн әввәлки ријазийјат програмындан фәрғли олараг, һазырки програмда һәр тәлим илинин сонунда ријазийјат үзрә шакирдләрин бачарыг вә вәрдишләринин мәзмуну мўәјјәнләшдирилмиш вә көстәрилмишдир. Бу, мўәллимә мәктәблиләрин тәдрис фәалијјәтини дүзкүн гијмәтләндирмәјә вә тәлимдә һансы мәсәләләри өн плана чәкәчәјини мўәјјәнләшдирмәјә истигамәт верир.

Ибтидаи синифләр үчүн ријазийјат дәрсликләри дәрсләр үзрә гурулмушдур. Дәрсликдә һәр бир дәрс үчүн нәзәрдә тутулмуш һәчм тәхминидир. Һәр бир дәрсә анчаг јени материал дејил, һәм дә мўәјјән системлә әввәлләр газанылмыш билликләри мөһкәмләндирмәк вә тәкмилләшдирмәјә, һәмчинин шакирдләри јени билликләри мәнимсәмәјә һазырлајан материаллар дахил едилмишдир. Бә'зи мўәллимләр бир дәрс үчүн нәзәрдә тутулмуш чалышмаларын һамысыны ичра етдирмәјә чалышыр, тәләсиклијә јол верәрәк бириндәңдикәринә кечир, матераилын шүүрлу мәнимсәнилмәсинә диггәт јетирмирләр. Елә мўәллим дә вар ки, синифдә һәлл олунмамыш чалышмаларын јеринә јетирилмәсини евә тапшырыр. Хүсусән һәндәси чалышмалар бир гајда олараг, дәрс материалынын ахырынчы һиссәсинә дахил едилдијиндән чох вахт башга мисал вә ја мәсәлә илә бирликдә евдә јеринә јетирилмәк үчүн тапшырылыр. Белә олдуғда бир тәрәфдән һәндәси материал үзрә практик ишләрә лазымынча әһәмијјәт верилмир, нәти-

чәдә шакирдләр садә практик вәрдишләрә јијәләнә билмирләр. Дикәр тәрәфдән исә шакирдләр ев тапшырығлары илә чох јүкләндикләриндән онларын јеринә јетирилмәсиндә мўстәгиллик көстәрмәјә мејл етмирләр.

Ријазийјат тә'лими ев тапшырығларынын мўнтәзәм ичрасыны тәләб едир. Ев тапшырығларынын әсас мәгсәди шакирдләрин дәрсдә әлдә етдикләри биллик, бачарыг вә вәрдишләрин мөһкәмләндирилмәси вә дөгигләшдирилмәсиндән ибарәтдир. Мўәллим ев тапшырығы верәркән, онун мәзмуну вә һәчминә, шакирдләрин фәрди хүсусијјәтләринә чидди диггәт јетирмәли, тапшырығын јеринә јетирилмәсинин сәмәрәли јолларыны көстәрмәлидир.

Програмын тәләбинә көрә ријазийјатдан дәрсдәнкәнар ишләр орта һесабла 20-25 дөгигә һәчминдә олмалыдыр.

I-III синифләр үчүн ријазийјат систематик ријазийјат курсунун үзви һиссәсидир. Она көрә дә синиф мўәллими шакирдләрини јухары синифләрдә ријазийјат курсуну јакшы мәнимсәмәјә һазырламаг үчүн өзү орта мәктәб ријазийјат програмы һәчминдә биллик, бачарыг вә вәрдишләрә малик олмалыдыр. Мўәллим тәкмилләшдирмә курсундан нә вахт кечәчәјини көзләмәдән ихтисасынын артырылмасы гејдинә галмалыдыр. Ихтисасартырманын әсас формаларындан бири мўәллимин шәхси тәһсили, өз үзәриндә мўстәгил ишидир. Мўстәгил иш планлашдырыларкән ријазийјатын тәдрисиндәки чәтинликләрлә әлағәдар әдәбијјатын охунмасына даһа кениш јер вермәк лазымдыр. Методбирләшмә јығынчағларында ријазийјат програмы вә дәрсликләринин әсас хүсусијјәтләринин, чәтинликләрин тәһлили, мәктәбин габагчыл ријазийјат мўәллимләринин нәзәри мәсәләләр барәдә чыхышлары, јакшы иш тәчрүбәсинин өјрәнилмәсинин тәшкили вә с. мўәллимләрә хејли көмәк көстәрир.

Мўәллим ријазийјатдан тәдрис материалынын хүсусијјәтләрини дәриндән өјрәнмәли, мұвафиг тәлим

методлары вә пријомлары сечмәји бачармалыдыр.

Тәлимин мүхтәлиф методлары ичәрисиндән дәрәдә шакирдләрин фәал иштиракына көмәк едәнләрә даһа чох үстүнлүк вермәк лазымдыр. Чалышмаг лазымдыр ки, билик имкан дахилиндә шәхси тәфәккүрүн чәһди илә әддә едилсин. Мүасир ријазитјат дәрси јени материалы мәһз јарадычы шәкилдә өјрәтмәји тәләб едир. Методиканын тәкмилләшдирилмәси тәлим просесиндә шакирдләрин гаврама фәалијјәтинин, максимум фәаллашмасына, мүстәгиллијинин артырылмасына, тәлим просесиндә шакирдләрин һәртәрәфли инкишафына јөнәлмишдир.

Јени материалын өјрәдилмәсиндә шакирдләрин мүстәгил ишләринин тәшкили, билијин шәхси тәфәккүр чәһди илә газанылмасы пријомунун тәтбиги кечмиш материалын нечә гавранылмасындан чох асылыдыр. Бир мөвзунун јахшы мәнимсәнилмәси дикәри үчүн чәтинлик төрәдир. Она көрә дә мүәллим мүнтәзәм тәк­рарын апарылмасына диггәт јетир­мәли, шакирдләрин биликләрин­дәки чатышмамазлыглары, типик вә фәрди сәһвләри ашкар ет­мәли, вахтында гаршысыны алма­лыдыр. Бу мәгсәдлә мүстәгил иш үчүн карточкалардан, әкс-әлагә васитәләри, програмлашдырылмыш тәлим элементләриндән кениш ис­тифадә етмәк, сәһвләрин сәбәбини дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк ла­зымдыр. Һәр бир јазы ишиндән сонра мүәллим тәһлил апармалыдыр.

II сизифдә «Чәдвәлдәнкәнар вур­ма вә бөлмә» мөвзусу гуртардыгдан сонра тәхминән белә һесаб имласы (чавабларын јазылмасы) апары­лыр:

1. 14 илә 5-ин; 3 илә 24-үн һасили­ни тапын.

2. 84 илә 7-нин; 70 илә 14-үн гис­мәтини тапын.

3. 36 3-дән нечә дәфә бөјүкдүр? 4 60-дан нечә дәфә аздыр?

4. 72-ни 6 дәфә азалдын. 18-и 3 дәфә артырын.

5. 75-дән 5 дәфә аз олан әдәди ја­зын.

6. Һансы әдәди 14-ә бөлсәк 6 аларыг?

I вариант

1. Мәсәләни һәлл един: 2 ејни дәфтәр 48 гәпијәдир. 3 белә дәфтәр нечәјәдир?

2. Әмәлләри јеринә јетирин:

$$48 : 3 \qquad 56 : 4$$

$$55 : 11 \qquad 75 : 25$$

$$3 \cdot 28 \qquad 44 + 24 : 2$$

$$46 : 2 \qquad (56 - 32) \cdot 2$$

$$16 \cdot 5 - 45$$

II вариант

1. Мәсәләни һәлл един: 2 кг кә­ләм 36 гәпијәдир. 5 кг кәләм нечә­јәдир?

2. Әмәлләри јеринә јетирин:

$$56 : 2 \qquad 60 : 15$$

$$88 : 22 \qquad 30 + 36 : 2$$

$$4 \cdot 23 \qquad (96 - 80) \cdot 4$$

$$18 \cdot 3 \qquad 23 \cdot 4 - 2$$

$$70 : 4$$

Тәһлилин тәхмини схеми:

1. Тапшырығы јеринә јетирән ша­кирдләрин сајы...

2. Бүтүн иши дүзкүн јеринә јетир­миш шакирдләрин сајы...

3. Мәсәләни дүзкүн һәлл етмәмиш шакирдләрин сајы....

4. Мисалларын һәллиндә сәһвә јол вермиш шакирдләрин сајы..

5. Сәһвләрин чәми:.... онлардан:
а) әдәдләрин вурулмасы заманы...

б) икирәгәмли әдәдин биррәгәм­ли әдәдә бөлүнмәси заманы...

в) икирәгәмли әдәдин икирәгәм­ли әдәдә бөлүнмәси заманы...

6. Һесаб әмәлләринин јеринә је­тирилмәсиндәки ардычыллыгда сәһ­вә јол вермиш шакирдләрин сајы..

Сәһвләр ашағыдакы сәбәбләрдән ирәли кәлмишдир:

а) чәмин әдәдә бөлүнмәси илә чәмин үстүнә әдәди кәлмәк һалла­рынын гарышдырылмасы. Бә'зи ша­кирдләр $90 : 6$ мисалынын һәлли просесиндә белә һәрәкәт едирләр:
 $(60 + 30) : 6 \qquad 60 : 6 + 30 = 40.$

б) јуварлаг әдәдләри 2 әлвериш­ли топлананын чәми шәклиндә көс­тәрмәкдә бә'зи шакирдләрин чәтин­лик чәкмәси;

в) икирәгәмлинин биррәгәмлијә

вурулмасына аид мәшгетдиричи чалышмаларын аз апарылмасы. (Ики-рэгәмлинин икирэгәмлијә бөлүнмәси заманы гисмән сечмә јолу илә тапылыр, вурма илә бөлмә арасындакы әлагәјә әсасланыр);

г) бә'зи шакирдләрин һесаб әмәлләри сырасынын ардычыллығыны билмәмәси;

ғ) ваһидә кәтирмә јолу илә һәлл едилән тип мәсәләләрин һәлли јолунун мәнимсәнилмәмәси вә с.

Сәһвләр белә групплашдырылдыгдан сонра мұәллим онлар үзәриндә мүнтәзәм иш апармалы, тезликлә арадан галдырылмасына наил олмадыдыр.

Ибтидаи синифләрдә ријазиијатдан бә'зи мөвзуларын програмлашдырылмасы мұәллимә сәһвләрин сәбәбини даһа тез мұәјјәнләшдирмәјә имкан верир.

Мұәллимләрин бир гисми ријазии терминләрин мә'насыны дәгиг билмәдикләриндән сәһвә јол верирләр. Мәсәлән: I синифдә бә'зи мұәллимләр әдәдә рәгәм, рәгәмә әдәд дејирләр. Әдәд — рәгәмләрин көмәји илә ифадә олуна ишарәләрдир. Рәгәм исә әдәдләри јазыда көстөрмәк үчүн ишләдилән шәрти ишарәдир. Онларын гарышдырылмасы илк анлајышларын мәнимсәнилмәсиндә долашыгыға сәбәб олура. Она көрә дә мұәллим өзү әдәдлә рәгәмин ајры-ајры анлајышлар олдуғуну мұәјјәнләшдирмәли, шакирдләрлә сорғу апараркән вә ја онлара тапшырыг верәркән «әдәд», «рәгәм» сөзләриндән дүзкүн истифадә етмәлидир. Шакирдләрә белә мұрачиәт едилмәлидир: «3 әдәдини јаз», $8 + 8 + 8 = 24$ мисалында һансы әдәд топланан кими көтүрүлмүшдүр? вә с. Белә чәтинликләрин гаршысыны алмаг үчүн мұәллимләрә Н. Нәбијевин «Мәктәблинин изаһлы ријазиијат лүғәти» («Маариф» нәшријаты, Бақы, 1983) китабындан истифадә етмәк мәсләһәт көрүлүр.

Программа тәдрис материалынын шакирдләр үчүн мұвафиг сурәтдә үмүмиләшдирилмәси нәзәрдә тутулур. Һәрфи символиканын өјрәдилмәси ријазии биликләрин үмүмиләш-

миш шәкилдә даһа шүүрлу мәнимсәнилмәсинә көмәк едир. Ајры-ајры мөвзулар үзрә үмүмиләшдиричи тәкрат дәрсләри мәктәблиләрин биликләриндәки чатышмазлыгылары мұәјјән етмәјә, онлары арадан галдырмаға, програмын бөлмәләри вә мөвзулары арасындакы әлагәни кенишләндирмәјә вә дәринләшдирмәјә, шакирдләрин билијини системә салмаға имкан верир.

Мұшаһидәләр көстәрир ки, мұәллимләр үмүмиләшдиричи тәкрат дәрсләринин сәмәрәли тәшкилиндә чәтинлик чәкир, һәмин дәрсләрдә шакирдләрин үмүмиләшмиш нәтичәләр чыхармаларына, онларын тәфәккүрүнүн лазымынча фәаллашдырылмасына наил ола билмирләр. Белә дәрсләрин фәргли чәһәтләриндән бири шакирдләрин онлара таныш олан бир вә ја бир нечә мөвзу үзәриндә ишләмәсидир. Үмүмиләшдиричи тәкрат дәрсләриндә охшар вә фәргли чәһәтләрин тутушдурулмасындан кениш истифадә олуна. Јахшы тәшкил едилмиш дәрсдә шакирд мұстәгил нәтичә чыхармаға имкан тапыр.

Үмүмиләшдиричи тәкрат дәрсләри мұәллимдән мұкәммәл һазырлыг тәләб едир. Дәрсдә истифадә етмәк үчүн метод вә пријом, материал сечәркән мұәллим ашағыдакылары нәзәрә алмалыдыр:

1. Үмүмиләшдиричи тәкрат просесиндә шакирдләрин идрак фәаллығыны јүксәлдән метод вә пријомлара үстүнлүк верилмәлидир.

2. Әсас диггәт чәтин мәнимсәнилән мөвзулара вә ја һиссәјә верилмәлидир.

3. Тәкрат просесиндә јени бир шеј (башга әјани вәсаит, мұхтәлиф дидактик материаллар, чалышмаларын јени нөвү вә с.) дахил едилмәлидир.

4. Дәрсдә шакирдләрин мұстәгиллији (карточкалар үзрә иш, тапшырыгыларын фәрдиләшдирилмәси, мұхтәлиф јаддашлардан истифадә, гаршылыгы нәзарәт, дидактик ојунлардан истифадә етмәклә шакирдләри фәаллашдырмаг) әсас јер тутмалыдыр.

5. Нәзәри мә'луматларын үмумиләшдирилмәси просесиндә схем вә чәдвәлләрдән кениш истифадә едилмәлидир, чүнки бунлар өјрәнилмиш суаллар арасындакы әлагәни көрмәјә јахшы имкан верир. Чәдвәлләр шакирдләрнн өз иштираклары илә долдурулдугда, онлар мушаһидә нәтичәсиндә бу әлагәни даһа мүкәммәл гаврајырлар. Шакирдләрнн билккләрнннн үмумиләшдирилмәси тәдричән, бүтүн тә'лим просеси мүддәтиндә кедир. Јекун тәкрарында исә бу суал әсас мәсәләнин кејфијјәти кими тәзаһүр едир.

Ашағыда II синифдә үмумиләшдиричи дәрсин тәшкилине аид бир нүмунә веририк:

Дәрсин мөвзусу: «Бөлмәнин ики нөвүнүн үмумиләшдирилмәси».

Дәрсин мөгсәди: Мәзмунуна көрә вә бәрабәр һиссәләрә бөлмәјә аид ејни әдәди вериләнләри олан ики садә мәсәләнин нөвүндән асылы олмајараг бөлүнәнләр вә бөләнләр бәрабәр олдугда бәрабәр гисмәтләр алындығыны көстәрмәк.

Дәрсин тәһизи: Сај материаллары, мүстәгил иш үчүн карточкалар, әкс-әлагә карточкалары вә с.

Дәрсин кедиши: 1. Вурма вә бөлмәјә аид билккләр арасындакы әлагәни мөһкәмләтмәк мөгсәдилә группларла ејни заманда белә иш апарылыр:

а) 4 шакирд јазы тахтасында карточкада јазылмыш 1 мисалы һәлл едир, она ујғун бөлмә мисаллары тәртиб едир. (Карточкаларда јазылмыш: $8 \cdot 9$; $4 \cdot 5$; $6 \cdot 7$; $5 \cdot 6$);

б) нисбәтән зәиф шакирдләр парта архасында карточкада јазыланларын чавабларыны јазыр (Карточканын нечә шакирдә верилмәси мүәллимдән асылыдыр):

$2 \cdot 5 =$	$12 : 3 =$
$10 : 2 =$	$12 \cdot 4 =$
$10 : 5 =$	$5 \cdot 4 =$
$3 \cdot 4 =$	$20 : 5 =$
	$20 : 4 =$

в) галан шакирдләрлә динмәчә ојуну кечирилик, онлар чаваблары

әкс-әлагә карточкалары илә көстәрирләр:

$40 : 8$	$24 : 8$
$64 : 8$	$56 : 8$
	$8 : 8$

Јени материал үзәриндә иш.

1. Дидактик материалла практик иш.

Һәр шакирдин партасынын үстүндә үчбучаглар вә зәрфләр олур.

Мәсәлә 1. Һәрәсиндә 2 үчбучаг олмагла 10 үчбучағы зәрфләрә гојун. Нечә зәрф лазымдыр?

Мүәллим өзү шакирдләрлә бирликдә тапшырығы јеринә јетирир:

— 10 үчбучағы һәрәсиндә 2 үчбучаг олмагла зәрфләрә гојачағы. 2 үчбучаг көтүрүрәм вә 1-чи зәрфә гојурам. Сонра 2 үчбучаг көтүрүб о бири зәрфә гојурам вә с.

Јазы тахтасында јазылыр: $10 : 2 = 5$ Чаваб: 5 зәрф. Сонра мүәллим икинчи мәсәләни сөјләјир:

— 10 үчбучағы 2 зәрфә бәрабәр олмагла гојун. Һәр зәрфдә нечә үчбучаг олду?

Шакирдләрдән бири јазы тахтасынын јанында, галанлары исә партанын үстүндә тапшырығы јеринә јетирирләр:

— 2 үчбучаг көтүрүб, һәр зәрфә бирини гојурам. Сонра јенә дә 2 үчбучаг көтүрүб, һәрәсинә бирини гојурам вә с.

Јазы тахтасында әввәлки јазылышын алтында јазылыр:

$10 : 2 = 5$ Чаваб: 5 үчбучаг.

2. 265 нөмрәли мәсәләнин мүәллимин рәһбәрлији алтында һәлли. (М. И. Моро. М. А. Бантова. Ријазийат II синиф үчүн дәрслик. «Мәариф» нәшријјаты. Бақы, 1983).

1) 265 (1) №-ли мәсәләнин дәрсликдән охунмасы:

6 хијары 2 бошгаба бәрабәр дүздүләр. Һәр бошгабда нечә хијар олду?

2) Мәсәләнин шәртинин мәнимсәдилмәси вә һәлли үчүн әмәл сечилмәси.

3) Үчбучагдан истифадә едәрәк 6 үчбучағы 2 бәрабәр һиссәјә ајырмаг.

4) Бөлмәнин нечә јеринә јетирил-

дијинин бир шакирд тәрәфиндән изаһы.

5) Мәсәләннн шәртиннн рәсм едилмәси.

6) Мәсәләннн чавабынын шакирдләр тәрәфиндән сөйләннлмәси.

Мәсәлә № 265 (2) үзрә дә белә иш апарылыр.

Сонра мӯәллим ашағыдакы суаллардан истифадә едир:

—Бу мәсәләләрнн һәлли нә илә бир-биринә охшајыр? Бәс нә илә бир-бириндән фәрғләннр? Чаваблара диггәт јетирнн. Онлар нә илә бир-биринә охшајыр? Нә илә бир-бириндән фәрғләннр?

266 (1,2) №-ли мәсәлә үзрә дә иш белә тәшкнл олунур.

3. Мүстәгнл иш. 2 вариантда ашағыдакы мәсәләләр тәкнлф олунур.

I вариант: Узунлуғу 8 см олан парчаны 2 бәрабәр һиссәјә бөл. Һәр һиссәннн узунлуғу нә гәдәр олар?

II вариант: Узунлуғу 8 см олан парчаны һәрәси 2 см олан һиссәләрә бөл. Нечә белә һиссә алынды?

Шакирдләр иши әјани ичра едир. Һәлли јазыр вә бир-бириннн дәфтәрннн гаршылығлы јохлқјырлар. Онларын диггәти бир даһа јазы тахтасында верилмиш һәр мәсәләләрнн шәртинә вә дәфтәрләрдәки һәллә чәлб едилнр. Мүәллимнн суаллары әсасында мүгајисә апарылыр, охшар вә фәрғли чәһәтләр шакирдләр тәрәфиндән ашкар едилнр.

4. Верилмиш ифадәјә көрә мәсәлә гурмағ, шәртин сәһнәләшдирилмәси, бөлмәннн нечә јеринә јетирнл-дијини шакирдләрнн бир даһа мүшаһидә етмәләри:

а) Мүәллим столун үстүнә 12 дәф-

тәр, гәләм, шар вә с. сәј материаллары гојур вә шакирдләрә тәкнлф еднр кн, онлардан истифадә етмәклә $12 : 6$ ифадәсинә көрә мәсәлә гур-сунлар.

Тәхминән белә мәсәлә гурулур: 12 дәфтәри 6 шакирдә бәрабәр пәјладылар. Һәр шакирдә нечә дәфтәр дүшдү?

Мәсәлә сәһнәләшдирилнр. Јазы тахтасы гаршысына 7 шакирд чыхарылыр. 1 шакирд 12 дәфтәри 6 шакирдә бәрабәр пәјлајыр.

Мүәллим ујғун мисалы вә мәсәләннн чавабыны сөйләднр.

б) Сонра мӯәллим мәсәләннн суалыны дәјишдирилр: Нечә шакирдә дәфтәр чатды? Шакирдләрдән мәсәләннн шәртиндә һансы дәјишиклик апармағ лазым олдуғуну сорушур. Мәсәләннн һәллинә ујғун мисалы вә чавабы шакирдләрә сөйләднр.

Зәиф шакирдләрә мәсәлә гурдурмағ үчүн мӯәллим ифадәјә ујғун шәкилли карточкалардан, схематик шәкилләрдән истифадә едә биләр.

Апарылан иш әсасында шакирдләр белә нәтичәјә кәлирләр: һәр ики нөв мәсәләләр ејни әмәллә һәлл едилнр. Бөлмәннн нөвүндән асылы олмајарағ, бөлүнәнләр вә бөләнләр бәрабәр олдуғда бәрабәр гисмәтләр алыныр. Лакин гисмәтдә алынән әдәдләр мүхтәлиф әшјаларын сәјыны ифадә еднр.

Имкан дахилиндә мӯәллим ријазн билнкләрнн үмумиләшдирилмәсиндә хүсусән нәзәри материалын өјрәдилмәси просесиндә үмумиләшдирмәдә һәрфи символикадан истифадә етмәлиднр.

Мүстәгнл ишин оптимал тәшкнлинә даир

Мәчид ИСМИХАНОВ

педагожи елмләр намизәди, досент

Елми-техники ингилаб вә информасија ахыныннн күчләндији һазыркы дөврдә үмумтәһсил мәктәбләриндә шакирдләрнн мүстәгнллијни артырмағ, онларын тәлим әмәјини оптимал тәшкнл етмәк мүһүм әһә-

мијјәтә маликднр. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советиннн «Кәнчләрин үмуми орта тәһсилннн даһа да тәкмнлләшдирмәк вә үмумтәһсил мәктәбиннн иш шәраитннн јахшылашдырмағ һағгында» гәрарында

тәһсилдин оптимал методларынын, форма вә васитәләринин сечилмәсиндә мұәллимләрин имканларыны кенишләндирмәк тәләби ирәли сүрүлмүшдүр.

Педагожи әмәјин елми тәшкилинин мұһүм принципи олан оптималлашдырманын көмәји илә мұәллим вә шакирд әмәјинин сәмәрә вә кејфијјәтини әсаслы шәкилдә јүксәлтмәк мүмкүндүр. Тәлимдин оптимал тәшкили дедикдә конкрет шәраитдән (синифдән, фәндән, дәрсдән вә шакирдләрин хүсусијјәтләриндән) асылы олараг тәлимдин ән мұнасиб вариантыны тәтбиг етмәклә, аз гүв вә сәрф етмәклә, гыса мүддәт әрзиндә мүмкүн олан јүксәк мәнимсәмә, тәрбијә вә инкишаф сәвијјәсинә наил олмаг баша дүшүлүр. Мұәллим конкрет тәлим шәраити үчүн ән јарарлы васитәләр—мәзмун, форма, метод вә с. сечиб тәтбиг етмәлидир. О, дәрсдә һәр һансы бир методу тәтбиг етмәздән әввәл конкрет синиф вә дәрс үчүн мәһз һансы методун (вә ја методларын) даһа мұнасиб олдуғуну ајдынлашдырмалыдыр.

Тәчрүбә вә мұшаһидәләр көстәрир ки, тәлим методлары вә пријомларынын оптимал сечилиб тәтбиг едилмәсиндә мұәллимләр мұәјјән сәһвләрә јол верирләр. Бәзиләри бүтүн дәрсләри ејни методларла гурмагла тәк-тәк методлары универсаллашдырыр, башгалары методларын сечилмәсиндә тәсадүфилијә јол верирләр.

Ибтидаи синфләрдә характерик нөгсанлардан бири дә тәлим методлары сечиләркән дәрсин дидактик вәзифәләринин, конкрет мөвзунун, синфин хүсусијјәтләринин јахшы нәзәрә алынмамасы, мұәллимдин иши илә шакирдләрин мүстәгил ишинин оптимал әлағәсинин зәифлији, мүстәгил иш методларынын тәтбигиндә јекнәсәклијә јол верилмәсидир. Бүтүн бунлар, тәлимдин сәмәрәли тәшкилинә, мәнимсәмәнин кејфијјәтинә мәнфи тәсир көстәрир.

Тәлимдә шакирдләрин мүстәгил ишинин нөвләри чохдур: 1) мұшаһидәләр; 2) китабла иш; 3) јазы

ишләри; 4) һесаблама ишләри; 5) практик ишләр (өлчмә, кәсмә, конструксија ишләри, әмәк тапшырығларынын ичрасы); 6) лабораторија ишләри; 7) бәдди-график ишләр; 8) мұһакимә ишләри (мұгајисә етмәк, үмумиләшдирмәк, нәтичә чыхармаг вә с.); 9) өзүнәнәзарәт вә өзүнүјохлама; 10) шакирдин нағылы, изаһы вә с.

Дашыдығы дидактик вәзифәдән асылы олараг шакирдләрин мүстәгил иши мұхтәлиф типдә ола биләр:

— Шакирдләри јени мөвзуја һазырламаг мәгсәди күдән мүстәгил ишләрә: мұшаһидәләр; бу әсасда илк емприк нәтичәләрин чыхарылмасы; јени мөвзу илә әлағәдар әввәлләр кечилән материалын тәкрары; јени кечиләчәк материалла илк танышлыг мәгсәди илә дәрслик үзәриндә иш; јени билијин бәзи элементләрини мүстәгил тапдырмаг мәгсәди күдән чалышмалар; садә тәчрүби вә әмәли ишләр вә с. дахилдир.

— Јени билијин мәнимсәнилмәси просесиндә мүстәгил ишләр. Бураја мұәллимдин шәрһи әсасында садә үмумиләшдирмәләр апарыб нәтичәләр чыхармаг; јени билији әввәл өјрәниләнләрлә мұгајисә етмәк; ирәли сүрүлән фикирләри мөвчуд биликләр вә һәјат тәчрүбәси илә әлағәләндирмәк, мұәјјән фикирләри әсасландырмаг; јени мөвзунун бәзи мәсәләләрини дәрсликдән мүстәгил охујуб өјрәнмәк вә ја суаллара чаваб тапмаг вә с. дахилдир.

— Биликләрин мөһкәмләндирилмәси вә тәтбиги просесиндә шакирдләрин мүстәгил иши. Бураја суаллара чаваб вермәклә кечиләнләри тәкрар етмәк; һадисә вә ја фактлары изаһ етмәк; јени билији әввәлкиләрлә әлағәләндирмәк; китабла мүстәгил иш јолу илә кечиләнләри мөһкәмләндирмәк; материалы нағыл етмәк; билијин тәтбигинә әсасланан чалышмалар һәлли вә с. дахилдир.

— Билик, бачарыг вә вәрдишләрин јохланмасы просесиндә шакирдләрин мүстәгил иши. Бураја мәтнин план үзрә данышылмасы; өјрәнилән мәсәлә үзрә шакирдләрин мүстәгил фикир сөјләмәләри, билији тәтбиг

етмэлэри; соргу заманы јолдашларынын чавабларына элава вэ дүзэлишлэр етмэлэри; јохлама јазы вэ эмэли ишлэрин ичрасы; сәһвлэр үзәриндә мүстәгил иш вэ с. дахилдир.

Көстәрилән мүстәгил иш нөвләринин бу вә ја дикәр дәрәс үчүн дәгиг сечилмәси мәгсәдилә габагчыл мүәллимләр мүәјјән ме'јарлардан чыхыш едилләр:

1. Дәрсин өзүнәмәхсус вәзифәләри вә мәзмуну бахымындан һансы мүс-

тәгил иш нөвү даһа сәмәрәлидир?

2. Нәзәрдә тутулан мүстәгил иш нөвү конкрет синиф шакирдләринин јаш вә аилаг сәвијјәсинә мүвафигдирми?

3. Бу иш нөвүнүн тәтбиги ајрылмыш вахта ујғундурму?

Бу ме'јарлар бахымындан дәрәсдә мүстәгил иш нөвләринин тәтбигини III синифдә тәбиәтшүнаслыгдан бир дәрәс нүмунәсиндә («Тәбиәтдә су дөвраны») нәзәрдән кечирәк.

Дәрсин мәзмунунун әсас элементләри

Тә'лим методлары вә методик пријомлар

Кечмиш мөвзу үзрә иш

Тәбиәтдә сујун һаллары вә ондан истифадә олунамасы.

Сујун хассәләри.

Фәрди соргу

Мүстәгил иш (чәдвәл долдурмаг), фронтал соргу.

Јени мөвзу үзрә иш

Шакирдләрин јағынты һаггында тәсәввүрләрини ашкара чыхармаг.

Јағыш вә гарын јағмасынын сәбәби

Сујун тәбиәтдә дөвраны

Билијин мөһкәмләндирилмәси

Мүсаһибә

Практик иш, проблемли шәрһ.

Шәкил үзрә иш, мүәллимин изаһы. Китаб үзрә иш, мүсаһибә.

Көрүндүјү кими, дәрсин мәзмунундан вә дидактик вәзифәдән асылы олараг дәрәс боју шакирдләрин мүстәгил иши илә мүәллимин ишинин оптимал әлагәси тә'мин едилләр. Кечилән материалын мәзмунундакы әсас элементләрдән чыхыш етмәклә мүәллим конкрет синиф вә дәрәс үчүн әлверишли методик вариант сечә биләр. Конкрет шәраитдән асылы олараг бир синиф үчүн оптимал олан дәрәс варианты дикәр синиф үчүн јарарлы олмаја биләр.

Кечилән мөвзунун там вә ја гисмән мүстәгил өјрәнилмәсини тәшкил етмәјин мүмкүн олуб-олмадығыны мүәјјән едәркән габагчыл мүәллимләр ашағыдакы чәһәтләри әсас көтүрүрләр:

— дәрсин мәзмунуну мүстәгил мәнимсәмәк үчүн мүнасиблији;

— шакирдләрин мүстәгил ишин ичрасына һазырлығы;

— материалы мүстәгил өјрәнмәк үчүн вахт имканы.

Бу амилләри әсас тутараг мүәллим мүәјјән фәндән һәр һансы си-

ниф үчүн јени билијин мәнимсәнилмәсиндә шакирдләрин мүстәгил иш методларынын оптимал әлагәсини сечиб тәтбиг едә биләр.

Дәрәсдә мүстәгил ишлэрин ичрасында шакирдләрин фәаллыг вә мүстәгиллијинин оптимал сәвијјәсинин тә'мин едилмәси дә мүһүм шәртдир. Мә'лум олдуғу кими, тәфәккүрүн ики сәвијјәсинә (репродуктив вә продуктив) мүвафиг олараг, тә'лимдә шакирдләрин фәаллыг вә мүстәгиллијинин дә ики сәвијјәси — бәрпаедичи вә јарадычы сәвијјәси өзүнү көстәрир. Бәрпаедичи фәалијјәт заманы шакирд верилмиш нүмунәјә вә иш үсулларына (гајдаја, формула вә с.) әсасланараг кечиләнләри һафизәдә бәрпа едил, онлары охшар һаллара тәтбиг едил. Јарадычы фәалијјәт заманы исә шакирд һазыр нүмунә илә һәрәкәт етмир, гаршыда дуран идрак мәсәләләринин һәлли јолларыны өзү ахтарыб тапыр, јени билији гисмән вә ја там мүстәгил әлдә едил.

Тә'лимдә шакирдләрнин бәрпаедичи вә ярадычы фәалијјәти мүхтәлиф нөв мүстәгил ишләрнин васитәсилә һәјата кечирилдир. Белә ки, нүмунә үзрә, јенидәнгурма типли вә вариатив мүстәгил ишләр бәрпаедичи фәалијјәтә, ярадычы мүстәгил ишләр исә ярадычы фәалијјәтә мүвафиг кәлир (П. И. Пидкасисты). Тә'лимдә шакирдләрнин бәрпаедичи вә ярадычы фәалијјәтинин оптимал узлашдырмаг үчүн бәрпаедичи вә ярадычы (ахтарыш) характерли мүстәгил ишләрнин оптимал әлагәси тә'мин едилмәлидир. Габагчыл мүәллимләр бу мәгсәдлә тә'лим материалынын хүсусијјәтләрини вә шакирдләрнин мүстәгил иш бачарыгларына јијәләнмә сәвијјәсини әсас көтүрүрләр. Онлар дәрсдә фактларын, анлајышларын өјрәнилмәси, бачарыг вә вәрдишләрнин ашыланмасы заманы бәрпаедичи характерли мүстәгил ишләрә үстүнлүк вәрирләрсә, нәзәри материалларын, гајда вә ганунаујунлуғларын өјрәнилмәсиндә исә ярадычы (ахтарыш) характерли ишләрә даһа чох истинад едирләр. Бу мәнада әкәр тәдрис материалынын мәзмуну бирбирилә мәнтиги чәһәтдән бағлы олмајан мүхтәлиф фактлары, рәгәмләри вә ја хүсуси һаллары әһәтә едирсә, белә шәраитдә проблем-ахтарыш методларыны һәјата кечирмәк мүнасиб дејилдир. Бә'зән мүәллим бу чәһәти нәзәрә алмадан дәрсдә мүасир методлары сүн'и сурәтдә тәтбиг етмәјә, о чүмләдән проблем ситуасија јаратмаға сә'ј көстәрир.

Тәчрүбә көстәрир ки, дәрсдә проблем-ахтарыш методларынын тәтбиги ашағыдакы һалларда мәгсәдәмүвафигдир:

- материал орта чәтинлик сәвијјәсинә малик олдуғда;
- гаршыја гојулан проблеми һәлл етмәк үчүн шакирдләрнин мүвафиг билик базасы олдуғда;
- дәрсдә проблемин һәлли вә шакирдләрнин проблемә даир мүләһизәләринин тәһлили үчүн вахт имканы олдуғда.

Ибтидаи тә'лимдә мүстәгил ишин оптимал тәшкили шакирдләрә өз

тә'лим әмәкләринин сәмәрәли гурмағы өјрәтмәклә дә сых бағлыдыр. Шакирд тә'лим тапшырыгларынын оптимал һәлли вариантыны сечиб тәтбиг етмәји бачармалыдыр. Мәсәлән, о өзү үчүн мүнасиб күн режими тәртиб етмәји, сәмәрәли өјрәнмә вә јаддасахлама пријомларыны тәтбиг етмәји вә с. бачардығда програм материалларыны аз вахт вә гүввә сәрф етмәклә, һәм дә әсаслы сурәтдә өјрәнә биләр.

Кичик мәктәблиләрә тә'лим әмәкләрини сәмәрәли тәшкил етмәји өјрәтмәк үчүн онларда зәрури мүстәгил иш бачарыглары формалашдырмаг гејдинә галмаг лазымдыр. Педагожи әдәбијјатда белә бачарыг вә вәрдишләрнин чох мүхтәлиф тәснифаты мөвчуддур. Бизчә, шакирдин өјрәнмә фәалијјәтинин гурулушуна әсасланан тәснифат (Ј. К. Бабански) даһа мәгсәдәмүвафигдир. Бу тәснифата көрә, шакирдин мүстәгил тә'лим фәалијјәтиндә ашағыдакы әсас структур элементләри өзүнү көстәрир: фәалијјәтин мәгсәд вә васитәләринин планлашдырылмасы, мотивләшдирмә, фәалијјәтин тәшкили, өзүнәнәзарәт. Ибтидаи тә'лимдә мотивләшдирмәдән башга галанлары даһа характерикдир. Бунлар «өјрәнмәји өјрәнмәк» кими үмуми бачарығын әсасыны тәшкил едир. Бу исә ибтидаи тә'лимин сәмәрә вә кејфијјәтини јүксәлтмәкдә бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Һәлә вахтилә К. Д. Ушински «өјрәнмәји өјрәтмәк» вәзифәсини ибтидаи тә'лимин башлыча вәзифәси кими ирәли сүрмүшдүр.

Тәчрүбә көстәрир ки, мүстәгил иш бачарыгларына јахшы јијәләнмәјән шакирд тә'лимдә бөјүк чәтинликләрлә гаршылашыр, бунлары арадан галдыра билмәдикдә һәвәсдән дүшүр, кериләмәјә башлајыр. Тәдгигат көстәрир ки, ибтидаи синифләрдә тә'лимдә јетирмәјән шакирдләрнин бөјүк гисми (59 фаизи) тә'лим әмәји үзрә зәрури бачарыгларә зәиф јијәләнмәләри үзүндән кери галырлар. «Евә верилмиш мәтни нечә өјрәнирсән?» суалына јахшы охујан шакирдләр үчүн аша-

«ыдакы чаваб характерикдир: «Мәт-ни бир дэфә бүтөв охујурам. Сонра һиссә-һиссә охујурам. Китабы өртүб өз-өзүмә данышырам. Јаддан чыхан јерләри бир дә охујурам. Ахырда бүтөв данышырам. Китабда верилмиш суаллара чаваб тапырам». Зә-иф шакирдләр үчүн исә белә чаваб-лар характерикдир: «Бүтөв охују-рам», «Јадымда галана гәдәр оху-јурам». Демәли, бу һалда шакирд өз тәлим әмәјини сәмәрәли тәшкил едә билмир, материалы садәчә ола-раг әзбәрләмәклә мәшғул олур. Бир чох шакирдләрин биликләриндәки формализмин вә тәлимдә јүклән-мәсинин әсас мәнбәјини мәһз бура-да ахтармаг лазымдыр.

Ибтидаи синиф мүәллимләринин иш тәчрүбәсинин өјрәнилмәси көс-тәрир ки, онларын һеч дә һамысы шакирдләрә тәлим әмәјинин үмуми бачарыг вә вәрдишләрини форма-лашдырмаға кифајәт гәдәр диггәт јетирмир, бу сәһәдә хусуси иш апар-мырлар. Илк нөвбәдә тәдрис прог-рамларынын ағырлығы, материал-ларын чохлуғу буна мүәјјән дәрәчә-дә мане олур. Програм вә дәрслик-ләр тәлим әмәји үзрә үмуми бача-рыг вә вәрдишләри формалашдыр-маг үчүн мүәллим вә шакирдләри лазыми гәдәр истигамәтләндирмир. Дикәр тәрәфдән, дәрседә вә евдә бе-лә бачарыгларын ашыланмасы ху-суси вәзифә кими гаршыға гојулмур. Биликләрин һесаба алынмасы вә гијмәтләндирилмәсинин мөвчуд сис-теми дә шакирдләрин мүстәгил иш-ләмәк бачарыгларыны ашкара чы-хармаға кифајәт гәдәр имкан вер-мир. Нәһајәт, шакирдләрә ашыла-начаг мүстәгил иш бачарыглары вә онлары формалашдырмаг методик-касы барәдә педагожи-методик әдәбијат мүәллимләрә һәлә кифа-јәт гәдәр көмәк көстәрмир.

Ибтидаи синиф мүәллими I си-нифдән етибарән шакирдләри мүс-тәгил ишә алышдырмаг, онлара тә-лим әмәјинин елми тәшкилинин үн-сүрләрини өјрәтмәк гејдинә гал-малыдыр. Бунун үчүн исә мүстәгил ишин садә бачарыг вә вәрдишләри-ни — өз ишини планлашдырмаг, ону

дүзкүн тәшкил етмәк вә она нәза-рәт етмәк бачарыгларыны өјрәт-мәкдән башламаг лазымдыр.

Планлашдырма бачарығы бир сы-ра хусуси бачарыглар әсасында формалашыр: а) күндәлик тәлим әмәјини планлашдырмаг бачарығы; б) тәлим фәалијјәтини планлаш-дырмаг бачарығы; в) гаршыда ду-ран тәлим вәзифәсини дәрк етмәк вә ја ону мүстәгил планлашдырмаг бачарығы; г) тәлим тапшырығы-нын јеринә јетирилмәсини планлаш-дырмаг бачарығы.

Планлашдырма бачарығы ша-кирдләрин өз тәлим әмәкләрини дүзкүн тәшкил етмәк бачарығы илә сых бағлыдыр. Бу исә өз нөвбәсин-дә бәзи хусуси бачарыг вә вәрдиш-ләрә (тәлим әмәјинин сәмәрәли пријомларыны вә ја васитәләрини сечиб тәтбиг етмәк, иши мүәјјән сүрәтлә ичра етмәк вә с.) әсасла-ныр. Шакирдләрин јахшы охумала-ры үчүн онлара китабла иш пријом-ларыны, јадда сахламанын сәмәрә-ли пријомларыны, мүхтәлиф нөв јазылы чалышмаларын ичрасы при-јомларын, оптимал оху вә јазы сүр-әти сечмәк пријомларыны вә с. өј-рәтмәк вачибдир.

Тәлим әмәјинин үмуми бачарыг-лары ичәрисиндә өзүнәнәзарәт вә өзүнүгијмәтләндирмә бачарыглары мүһүм јер тутур. Ибтидаи тәлимин илк дөврләриндән башлајараг јаша ујғун шәкилдә шакирдләрә өз фә-алијјәтинә нәзарәт етмәји, өзүнү јохламағы, сәһвләр үзәриндә ишлә-мәји, өз ишинә гијмәт вермәји өј-рәтмәк гејдинә галмаг лазымдыр. Мүстәгил иш бачарыгларынын мүн-тәзәм учотуну апармаг да мүһүм шәртдир. Бу мәгсәдлә һәр синиф үчүн хусуси учот дәфтәри (вә ја лөвһәси) ајырмаг бу вә ја дикәр шакирдин мүстәгил иш бачарыгла-рына јијәләнмәси вәзијјәти һаггын-да вахташыры гејдләр апармаг мәг-сәдәмувафигдир. Габагчыл мүәл-лимләрин тәчрүбәсиндә бу мәсәләјә хусуси диггәт јетирилир. Онлар дәрс илинин әввәлиндә шакирдлә-рин китабла ишләмәк бачарыглары-нын, мәтндә әсас фикри ајырмаг,

план тәртиб етмәк, лазыми сүр'әтләр охујуб-јазмаг, өзүнә нәзарәт етмәк бачарыгларынын сәвијјәсини мүәј-јәнләшдириләр. Јохламанын нәтичәси шакирдләрлә апарылан тәрби-јә саатында, һабелә синиф валидејн јығынчағында мүзакирә едилир. Мүстәгил иш бачарыгларында әсаслы кәсирләр олан шакирдләрлә фәрди тәдбирләр мүәјјәнләшдирил, онларын валидејнләринә лазыми мәсләһәтләр верилир, ушаглар үчүн хүсуси тапшырыглар, чалыш-малар сечилир.

Тә'лимдә шакирдләрин мүстәгил ишинин оптимал тәшкили ев тапшырыгларынын оптимал һәчм вә чәтинлијинин тә'мин едилмәси илә дә сых бағлыдыр. Синфә верилән үмуми тапшырыг бә'зи шакирдләр үчүн јүнкүл, дикәрләри үчүн исә ағыр олур. О бири тәрәфдән, шакирдләр мүстәгил иш бачарыгларына ејни дәрәчәдә јијәләнмәдикләриндән ев тапшырыгларына мүхтәлиф мигдарда вахт сәрф едиләр: бә'зиләри тапшырыглары аз вахт-да јеринә јетирдикләри һалда, баш-галары (адәтән зәиф шакирдләр) гәбул олунмуш нормадан артыг вахт сәрф етмәли олурлар. Бу һалын гаршысыны алмаг үчүн габагчыл мүәллимләрин тәчрүбәсиндә ики јолдан истифадә едилир: а) ев тапшырыгларынын фәрдиләшдирилмәси; б) ев тапшырыгларындан шакирдләрдә тә'лим әмәјинин үмуми бачарыгларынын инкишафы үчүн истифадә олунмасы.

Ев тапшырыгларынын фәрдиләшдирилмәси шакирдләрин хүсусијәтләриндән, билик, бачарыг вә вәрдишләри мәнимсәмәләри сәвијјәсиндән асылы олараг тапшырыгын һачмини артырыб-азалтмагла һәјата кечирилир.

Габагчыл мүәллимләрин дәрсләриндә синфә верилән үмуми тапшырыгын һәчмини гисмән азалтмаг јолу илә бә'зи шакирдләрә әлавә тапшырыглар верилмәси тәчрүбәсиндән истифадә олунур. Белә әлавә тапшырыглар гүввәтли шакирдләрин билик вә бачарыгларыны дәр-ринләшдирмәјә, зәиф шакирдләрин

исә тә'лиминдәки керилијини вә чәтинликләрини арадан галдырмаға истигамәтләндирилир. Ев тапшырыгларындан шакирдләрә мүстәгил тә'лим әмәјинин үмуми бачарыг вә вәрдишләрини (китаб үзәриндә иш, әсас фикри ајырмаг, план тәртиб етмәк, сүр'әтли охумаг вә јазмаг, өзүнү јохламаг вә с.) формалашдырмаг мәгсәдилә кениш истифадә едилир. Мәсәлән, ана дили үзрә мүәллим бүтүн синиф үчүн үмуми ев тапшырыгындан әлавә бир груп шакирдә мәтнин планыны тәртиб етмәји, дикәринә јығчам данышмағы, үчүнчү група әсас фикирләри ајырмағы вә с. тапшырыр. Бу, шакирдләрин ев тапшырыглары үзәриндә оптимал сүр'әт вә гүввә илә ишләмәси үчүн әлверишли шәраит јаратдығы кими, онларда мүстәгил иш бачарыг вә вәрдишләрини формалашдырмаға да көмәк кәстәрил.

Тә'лимдә шакирдләрин мүстәгил ишинин оптимал тәшкили тәдрис просесинә нәзарәтә дә јени мөвгәдән јанашмағы тәләб едир. Бу заман ашағыдакы мәсәләләрә хүсуси диггәт јетирилмәлидир: дәрсин дидактик мәгсәдинә вә мәзмунуна ујғун олараг мүстәгил иш методларынын оптимал сечилмәсинә нә дәрәчәдә наил олунмушдур; шакирдләрә верилмиш суал вә тапшырыглар нә дәрәчәдә сәмәрәли олмушдур; мөвзунун башлыча мәсәләләри шакирдләр тәрәфиндән нечә мәнимсәнилмишдир; дәрсдә мүәллимин иши илә шакирдләрин мүстәгил ишинин оптимал әлағәси тә'мин олунмушдурму; дәрсдә шакирдләрә фәрди јанашма, һабелә ев тапшырыгларынын оптималлығы нә дәрәчәдә уғурлу олмушдур вә с.

Бу истигамәтдә апарылан өзүнү-тәһлил иши дәрсдә гаршыја чыхан чәтинликләри, јол верилән методик гүсурлары вә онларын сәбәбләрини арашдырмаға, дәрсин оптимал һәлли вариантларыны ахтарыб тапмаға имкан верир. Дәрсә мәктәбдахили вә инспектор нәзарәти заманы да мүәллимин фәалијјәтинин оптимал-лыг бахымындан тәһлили вачибдир.

Азкомплектли мәктәбләрдә алтыјашлыларла тәлимин тәшкили тәчрүбәсіндән

Мәммәдраһим ЈОЛЧУЈЕВ

Губа рајону, Пашаоба кәнд ибти даи мәктәбинин мүәллими

Тәлимин тәшкили бахымындан дикәр үмүмтәһсил мәктәбләриндән фәргли олага, азкомплектли мәктәбләрин өз спесифик хүсусијјәтләри вардыр. Белә ки, азкомплектли мәктәбләрдә мүәллим ики, үч, һәтта дөрд синифлә ејни вахтда ишләмәли олур. Комплект тәркибиндәки синифләрин јаш, дәркетмә вә програм мүхтәлифлији белә мәктәбләрдә тәлими хејли чәтинләшдирир. Әкәр белә мәктәбләрдә үмүмпедогожи вә методик ишләрин тәшкилиндә бурахылан нөгсанлары да нәзәрә алсаг, тәлимдә мүвәффәгијјәт әлдә етмәјин нә гәдәр кәркин әмәк һесабына баша кәлдијини кәрәрик. Бүтүн бунлара бахмајараг азкомплектли мәктәбләрдә дә дикәр үмүмтәһсил мәктәбләриндә олдуғу кими програм материаллары там мәнимсәдилмәлидир.

Алтыјашлыларын тәлимә чәлбәдилмәси азкомплектли мәктәбләрдә хүсуси чәтинлик јарадыр. Бу мәсәләнин дүзкүн һәллинин илкин мәрһәләси алтыјашлылардан ибарәт синфин һансы синифлә комплектләшдирилмәсиндән вә һансы дәрс чәдвәли илә ишләмәсиндән башланыр.

Методик әдәбијјатда комплектләшмәнин I-II, I-III, II-III, I-II-III кими вариантлары кәстәрилер. Бу заман һазырлыг синифләри нәзәрә алынмыр. Оңа кәрә дә һазырлыг синифләринин фәалијјәт кәстәрдији мәктәбләрдә онларын һансы синифләрлә комплектләшдирилмәси мәсәләсинин һәллиндә һәрч-мәрчлик јаратмышдыр.

Сон илләрдә Азәрбајҗан ЕТПЕИ-дә апарылан тәдгигатлар синифләрин дүзкүн комплектләшдирилмәси-

нә вә дәрс чәдвәлләринин оптимал тәртибинә имкан вермишдир. Инди дикәр мәктәбләрдә олдуғу кими бизим мәктәбимиздә дә һазырлыг синфи II синифлә комплектләшдирилмишдир. Бунун чох мүһүм үстүнлүкләри вардыр.

Ики синифлә ишләјән мүәллим бу синифләрлә ејни вахтда билаваситә мәшғул ола билмәз. Синифләрдән бири мүтләг мүстәгил ишләмәји бачармалыдыр ки, дәрсдә мүәллимин рәһбәрлији алтында ишлә мүстәгил иши нәвбәләшдирмәк мүмкүн олсун. һазырлыг синфи мүстәгил ишләмә габилијјәтинә малик олмадығындан, I синиф исә бу вәрдишә јеничә алышмаға башладығындан онун I синифлә комплектләшдирилмәси педагожи чәһәтдән мәғбул һесаб едилмир. Буна кәрә дә һазырлыг синфинин II вә ја III синифлә комплектләшдирилмәси һағлы олага бизә төвсијә олунур. Белә комплект формасынын үстүнлүјүнү бизим мәктәбин иш тәчрүбәси дә тәсдиг едир.

Азкомплектли мәктәбләрдә алтыјашлыларын дәрс чәдвәлләринин дүзкүн тәртиби мүһүм рол ојнајыр. Мәктәбимиздә бу мәсәлә дә тәдгигатларын нәтичәләринә ујғун тәшкил олунуб. Белә ки, һазырлыг синфи комплект тәртибиндәки II синифдән ики саат әввәл мәктәбә чәғырылыр. Онларла мүстәгил оларг савад тәлими вә ријазијјат дәрсләрини тәшкил едирәм. Бу мәнә имкан верир ки, алтыјашлыларла савад тәлимини елми әсаclar үзрә гурум, онларла, билаваситә, мәшғул олум вә дәрс мүддәтиндә синифдәки бүтүн шакирдләри диндирим.

Алтыјашлыларын үчүнчү дәрси башлајанда II синфин шакирдләри дә онлара гошулурлар. Беләликлә, әмәк тәлими, бәдән тәрбијәси, мусиги кими дәрс саатларыны һәр ики синифдә ејни вахтда тәдрис едирәм.

Сон ики илә гәдәр республикамызын мәктәбләриндә алтыјашлылар милли хусусијјәтләринә кәрә мухтәлиф програмларла ишләјирдиләр. Тат, талыш, ләзки, сахур, авар вә башга етник групларын нүмајәндәләри бир програмла, азербайчанлылардан ибарәт һазырлыг синфи исә дикәр програмла фәалијјәт кәстәрирди. Артыг алтыјашлылар арасындакы бу фәрг арадан галдырылмыш, азербайчанлылар вә гејри-азербайчанлылар бир програмла ишләмәјә башламышлар.

Алтыјашлылар үчүн ваһид тәләбин јаранмасы гејри-азербайчанлылардан ибарәт һазырлыг синифләриндә дәрс дејән муәллимләрин гаршысында муһүм вәзифәләр гојмушдур. Ачығыны дејәк ки, белә мәктәбләрдә ишләмәк муәллимин ишини бир

гәдәр чәтинләшдирир. Чүнки мәктәбә јеничә гәдәм гојан ушагларын бир гисми Азербайчан дилини ја һеч билмир, ја да аз билирләр. Белә шакирдләрә програм тәләбләрини мәнимсәтмәк бөјүк һүнәр тәләб едир. Она кәрә дә һәр бир муәллим тәлимин бу вә ја дикәр метод вә пријомларындан истифадә етмәли, синфин милли тәркибиндән ирәли кәлән хусусијјәтләри диггәт мәркәзиндә сахламалыдыр.

Дәрс дедијим алтыјашлылар тат ушагларыдыр. Мән програм материалларынын мәнимсәдилмәсиндә мухтәлиф пријомлардан истифадә едир, јаранмыш ситуасијаны дүзкүн гијмәтләндирмәјә чалышырам. Ушаглара Азербайчан дилини тат дили базасында мугајисә пријомунун көмәји илә өјрәдирәм.

Азкомплектли мәктәбләрдә алтыјашлыларла тәлимин тәшкили муәллимдән педагожи усталыг вә јүксәк елми-методик сәвијјә тәләб едир.

Һазырлыг синифләриндә күтләви тәдбирләр

Зәрифә ӘЛИЈЕВА

Азербайчан ЕТПЕИ-нин елми ишчиси, педагожи елмләр намизәди.

Кичик јашлы мәктәблиләрә јүксәк әхлаги кејфијјәтләрин ашыланмасында күтләви тәдбирләр әвәссиз васитәләрдән биридир. Күтләви тәдбирләрин кечирилмәси просесиндә шакирдләр мәктәб коллективинә алышыр, гајнајыб-гарышырлар. Белә ки, үмуммәктәб тәдбирләриндә ушаглар мәктәб коллективинә дахил олмагла өзләрини бу бөјүк коллективин үзвү һесаб едир, онун вердији бүтүн тәләбләрә риәјәт етмәји, һәр бир һәрәкәтдә мәс'улијјәтли олмаға чалышырлар.

Һазырлыг синфинин шакирдләриндә психоложи хусусијјәтләрин мөһкәмләндирилмәсиндә, психи вә әгли кејфијјәтләрин инкишаф етдирилмәсиндә, бир шәхсијјәт кими

формалашмасында күтләви тәдбирләрин ролу бөјүкдүр. Шакирдләр күтләви тәдбирләр просесиндә кәстәрдикләри фәалијјәт заманы һәм бир-биринә, һәм дә өзләри-өзләринә мәнәви тәсир кәстәрирләр, шәхсијјәт өз-өзүнү формалашдырмаға чалышыр.

Күтләви тәдбирләр муәллимин рәһбәрлији алтында, мәктәбин үмуми тәдбирләр планына ујғунлашдырылмыш шәкилдә тәшкил едилир. Мәктәбдә кечирилән бүтүн тәдбирләрдә һазырлыг синиф шакирдләринин иштиракыны тәмин етмәк чәтиндир. Буна еһтијаж да јохдур. Лакин күтләви тәдбирләрин әксәријјәтиндә буна имкан вар, еһтијаж һисс олунур. Бу, шакирдләрин ок-

тјабрјат вѣ пионерлѣрлѣ, мѣктѣб коллѣктивинин дикѣр ѳзвлѣри илѣ ѳнсийјѣт тапмасына, мѣѳѳјѣн ичти-май тапшырыгы јеринѣ јетирѣркѣн мѣстѣгиллик вѣ фѣаллыг кѣстѣрмѣ-синѣ кениш имкан вѣ шѣрант јара-дыр.

Мѣктѣблѣрдѣ апарылан мѣшаһи-дѣлѣрдѣн мѣлѣум олур ки, һазырлыг синфинѣ кѣлѣн ушаглар сијаси чѣ-һѣтдѣн мѣѳѳјѣн һазырлыга малик олурлар. Буна сѣбѣб сијаси инфор-масијаларын инди инсанларын мѣһз кѣндѣлик һѣјатына сѣр'ѣтлѣ дахил олмасыдыр. Бу чѣр сијаси һазыр-лыг исѣ чѣмијјѣтин ичтимай гурулу-шунун, коммунизм гуручулугу иши-нин тѣлѣбиндѣн ирѣли кѣлир. Де-мѣк, шакирдлѣрин һазырлыг синиф-лѣриндѣ сијаси тѣрбијѣси коммунист тѣрбијѣсинин дикѣр мѣһѣм тѣркиб һиссѣси ѳзрѣ иш кими вачибдир. Бу ишдѣ ѣн мѣһѣм васитѣлѣрдѣн би-ри шакирдлѣрин сијаси характерли кѣтлѣви тѣдбирлѣрѣ чѣлб едилмѣ-сидир. Сијаси характерли кѣтлѣви тѣдбирлѣрин кечирилмѣси заманы ушаглар ѳмуми ичтимай-сијаси һа-дисѣлѣрлѣ, ѣлкѣмизин дѣнја мигја-сында ролу илѣ таныш олур, соси-алист ѣлкѣмизин достлары вѣ дѣш-мѣнлѣри һаггында тѣсѣввѣр ѣлдѣ едирлѣр.

Кѣтлѣви тѣдбирлѣрѣ һазырлыг вѣ онун кечирилмѣси просесиндѣ ушаг-лар дѣврѣн бејнѣлхалг мѣсѣлѣлѣри, актуал проблемлѣри, дѣнја милли-азадлыг һѣрѣкатынын ингилаби рѣһбѣрлѣри илѣ таныш олурлар.

Һазырлыг синифлѣриндѣ кѣтлѣви тѣдбирлѣр, ѣсасѣн, бајрам кѣнлѣри-нѣ, тарихи кѣнлѣрѣ һѣср олунур вѣ һѣмин кѣнлѣрдѣ кечирилик. Белѣ тѣдбирлѣри халгымызын ѣмѣк һа-илијјѣтлѣри вѣ коммунист гуручулу-гу илѣ ѣлагѣлѣндирмѣк лазымдыр.

Кѣтлѣви тѣдбирлѣр ичѣрисиндѣ В. И. Ленинин һѣјат вѣ јарадычылы-гынын ѣјрѣдилмѣсинѣ һѣср едилмиш тѣдбирлѣр даһа кениш јер тутур. Дѣшѣѳѳлѣмѣш системлѣ апа-рылан бу чѣр тѣдбирлѣр просесиндѣ ушаглар тарихи һѣгигѣтлѣр ѣса-сында В. И. Ленин идејаларынын

бѣјѣклѣјѣнѣ, зѣнкинлијини дѣрк едирлѣр; һѣмчинин ушагларда һѣр-би-вѣтѣнпѣрвѣрлик, совет халгынын һѣрби вѣ ѣмѣк ѣн'ѣнѣлѣрини горумаг вѣ инкишаф етдирмѣк кими һисслѣр-дѣ тѣрбијѣ вѣ инкишаф етдирилир. Мѣсѣлѣн, В. И. Ленинин анадан ол-масынын илдѣнѣмѣ мѣнасибѣгилѣ кечирилѣн тѣдбирлѣрдѣ шакирдлѣр В. И. Ленинѣ һѣср едилмиш шѣр, һѣкајѣ, маһны ѣјрѣнирлѣр. Бу про-сесдѣ онлара В. И. Ленинин һѣјат вѣ јарадычылыгы һаггында да кон-крет мѣлѣумат верилир. Бу исѣ В. И. Ленинин һѣјат вѣ јарадычылыгына аид мѣлѣуматларын ѣјрѣдилмѣси васитѣсилѣ шакирдлѣрин дѣнја кѣ-рѣшѣнѣн кенишлѣндирилмѣсинѣ сѣ-бѣб олур.

Һазырлыг синифлѣриндѣ кечири-лѣчѣк кѣтлѣви тѣдбирлѣрѣ һазыр-лыг заманы синиф мѣѣллими кѣнѣ-узадылмыш групп мѣѣллими илѣ бир-кѣ ишлѣмѣлидик. Кечирилѣчѣк кѣт-лѣви тѣдбирлѣр планы ѣввѣлчѣдѣн тѣртиб едилир, тѣдбирѣ ујѣгун мѣва-фиг шѣр, һѣкајѣ вѣ сѣһнѣчик сечи-лик. Сечилмиш материалларын һа-зырланмасы ѳзѣриндѣ иши мѣѣллим синифдѣ башлајыр, тѣрбијѣчи исѣ группда давам етдирик.

Мѣѣллим вѣ тѣрбијѣчи мѣктѣбин ѳмуми тѣдбири илѣ баглы олан тѣд-бирлѣрдѣ пионер тѣшкилаты илѣ биркѣ фѣалијјѣт кѣстѣрмѣлидиклѣр. Мѣктѣб тѣдбирлѣриндѣ чыхыш ет-мѣк ѳчѣн бу синфѣ мѣѳѳјѣн һиссѣ, мѣһдудлашдырылмыш вахт верилир. Бу вахтдан сѣмѣрѣли истифадѣ ет-мѣк ѳчѣн исѣ тѣдбирлѣрин, сечилѣ-чѣк материалларын јыгчам, кон-крет олмасына чалышмаг лазымдыр.

Кѣтлѣви тѣдбирлѣрин јѣксѣк сѣ-вијјѣдѣ, сѣмѣрѣли кечирилмѣси мѣ-ѣллим вѣ тѣрбијѣчинин һаһи синфин-кѣчѣндѣн истифадѣ етмѣси зѣрурѣ-тини мѣјдана чыхарыр. Һазырлыг синфинин шакирдлѣри һаһи синиф-лѣ биркѣ ишлѣмѣјѣ даһа чох мѣјл едирлѣр. Һаһи синфин гѣввѣсиндѣн истифадѣ мѣѣллимѣ гѣввѣлѣрдѣн вѣ-вахтдан сѣмѣрѣли шѣкилдѣ истифа-дѣ етмѣк имканы верир.

Кѣтлѣви тѣдбирлѣрин кечирилмѣ-си ушагларда давраныш тѣрбијѣси-нин һѣјата кечирилмѣсиндѣ дѣ ѣһѣ-

мијјетли јер тутур. Күтләви тәдбирләрин кечирилмәси просеси өзү ушагларда системли шәкилдә коммунист инамы, материалист дүнја-көрүшү, әхлаги һисс вә вәрдишләр ярадыр. Әхлаги һисс вә инам, әхлаги давраныш адәт вә вәрдишләри мәнз инам вә коллектив фәалијјәт васитәсилә һәјата кечирилир. Ич-тимаи-фајдалы ишләрдә, имәчилик-ләрдә иштирак етмәк, мүхтәлиф көрүшләрин иштиракчысы кими мүхтәлиф дидактик ојунларда чыхыш етмәк ушагларда коммунист-чәсинә давраныш тәрбијә едир. Мәсәлән, «Јени ил шәнлијиндә» чыхыш етмәјә һазырлыг дөврүндә ушаглар арасында иш бөлкүсү апарылыр. Күчүндән асылы олараг һәр бир ушаға шәр, маһны, рәгс, сәһ-нәчикдә рол верилир. Бу заман ушаглара баша салыныр ки, шәнликдә чыхышларына гијмәт вериләчәк. Мәктәбин коллективи онларын фәалијјәтини гијмәтләндирәчәкләр. Она көрә дә бүтүн гүввәни топлајараг јахшы һазырлашмаг лазымдыр. Мүәллимин бу хәбәр-дарлығы ушагларын мәс'улијјәтини артырыр, һәр шакирд нәинки тәкчә өз үзәриндә чидди чалышыр, һәм дә тапшырығын ичрасында керри галан јолдашына көмәк етмәјә, чалышыр. Мәнз бу һиссләрин шакирдләрдә јарадылмасы коммунист әхлагынын тәшәккүлү үчүн зәмин олур.

Ушагларын естетик тәрбијәсиндә дә күтләви тәдбирләрин ролу бө-јүкдүр. Онларда тәбиәт һадисәлә-рини, ичтимаи һәјат вә бәдии јара-дычылығы дәркетмә габилијјәти, бәдии бахыш вә зөвг тәрбијә едил-мәси мәнз күтләви тәдбирләр просе-синдә дә һәјата кечирилир. Һазыр-лыг синифләриндә бајрамлара һа-зырлыг, бу бајрамларда иштирак етмәк ушагларын мусиги јарадычы-лығы, тәсвири инчәсәнәтлә таныш-лығы имканыны артырыр. Ушагла-рын хорда, сәһнәчикләрдә, рәгсдә иштиракы онларда бәдии габилиј-јәтләри даһа да инкишаф етдирир. Бу да мәктәбә һазырлыг ишинин

мүһүм вә вачиб мәсәләләриндән би-ридир.

Күтләви тәдбирләр просесиндә бир сыра физики тәрбијә вәзифәлә-ри дә јеринә јетирилир. Күтләви идман ојунлары заманы ушаглар-да ирадәлилик, интизамлылыг, фә-аллыг вә мүстәгиллик тәрбијәси үчүн кениш имканлар ачы-лыр. Чалышмаг лазымдыр ки, күт-ләви идман ојунларына бүтүн ушаг-лар чәлб едилсинләр.

Күтләви тәдбирләрин кечирилмә-синдә мүәллим коллективчилик, кө-нүллүлүк, тәләбкарлыг вә ушаг шәхсијјәтинә һөрмәт, онларын јаш вә билик хүсусијјәтләринин нәзәрә алынмасы кими принципләрә әсас-ланмалыдыр.

Күтләви тәдбирләр планлашды-рыларкән вә онларын кечирилмә-синдә мүәллим тәрбијәдә комплекс јанашманы да нәзәрә алмалыдыр. Тәдбирләрин әввәлчәдән шүүрлу планлашдырылмасы синиф коллек-тивини, онун ишини пионер тәшки-латы вә мәктәб коллективи илә бирләшдирмәк имканы верир.

Планлашдырма күтләви тәдбир-ләр заманы тәрбијә ишинин мәзмуну, вахтыны, сәмәрәли пријом вә методларыны мүәјјәнләшдирмә-јә дә көмәк едир. План ишин мүх-тәлиф формада, рәнкарәнк, сәмәрә-ли тәшкили вә кечирилмәсинә им-кан верир. План өзүндә мүәллимин вә шакирдин фәалијјәтини, тәрбијә мөгсәдини әкс етдирмәлидир.

Һазырлыг синифләриндә күтләви тәдбирләрин мүвәфғәгијјәтлә ке-чирилмәсини тә'мин едән принцип-ләрдән бири дә мөгсәд, вәзифә, мәзмун вә методларын ваһидлији-дир. Мүәллим кечирдији бүтүн тәд-бирләрдә бу принципи нәзәрә алма-лы, она әсасланмалыдыр.

Үмумијјәтлә һазырлыг синифлә-риндә кечирилән күтләви тәдбир-ләр мәзмун вә идејача зәнкин олма-лы, онларын кечирилмәсиндә сис-темлилик, тә'лим мәшғәләләри илә әлагә көзләнилмәли, ушагларын һәртәрәфли инкишафы тә'мин едил-мәлидир.

Алты јашдан тә'лимә башлајан I синифләрдә тә'лимин мәзмуну*

Үмумтәһеил вә пешә мәктәби ислаһаты мәктәбин о чүмләдән ибтидан тә'лимин гаршысында кениш перспективләр ачды. Ибтидан тә'лимин дәрдилик олмасы тәһеил системинин бүнөврәсинин даһа мөһкәм гојулмасы үчүн әлверишли шәраит јарадыр. Ибтидан тә'лимин инкишафынын јени мәрһәләси һәлли тә'хирә салынмајан вәзифәләр ирәли сүрүр. Бу вәзифәләрин ән башлычасы тә'лимин мәзмуну илә, програм вә дәрсликләрлә бағлыдыр. Тә'лимин мәзмуну исә илк нөвбәдә програмларда өз әксини тапыр. Бу јазыда сөһбәт јалныз кәләчәк мәктәбин I синифләри үчүн програм лајиһәләриндән кедир.

Јени дәрдилик системә кечмишә гајытмаг вә ја индијәдәк оланлары алт-үст етмәк кими бахмаг кобуд сәһв олар. Јени програмлар дедикдә, мөвчуд үчиллик ибтидан тә'лим үчүн програмларын садәчә олараг дөрд синиф арасында бөлүшдүрүлмәси кими дә баша дүшүлмәмәлидир. Јени систем әввәлки дәрдилик системдән әсаслы шәкилдә фәргләнир, лакин индијәдәк мәктәб тәчрүбәсиндә әлдә едилмиш уғурлу чәһәтләрә експериментал тәдгигатларын нәтичәләринә әсасланыр. Демәли, јени програмлар тәртиб олунаркән мөвчуд үчиллик тә'лимин програмлары, һазырлыг синифләринин вә бешкүнлүк тә'лим һәфтәси үзрә ишләјән експериментал синифләрин програмлары әсас кәтүрүлмүшдүр.

*Програм лајиһәләри тәкмилләшмәјә мөһтачдыр. Буна кәрә дә ону мүүәллимләримизин музакирэсинә веририк. Өз тәнгиди гејдләрини, мүлаһизәләрини, арзу вә тәклифләрини кәндәрәчәк охучуларә редаксия әввәлчәдән тәшәккүрүнү билдирир.

Мәчмуәмизин бу нөмрәсиндә кәләчәк I синифләр үчүн програм лајиһәләри охучуларын музакирэсинә верилир.

Програм лајиһәләри ССРИ Мәариф Назирлији вә ССРИ Педагожи Елмләр Академијасы тәрәфиндән һазырланмыш нүмунәви програм лајиһәләри әсасында Азәрбајчан ЕТПЕИ-нин әмәкдашлары Ј. Кәримов, З. Османов, М. Чаббарова, Ә. Шүкүров, О. Аббасов, О. Рәчәбов, М. Нәсруллајев тәрәфиндән тәртиб едилмишдир.

Јени програмын характер хүсусијәтләри һансылардыр? Һәр шејдән әввәл, гејд едәк ки, 6 јашдан тә'лимә башлајан I синифләрдә тә'лим јүкү инди фәалијјәт кәстәрән I синифләрдән аз, һазырлыг синифләринкиндән чоһ олачагдыр.

Програм лајиһәсиндә илк дәфәдир ки фәнләрарасы әлагәнин имканлары, тәдрис-әјани вәсаити вә аваданлығынын сијаһысы, мүүәллимләр үчүн зәрури әдәбијјатын сијаһысы, шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин гијмәтләндирилмәси нормалары верилир.

Инди дә ајры-ајры програмларын хүсусијәтләри үзәриндә дајанаг.

Ана дилинә һәфтәдә 8 саат нәзәрдә тутулур. Савад тә'лими дөврү феvралын ахырынадәк давам едәчәкдир. Әлифба тә'лиминә һазырлыг дөврү 4 һәфтә олачагдыр.

Савад тә'лими дөврүндә алты-јашлылар оху вә јазы техникасына јијәләнәчәк, мүүәллимин охусуна әсасән ушаг китаблары илә таныш олачаг, рабитәли нитгин инкишафы үзрә мәшг едәчәкдир. Јазы тә'лими оху тә'лими илә паралел кедәчәкдир.

Әлифба тә'лими баша чатдыгдан сонра һәфтәдә 6 саат охуја, 1 саат

синифдөнхарич охуја, 1 саат неэ рабитәли нитгини инкишафына вә јазыја һәер олуначагдыр.

Дәрс илинин ахырында шакирдләр сәрбәст фонематик тәһлил апармагы, мүүәллимин диктәсинә әсәсән 20—25 сөздән ибарәт мәтнин јазмагы; 100—120 сөздән ибарәт мәтнин дегигәдә 25—30 сөз сүр'әти илә охумагы, охунмуш мәтнин мәзмунуну нагыл етмәји, 5—7 ше'ри әзбәрдән охумагы, шәкил үзрә һекајә гуруб данышмагы бачармалыдырлар.

Ријазийјат курсунда ушаглар 0-дан 20-дәк әдәдләрнин адларыны, ардычыллығыны вә ишарә едилмәсини, әдәдләрнин мугајисә едилмәсини, һәмчинин әдәдләр үзәриндә топлама вә чыхма әмәлләрини өјрәнәчәкләр. Бурада мисалларын һәлли илә јанашы, мәтнли мәсәләләрнин һәллине дә јер верилир. Шакирдләр хәткешин көмәји илә дүз хәтт парчасы чәкмәји, дүз хәтт парчасынын узунлуғуну сантиметр вә десиметрләрлә өлчмәји вә јазмагы, садә һәндәси фигурлары фәргләндирмәји бачармалыдырлар.

Һазырда тәбиәтшүнаслығын тәдрисинә II синифдә дәрс илинин икинчи јарысындан башланыр. Јени систем тәбиәтшүнаслыға даир садә мә'луматларын I синифдән е'тибарән верилмәсини тәләб едир. Бундан әлавә алтыјашлылара онлары әһатә едән ичтимаи мүнһит, ичтимаи һадисәләр һаггында да илкин анлајышлар верилмәлидир. Она көрә дә I синифдә һәммин мә'луматлары өзүндә бирләшдирән «Әтраф аләмлә танышлыг» фәннин тәдриси нәзәрдә тутулур. Бу фәнн әсәсән ачыг һавада, кәзинти: екскурсија, мұшаһидә, әшја дәрсләри шәклиндә кечилмәли, јерли шәраитлә әлагәләндирилмәлидир.

Әтраф аләмлә танышлыг просесиндә ушаглар кениш јажылмыш битки вә чанлыларын әламәтләрини, әһәмијјәтини, тәбиәтдә инсанларын әмәјини фәсилләр арасындакы фәрги өјрәнмәли, тәбиәти мұһафизә етмәји бачармалыдырлар.

Әмәк тә'лиминин мәзмуну да мөвчуд I синифләринкиндән хејли

фәргләнир. Програм лајиһәсиндә мұхтәлиф материалларын әл илә е'малына, технилокијасына, кәнд тәсәррүфаты биткиләриники бечәрилмәсинә, бә'зи фәһлә пешәләринә, мұасир техниканын элементләринә јер верилир. Ушагларын кағыз, парча вә кәнд тәсәррүфаты әмәји илә әлагәдар әләтләри мұхтәлиф материаллардан мә'мулат е'мал етмәләринә, тохум вә гәләм васитәсилә биткиләри чохалда билмәләринә хүсуси диггәт јетирилир.

Тәсвири инчәсәнәт үзрә програм лајиһәсиндә шакирдләрдә јапма вә аппликасија үзрә әшја дүзәлтмәк тәсвири инчәсәнәт әсәрләрини гијмәтләндирмәк, әтраф аләмә естетик мұнасибәт бачарығынын јарадылмасы нәзәрдә тутулур. Програм лајиһәси бир сыра рус вә Азәрбајчан рәссамларынын әсәрләри илә танышлығы тәләб едир.

Шакирдләр тәсвири инчәсәнәтин мұхтәлиф саһәләри илә таныш олмалы, әсәс рәнкләрин адларыны, әламәтләрини, билмәли рәссамлыг вә һејкәлтәрашлыг әләтләрини танымагла јанашы, онлардан истифадә етмә гајдаларыны, композисија гурмагы, садә фигурлар һазырламагы да билмәлидирләр.

Мусиги үзрә програм лајиһәси ушаглары мусиги илә марагландырмаг, онларда мусиги динләмәк, мұхтәлиф характерли мусигини фәргләндирмәк, онлара өз мұнасибәтини билдирмәк бачарығы тәрбијә етмәк, мусигинин ифадә васитәләрини (интонасија, сүр'әт, динамик дәјишмә, рекистр дәјишмәләри) фәргләндирә билмәк, мелодијанын јухары вә ашағы һәрәкәтини, узун вә гыса сәсләри фәргләндирмәк, мусигинин мұшајиәти илә ритмик һәрәкәтләри јеринә јетирмәк вә с. мәсәләләрә диггәт артырылмышдыр.

Истәр тәсвири инчәсәнәт, истәрсә дә мусиги програм лајиһәләри ушагларын Азәрбајчан инчәсәнәти илә јахындан таныш олмаларына, милли колорити дәрк етмәләринә кениш имкалар ачыр.

Физики тәрбијә үзрә програм лајиһәси илк нөвбәдә ушагларын сағ-

ламлыгынын мөһкөмлөндүрүлмөсү вә онларын аһәнкдар инкишафы мәсәләсини ирәли сүрүр. Бәдән тәрбијәси мәшғәләләри ушагларда бәдән тәрбијәси илә мүнғәзәм мәшғул олмаг вәрдиши јаратмалыдыр. Програм лајиһәсиндә шакирдләрә садә командалары јеринә јетирмәк, јарыш, гачыш, узунуна вә һүндүрлүјүнә тулланма, һәдәфә атма, суда

үзмә вә с. кими тәләбләр дә верилр.

Үмумијјәтлә, алтыјашлылар үчүн програм лајиһәләри мүмкүн гәдәр онларын јаш хусусијјәтләри нәзәрә алынмагла тәртиб олуномушдур. Лајиһәләрдә практик чәһәтә үстүнлүк верилмәси алтыјашлыларын һәјата һазырланмалары нәтиғәмәтиндә ишин бүнөврәсини гојмаға шәраит јарадыр.

Јени програм лајиһәләри

АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ

Изаһат вәрәги

Ибтидан синифләрдә Азәрбајчан дили курсунун тәдрисиндән мәгсәд шакирдләрдә охумаг вә јазмаг, өз фикирләрини шифаһи вә јазылы шәкилдә ифадә етмәк, китабдан вә дикәр билик мәнбәләриндән истифадә етмәк бачарығы јаратмагдан ибарәтдир. Азәрбајчан дили васитәсилә әхлаг тәрбијәси, идеја-сијәси вә естетик тәрбијә үзрә ишләр һәјата кечирилик, шакирдләрин үмуми инкишафы тәмин едилр.

Азәрбајчан дили илк күнләрдән ушагларын мүәллим вә јолдашлары илә үнсијјәт сахлама вә гаршылыгы анлашма просесини јахшылашдырыр, онларда мүәллимә, мәктәбә, китаба, халгымыза, онун тарихинә, дилинә мәнәббәт һиссини күчләндирр.

Азәрбајчан дилинин башланғыч курсу, әсасән, јухары синифләрдә Азәрбајчан дили вә әдәбијјәтдан систематик курсун мәнимсәнилмәси үчүн практик пропедавтик (һазырлыг) курсудур. Азәрбајчан дили вә әдәбијјәтдан орта мәктәб курсунун мүвәфғәгијјәтлә мәнимсәнилмәси, һәмчинин бүтөвлүкдә тәлимин кејфијјәти бу практик курсун мәнимсәнилмәсиндән асылыдыр.

I—IV синифләрдә Азәрбајчан дилинән ибтидан курса ашағыдакы бөлмәләр дахилдир. Савад тәлими (I синифдә); оху (синиф охусу, синифдәнхарич оху) вә нитг инкиша-

фы; грамматика, јазы гајдалары вә нитг инкишафы.

Бүтүн синифләрдә һәммин бөлмәләрин тәдрисинин башлыча тәшкиледичи принципи шифаһи вә јазылы нитгин инкишафыдыр.

Савад тәлими дөврүндә башлыча мәгсәд ушаглара охумағы, јазмағы өјрәтмәк, онларын јазы гајдаларыны, әдәби әсәрләри мүвәфғәгијјәтлә гаврамалары үчүн база һазырламаг, һисләрини, нитгләрини, мәнтиги вә образлы тәфәккүрләрини инкишаф етдирмәкдир. Бу мәгсәддән ирәли кәлән вәзифәләр ашағыдакылардыр: ушаглара дүзкүн динләмәји, ешитмәји, нитг сәсләрини дүзкүн тәләффүз етмәји, нитг нәфәсалманы инкишаф етдирмәји, ешитмәјә вә тәләффүзетмәјә әсасән нитг сәсләрини фәргләндирмәји, сөzlәри әдәби дилин орфоепија нормаларына мүвафиг, ајдын, дәгиг, интонасија васитәләриндән дүзкүн истифадә етмәклә тәләффүз етмәји, сөzlәри, чүмләләри, кичик һәчмли мәтнләри шүүрлу охумағы, артикулясија вә сәс апаратыны мөһкөмләндирмәји, әтраф аләм һаггында тәсәввүрләри, лүғәт әһтијәтины зәнкинләшдирмәји, кенишләндирмәји, дәгигләшдирмәји вә фәаллашдырмағы, рабитәли данышмағы, һәрфләри дүзкүн, тәмиз, сәлигәли, ајдын јазмағы, сөzlәрдә онлары дүзкүн битишдирмәји, сөzlәри вә кичик һәчм-

ли мәтнләрн сүр'әтлә жазмағы өжрәт-мәк.

Оху тә'лими сәс тәһлил-тәркиб методу илә апарылыр. Савад тә'лими дөврүндә сөзләрн сәс тәһлили бачарығына сөзләрдә сәсләрн ардычыллығынын мүәјјәнләшдирилмәсинә хүсуси әһәмијјәт верилир. Фоноложн тәһлил дүзкүн оху техникасына вә савадлы жазыја јијәләнмәк үчүн зәрури шәранти тә'мин едир.

Сәсләр вә һәрфләрн дәгигләшдирилмәси, сөзләрн сәс-һәрф тәркибинин мүәјјәнләшдирилмәси әсасында савадлы жазынын бүнөврәси гојулур. Жазы тә'лими оху тә'лими илә паралел кедир. Жазы мәшгәләрнндә каллиграфија (һүснхәт) чалышмалары илә јанашы жазы тә'лими—сөз вә чүмләләрн, сонралар чап вә әл жазысы илә верилмиш кичик һәчмли рабитәли мәтнләрн үзүндән көчүрүлмәси вә мүәллимин диктәсинә әсасән жазылмасы үзрә дә иш апарылыр. Ушагларда жазылышы тәләффүзүндән фәргләнмәјән сөзләри жазмаг бачарығы формалашыр, онлара илкин орфографија вәрдишләри ашыланыр.

Програм

Савад тә'лими вә нитг инкишафы

(Һәфтәдә 8 саат һесабы илә чәми 256 саат)

Һазырлыг дөврү (24 саат)

Чүмлә илә танышлыг: нитгин чүмләләрә, чүмләләрн сөзләрә, сөзләрин һечалара ајрылмасы.

Нитг сәсләри: сәсләрн мә'на фәргләндиричи ролу илә танышлыг. мүхтәлиф сәс гурулушлу сөзләрн тәһлили, саит вә самит сәсләр, ешитмәјә вә тәләффүзә әсасән онларын бир-бириндән фәрги; кар вә чинкилтили сәсләр ешитмәјә вә тәләффүзә көрә онларын бир-бириндән фәрги.

Һеча, саитләрн һечәјарадычы ролу илә танышлыг; вурғу.

Жазы заманы дүзкүн әјләшмә, дәфтәрн сәһифәсинә бәләдләшмә, жазы кикијенасы гајдалары илә танышлыг. Әлин жазыја һазырланмасы: нахышларын, орнаментләрн,

бордүрләрн, јарымовалларын, далгалы хәтләрн чәкилмәси, штрихләнмәси, тәртиби; сәтирдә һәрфләрн элементләрннн жазылмасы; фәзада онларын дүзкүн тәсвири.

Әлифба тә'лими дөврү (150 саат)

Сәсләрн һәрфләрлә ифадә олунмасы. Ачыг һечаларын охунмасы пријомунун өжрәдилмәси. Өжрәнилмиш һәрфләрлә тәртиб олунмуш, сәс-һеча структура тәдричән мүрәккәбләшдирилмиш сөзләрн охунмасы; өжрәнилмиш һәрфләр даирәсиндә чүмләләрн вә дәрсликдәки мәтнләрн охунмасы; оху просесиндә интонасијанын көзләнилмәси.

Жазы: Сәтри вә бөјүк һәрфләрн әлјазмасы илә жазылмасынын өжрәдилмәси; өжрәнилмиш һәрфләрлә тәртиб олунмуш сөзләрн сәс тәһлили вә жазылмасы; чап вә әл жазысы илә жазылмыш, тәләффүзү илә жазылышы арасында фәрг олмајән сөзләрдән ибарәт чүмләләрн үзүндән көчүрүлмәси:

Әлифбадан сонракы дөвр (82 саат)

Оху вә жазы техникасы үзрә әлифба тә'лими дөврүндә әлдә едилмиш бачарыг вә вәрдишләрн мөһкәмләндирилмәси. Бүтөв сөзләрлә, чәтин сөзләри һечаларла охумаг вәрдишинин инкишафы. Учадан вә сәссиз охумаг техникасынын тәкмилләшдирилмәси. Рабитәли мәтнләрн (кичик һәчмли һекајә, мәгалә вә ше'рләрн) охунмасы. Охунун дүзкүнлүјү, сүр'әтлилији, ифадәлилији вә шүүрлулуғу үзрә планлы иш апарылмасы, мәтнин мәзмунунун баша дүшүлмәси. Охунмуш мәтнин мәзмунуна даир, суаллара чаваб верилмәси. Верилмиш һәр бир суалын чавабынын мәтндән тапылмасы. Мәтндә башлыча фикрин тапылмасы. Охунмуш мәтнин сәдә шәкилдә гијмәтләндирилмәси. Мәтнин мәзмунунун нағыл олунмасы. Екскурсијада, әтраф аләмдә көрдүкләри, серија вә сүжетли шәкилләр үзрә кичик һекајәнин гурулуб нағыл едилмәси.

Ашағыдакы ше'рләрн әзбәрләнмәси вә ифадәли охунмасы:

М. Ә. Сабир. «Ушаг вә буз».

М. Ә. Сабир. «Јаз күнләри».

А. Шаиг. «Кечи».

А. Шаиг. «Хоруз».

З. Чаббарзадә. «Бакы».

Һ. Ариф. «Әзиз бабамыз».

С. Вургун. «Азәрбајчан».

Ушаг китаблары илә иш (Һәфтәдә 1 саат)

Кичик һәчмли, мараглы, шәкилли ушаг китаблары илә танышлыг (һәр дәрседә бир китабла). Ушагларда китаба, китаб сечмәјә мараг јаратмаг. Онларын охучу көрүшүнү инкишаф етдирмәк. 1—2 сәһифәлик тәкрарлары, нәғмәләри олан диалоглу мәтнләрин (нағыл, нәғмә, ојун, тапмача, һекајә вә с.) охунмасы. Мүәллим тәрәфиндән учадан охунмуш мәтнләрин јерләшдији, чилдиндәки вә мәтнләрә аид шәкилләрин билаваситә онун мәзмунуну әкс етдирдији 10-30 сәһифә һәчминдә китаблара (шән, әјләнчәли, гәмкин, тәнтәнәли, лирик, гәһрәманлыг билдирән вә с.) коллектив бахылмасы. Әсәрдәки гәһрәман-персонажын тапылмасы вә јадда сахланмасы; иллүстрасијалара әсасән сүжетин јенидән јарадылмасы; мүәллимлә бирликдә әсас башлыгларын, китабын адынын, мүәллифин фамилијасынын охунмасы, садә әдәби ојуну (маһны, јанылтмач, нәғмә-ојун вә с.) дүзкүн өјрәнмәк вә охумаг; сәһнәләшдирмә элементләри олан епизодлар, диалоглар јаратмаг.

Рабитәли нитг.

Нитгин сәс мәдәнијјәтинин тәкмилләшдирилмәси. Шифаһи нитгин хүсусијјәтләри (интонасија чаларлығы, сәсин јүксәклији, нитгин сүр'әти) илә танышлыг. Јанылтмачларын дејилмәси.

Лүғәтин зәнкинләшдирилмәси, нитгин грамматик дүзкүнлүјүнүн формалашмасы.

Диаложии нитгин инкишафы: суаллара чаваб вермәк бачарығы; моноложии нитг; шифаһи данышығы (охунмуш мәтнин мәзмунуну нағыл едәркән, шәкил үзрә һекајә гуруб нағыл едәркән) мәзмунлу, рабитәли, ардычыл, ифадәли гурмаг бачарығы.

Мәтнин чүмләләр јығынындан фәргләнмәси илә танышлыг; мәтндәки мә'нача алашылмаз сөзләрин сечилмәси.

Јазы: алифба тә'лиминдән сонра һәфтәдә 1 саат јазы ишинә һәср олуноур.

Бөјүк вә кичик һәрфләрин кенетик принципа әсасән групплар үзрә јазылмасы (һәр бир мәшғәләдә 10 дәгигәлик һүснхәт). Јазылышы тәләффүзүндән фәргләнмәјән сөзләрин, белә сөзләрдән тәртиб олуномуш мәтнин үзүнүн көчүрүлмәси вә мүәллимин диктәсилә јазылмасы.

Сону г вә к самитләри илә битән сөзләр дәјишәркән г-нин г-јә, к-нин ј-јә кечмәси һалларынын дүзкүн јазылмасы.

Шакирдләрин билик вә бачарыларына верилән башлыча тәләбләр

Шакирдләр бачармалыдырлар:

—чүмләнн сөзләрә, сөзләри һечалара ајырмағы, үзәринә вургу дүшән һечаны ајырмағы; мүхтәлиф сәс гурулушлу сөзләрин сәс тәһлилинн кечирмәји, сайт вә самитләри, галын вә инчә сайтләри ајырмағы;

—чап вә әлјазмасы шрифтоләри илә јазылмыш сөзләри јазмағы, јазылышы тәләффүзүндән фәргләнмәјән сөзләри мүәллимин диктәсинә әсасән јазмағы; 20-25 сөздән ибарәт мәтн үзрә имла јазмағы, јазыланлары јохламағы;

—100—120 сөздән ибарәт һәчми олан мәтнн дәгигәдә 25—30 сөз сүр'әти илә һечаларла вә бүтөв сөзләрлә охумағы;

—мәзмун үзрә суаллара чаваб вермәји, суала чаваб вермәк үчүн мәтндә чүмләнн тапмағы; охунмушу мүәллимин суалларына әсасән вә мүстәгил нағыл етмәји;

—6—7 ше'р әзбәр билмәк;

—шәкил үзрә шифаһи һекајә тәртиб етмәји;

—кичик һәчмли нағылы, тапмачаны, ше'ри, һекајәни гаврамағы; ешитдикләринни мүәллимин суаллары вә ја иллүстрасијалар үзрә нағыл етмәји;

—таныш китабларын адларынын дүзкүн демәји.

Фәнләрарасы элагә.

Охудан аҗры-аҗры мәзmunларын тәдриси просесини мусиги вә тәсвири инчәсәвәтлә элагәләндирмәк имканы чохдур. Белә элагәләр фәсилләрә, тарихи күнләрә, баҗрамлара анд мәтнләрин охусу просесиндә даһа тәбии көрүнүр. Мәсәлән, I синифдә В. И. Ленин мөвзусунда материалларын охусу просесиндә Ленин һаггында маһнынын, онун нитги җазылмыш граммофон валынын сәсләндирилмәси, В. И. Ленинни һәҗаты вә фәалиҗәтинә даир мәшһур рәссамларын әсәрләринин нүмаҗиш етдирилмәси әдәби материалларын емоционал гавранылмасыны тәмин едир. Ана дили дәрсләри тәбиәтшүнаслыгла сых бағлыдыр. Бу фәнләрин тәдриси методикасында җахынлыг, бә'зән еҗниҗәт өзүнү көстәрир. Тәбиәтшүнаслыг дәрсләриндә ана дили дәрсләриндә верилмиш илкин мә'луматлардан истифадә етмәк, һәр бир мөвзуҗа даир бәдии парчаларын охунмасындан истифадә етмәк фәјдалыдыр. Белә бир элагәни әмәк тә'лими илә дә җаратмаг мүмкүндүр. Некаҗәләрин бир чохунда ушагларда әмәҗә, әмәк адамларына мәһәббәт, әмәксевәрлик, өзүнәхидмәт, ичтимаи-фәјдалы ишләрдә фәал иштирак етмәк кими һиссләр тәрбијә олунур. Белә мөвзулар, хүсусилә тәмсилләр, һағыллар вар ки, онларын тәдриси просесиндә мувафиг моделләр, макетләр, иллүстрасијалар әмәк үзрә еҗни мөвзулу екскурсијаларла бирләшдирмәк мәсләһәт көрүлүр.

Ибтидаи синифләрдә шакирдләрин һәҗат тәчрүбәләри, мүшаһидәләри үзрә иншалара кениш җер верилир. Шакирдләр екскурсијаларда көрдүкләри, тәбиәтшүнаслыг дәрсләриндә мүшаһидә етдикләри һаггында иншалар җаза биләрләр. Әмәк просесинин (мәсәлән, гуш дәнлијинин, гутунун, парашүт моделинин һазырланмасы) тәсвиринә һәср едилмиш иншалар да марағлы олур.

Беләликлә, ана дилинин тәдриси просесиндә фәнләрарасы гаршылығлы элагәнин тәмин едилмәси

програмын мүһүм тәләби кими диггәт мәркәзиндә сахланмалыдыр.

Тәдрис әҗани вәсаити вә тәдрис аваданлыгы

1. Кәсмә әлифба. 2. Шәкилли әлифба. 3. Әлифба кассасы. 4. Не-ча чәдвәли. 5. Шәкилли карточкалар. 6. Каллиграфик чәдвәлләр. 7. Нәрәкәт едән абаклар. 8. Әлифба лотосу. 9. Өҗрәниләмиш һәрфләр даирәсиндә җени сөзләрин җазылдығы чәдвәлләр. 10. Кичик һәчмли ушаг китабчалары.

Әдәбијат

1. J. Ш. Кәримов—Савад тә'лими. «Маариф», Бақы, 1972.

2. А. Абдуллајев, J. Кәримов—Ибтидаи синифләрдә ана дили тәдрисинин методикасы. «Маариф», «Бақы», 1968.

3. J. Ш. Кәримов—Һазырлыг синифләриндә савад тә'лими. Бақы, Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин мәтбәәси, 1982.

4. J. Ш. Кәримов—Җени әлифба дәрслији илә нечә ишләмәли. «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1981, № 6.

5. J. Ш. Кәримов—Оху тә'лими һаггында. «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1983, № 5.

6. Һазырлыг синифләриндә оху вә нитг инкишафы. Бақы, Маариф Назирлијинин мәтбәәси, 1982.

7. Һазырлыг синифләриндә җазы тә'лими, Бақы, Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин мәтбәәси, 1982.

8. Ушаг бағчасынын мәктәбә һазырлыг группунда тә'лим вә тәрбијә програмы. Бақы, Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин мәтбәәси, 1982.

9. Ф. Садыгов. Әлифба баҗрамы. «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1980, № 6.

Шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин гиҗмәтләндирилмәси нормалары

Оху гиҗмәтләндириләркән охунмуш материалларын баша дүшүлмә дәрәчәси, охунун техникасы вә ифадәлилији, мәтнлә ишләмә бачарығы нәзәрдә тутулур.

I синифдә охудан мәнфи гижмәт верилмир.

«5» гижмәт о шакирдә верилмир ки:

а/ I синифдә дәрс илинин I жарысында һечаларла рәван, II жарысында бүтөв сөzlәрлә, чәтти сөzlәри һеә һечаларла, сөzlәрин тәһриф охунмасына вә јерләринин дәјишмәсинә јол верилмәдән, сөzlәрдә мәнтиги вурғуну көзләмәклә дүзкүн охујур:

б/ ше'ри әзбәр билмир вә ифадәли охујур.

«4» гижмәт о шакирдә верилмир ки:

а/ охујаркән сөzlәрдә, мәнтиги вурғунун ајрылмасында, јахуд фасиләнин көзләнилмәсиндә I—2 сәһвә јол вермир;

б/ ше'ри әзбәрдән охујаркән сөzlәрин јерләринин дәјишилмәсинә јол вермир, лакин сәһвини асанлыгла мүстәгил дүзәлдир.

«3» гижмәт о шакирдә верилмир ки:

а/ гырыг-гырыг охујур, кифајәт гәдәр ифадәли охумағы бачармыр, сәсләрин, һечаларын, сөzlәрин бир-бирини әвәз етмәси јердәјишмәсиндән ибарәт 3—4 сәһвә јол вермир, сөzlәр арасында фасиләни көзләмир;

б/ әзбәрдән охујаркән ше'ри мөһкәм өјрәндији ашкар едилир.

Гижмәт вериләркән оху сүр'әтини кәстәричиләри дә нәзәрә алыныр.

Гејд: Дәрс илинин I жарысынын ахырында I синиф шакирдләринин оху сүр'әти дәгигәдә 15—20 сөз олмалыдыр.

Мәтнлә иш вәрдишләри гижмәтләндириләркән програм тәләбләри вә ашағыдакы ме'јарлардан бири рәһбәр көтүрүлмәлидир.

«5» гижмәт о шакирдә верилмир ки:

а/ охунмуш һекајәдә, мәгаләдә, вә ја онларын һиссәләриндә әсас фикри дүзкүн ајырыр;

б/ нитгиндә сөз вә ифадәләри дүзкүн ишләтмәклә охунмуш мәтни ардычыл нағыл едир.

«4» гижмәт о шакирдә верилмир ки:

а/ охунмуш һекајәдә, мәгаләдә, онларын һиссәләриндә әсас фикри, ајырыр, лакин ону гејри-дәгиг формалашдырыр;

б/ охунмушу нағыл едәркән мүәјјән гејри-дәгиглијә јол вермир, лакин мүстәгил вә јахуд мүәллимин азычыг көмәји илә дүзәлдир.

«3» гижмәт о шакирдә верилмир ки:

а/ охунмуш мәтнин әсас фикрини јалныз мүәллимин көмәји илә мүәјјәйләшдирир, мәтнин мәнтиги чәһәтдән битмиш һиссәләрә ајырыр вә онлара башлыг вәра билмир;

б/ ардычыллыгы көзләмәклә, нитг нөгсанларына јол вермәклә охунмуш мәтни нағыл едир.

Чари јохлама јалныз шакирдләрин ајры-ајры бачарыгларыны (мәсәлән, јалныз охунун дүзкүнлүјүнү, сүр'әттилијини вә ифадәлилијини, јахуд јалныз әзбәр билмәк вә ону ифадәли охумаг бачарыгыны, мәтни нағыл етмәк, јахуд охунмушун планыны тәртиб етмәк вә с.) ашкара чыхармаға имкан вәрән тапшырыглар үзрә кечирилә биләр. Ев охусу гижмәтләндириләркән әввәлчәдән һазырлыг апарылмајан мәтнин охунмасына һисбәтән даһа јүксәк тәләбләр верилмир. Гижмәт тәхминән бир бал ашағы салыныр.

Һәмин чари гижмәтләр үзрә оху вәрдишләринин јекун гижмәти вериләркән јухарыда садаланан бүтүн кәстәричиләр үзрә онларын мәзмуну нәзәрә алынмалыдыр.

Билик, бачарыг вә вәрдишләрин јазылы јохланмасы

Шакирдләрин биликләринин гижмәтләндирилмәси онларын күндәлик өјрәдичи јазылы ишләринин нәтичәләри үзрә һәјата кечирилир. Имла үчүн мәтн рабитәли вә ја ајры-ајры чүмләләрдән ибарәт ола биләр. Лүғәт имлалары јалныз өјрәдичи иш кими јаздырылыр. Имла мәтнләри мәзмуну вә гурулушунә көрә шакирдләр үчүн анлашылан олмалыдыр. Јохлама имланын мәтниндә кифајәт гәдәр (мәтндәки сөzlәрин 60 фаизинә јахын) өјрәнилмиш орфограмлар олмалыдыр. Һәмин синифдә өјрәнилмәмиш гајдаја аид орфограмлар имкан даһилиндә мәтнә даһил едилмәмәлидир.

Әкәр имлада белә сөзләрә раст кә-
ләриксә, диктә процесиндә онлары
язы тахтасына јазмаг лазымдыр.

Чари јохлама имлада әсас һис-
сәни јеничә өјрәнилмиш гајда, је-
кун јохлама имлаларда исә јалныз
әввәлләр үзәриндә иш кетмиш сөз-
ләр тәшкил етмәлидир.

Гејд: I синифдә имланын һәчми
дәрс илинин биринчи јарысында вә
ја дәрс илинин икинчи јарысынын
әввәлиндә 15—20 сөз олмалыдыр.

Имлалары гијмәтләндирәркән мү-
әллим ашағыдакы нормалары әлдә
рәһбәр тутмалыдыр:

«5» гијмәт елә имлаја верилир ки:

а/ онда орфографик сәһв вә дүзә-
лиш олмур;

б/ тәмиз, һәрфләрин дүзкүн фор-
масы вә онларын битишдирилмә
гајдасы көзләнилмәклә јазылыр.

«4» гијмәт елә имлаја верилир
ки, онда:

а/ 1—2-дән артыг орфографик
сәһв бурахылмыр;

б/ мүхтәлиф орфограмлы сөзләр-
дә 2—3 дүзәлиш апарылыр.

«3» гијмәт елә имлаја верилир
ки, онда:

а/ 3—4 орфографик сәһв бурахи-
лыр;

б/ мүхтәлиф орфограмлы сөзләр-
дә 3-дән артыг дүзәлиш апарылыр;

в/ мәтн сәлигәсиз јазылыр. Һәрф-
ләрин формасында чохлу тәһрифләр
јол верилир.

«2» гијмәт елә имлаја верилир
ки, онда 5-дән артыг орфографик
сәһв олур.

«1» гијмәт елә имлаја верилир
ки, онда 8-дән артыг орфографик
сәһв олур.

Имлада ашағыдакылар сәһв һе-
саб едилир: сөзләрин јазылышында
орфографик гајдаларын позулма-
сы, о чүмләдән сөзләрдә һәрфләрин
бурахылмасы вә тәһриф едилмәси,
бир сөзүн әвәзинә дикәринин иш-
ләнмәси, һәмин синфин сәвијјәси-
нә ујғун дурғу ишарәләринин иш-
ләнмәмәси, һеч бир гајда илә јох-

ланмасы мүмкүн олмајан, јазылы-
шы чәттин сөзләрин (белә сөзләр
һәр бир синфин програмында ве-
рилмишидир) сәһв јазылмасы.

Имлада ашағыдакы һаллар сәһв
һесаб олунмур:

а) орфографија вә пунктуасија-
нын һәмин синфиндә өјрәнилмәмиш
саһәләринә анд сәһвләр (әкәр мәтн-
дә белә сөзләр оларса, јазы тахта-
сында јазылыр);

б) әкәр сонракы чүмләннин бирин-
чи сөзү бөјүк һәрфлә јазылмышса,
тәк-тәк һалларда чүмләннин сонун-
да нөгтәннин гојулмамасы;

в) тәк-тәк һалларда мәһнаны тәһ-
риф етмәдән бир сөзүн дикәри илә
әвәз едилмәси.

Ашағыдакы һалларда имлада
бир сәһв һесаб едилир:

а/ сәһвин ејни сөздә тәкрары, мә-
сәлән, ики вә даһа артыг јердә **га-
над** сөзүнүн ахырында **т** јазылмыш-
дыр;

б/ 2 кобуд олмајан сәһв.

Ашағыдакы сәһвләр кобуд һесаб
олунмур:

а/ сөздә ејни һәрфин тәкрары (мә-
сәлән, сааат, мәктәәб, таррла вә
с.).

б/ сөзүн тамамланмамасы (мәктә,
колхо вә с.);

в/ сөзү сәтирдән-сәтрә кечирәр-
кән бир һиссә бир сәтирдә јазылыр,
икинчи һиссә далбадал ики дәфә
тәкрарланыр.

Шакирдин мәтнин үзүнүн көчү-
рүлмәсинә һәср олунмуш јазылы
ишләри (дәрслик үзрә тапшыры-
ғын, јазы тахтасына јазылмыш ча-
лышмаларын јеринә јетирилмәси
вә с.) гијмәтләндириләркән сәһвсиз
јазыја «5», 1 орфографик вә ја
пунктуасија сәһви бурахыларса «4»,
ики сәһв бурахыларса «3», үч сәһв
бурахыларса «2», сәһв даһа чох
оларса «1» верилир.

Јазы иши сәмәрәсиз јеринә јети-
риләркән, һәрф вә сөз бирләшмәлә-
ри тәһриф едиләркән гијмәт бир
бал ашағы салыныр.

РИЈАЗИЈАТ

I синфин ријазиијат курсунда шакирдләр 0-дан 20-дәк әдәдләрин адларыны, ардычыллығыны вә ишарә едилмәсини өјрәнирләр. Бурада әдәдләрин мүгајисәси вә нәтичәдә һансынын чоһ вә аз олмасы изаһ едилир. Ән башлычасы әдәдләр үзәриндә топлама вә чыхма әмәлләринин (биррәгәмли әдәдин үзәринә 0, 1, 2, 3 вә 4-үн әлавә едилмәси вә биррәгәмли әдәддән 0, 1, 2, 3 вә 4-үн чыхылмасы) дүзкүн јеринә јетирилмәсидир.

I синифдә садә мисалларын һәлли илә јанашы мәтнли мәсәләләрин һәллинә дә хүсуси диггәт јетирилир. Мәсәлә һәлли просесиндә әјаниликдән, схемләрдән, шәкилләрдән, натурал әшјалардан дүзкүн вә системлә истифадә етмәк лазымдыр.

I синифдә шакирдләр бир нечә фигурла (даирә, үчбучаг, квадрат, дүзбучаглы, дөрдбучаглы, бешбучаглы илә) таныш олулар. Бурада һәмин фигурларын адларынын дүзкүн дејилмәси, онларын һиссәләрә ајрылмасы, һәмин һиссәләрдән тамын дүзәлдилмәси, һәмчинин әшјалар ичәрисиндә онлара охшајанларын сечилиб ајрылмасы кими ишләр јеринә јетирилир.

Хәткешин шкаласы илә таныш олмаг, дүз хәтт парчасынын узунлуғуну хәткешин көмәји илә өлчмәк, һәмчинин өлчмәнин нәтичәсини сантиметрләрлә вә десиметрләрлә ифадә етмәк.

Компонентләрлә нәтичә арасындакы асылылығын өјрәнилмәси програмын мәзмунунун әсасыны тәшкил едир. Бурада ријази аңлајышларын бир-бири илә гаршылыгы әлагәдә өјрәдилмәсинә, әдәдләрин вә кәмијјәтләрин мүгајисәсинә, еләчә дә фигурларын охшар вә фәргли чәһәтләринин ашкар олунмасына хүсуси әһәмијјәт верилир.

Һәр бир јени мөвзунун шакирдләрин јашына вә билик сәвијјәсинә ујғун шәкилдә јахшы мәнимсәдилмәси үчүн һәм фәнләрарасы әлагәјә һәм дә ријази ојунларын ке-

чирилмәсинә хүсуси диггәт јетирилмәлидир.

I синиф

(Һәфтәдә 4 саат һесабы илә чәми 128 саат)

Әшјаларын хәссәләри, һәндәси фигурлар (18 саат)

Әшјалар группундан бир вә ја бир нечә әшјанын хәссәләринә (рәнк, өлчү, форма вә нечә лазым олмасына) көрә ајрылмасы.

Аңлајыш: «һәр бири», «һамысы», «ондан башга», «галанлары».

Фәзада әшјаларын вәзијјәти («јухары», «ашағы», «арасында», «солда», «сағда», «харичиндә», «дахилиндә»).

Әшјаларын өлчүсүнә көрә мүгајисә едилмәси («чоһ», «аз», «о узунлуғда», «узун», «даһа узун», «көдәк», «даһа көдәк», «јоғун», «енли», «енсиз»).

Әшја группларынын мүгајисәси («чоһ», «аз», «елә о гәдәр»).

Ән садә һәндәси фигурлар: даирә, үчбучаг, дөрдбучаглы, бешбучаглы.

Әдәдләр, бөјүклүк (45 саат)

0-дан 20-дәк әдәдләрин адлары, ардычыллығы вә ишарә едилмәси.

Әшјаларын сајылмасы. «Әдәдләрин мүгајисә едилмәси» («чоһдур», «аздыр») «0 гәдәр чоһдур» вә «0 гәдәр аздыр» аңлајышлары. Нөгтә вә дүз хәтт парчасы, онларын тәсвири. Дүз хәтт парчасынын узунлуғу. Узунлуғ ваһидләри—сантиметр вә десиметр. Онларын ишарә едилмәси (см, дм). Ики нөгтә арасындакы мәсафә.

Дүз хәтт парчасынын узунлуғунун өлчүлмәси. Хәткешин көмәји илә верилмиш узунлуғда дүз хәтт парчасынын чәкилмәси. Онлуғларла вә ваһидләрлә сајма.

Топлама вә чыхма (55 саат)

Топлама «+» вә бәрабәрдир «=» ишарәләри.

Чыхма «—» ишарәси.

Топлама чәдвәли: 0, 1, 2, 3 вә 4-ү биррәгәмли әдәдин үзәринә кәлмәк. Биррәгәмли әдәддән 0, 1, 2, 3 вә 4-ү чыхмаг.

Топлама вә чыхма әмәлләринин

көмәји илэ мәсәлэләрин һәлли. Мәсәлә һәллинин јазылышы.

Сыныг хәтт. Сыныг хәттин узунлуғу.

Дидактик ојунлар (ријазин ојунлар): «Тап көрүм нә гәдәрдиң». «Нә гәдәрсә о гәдәр сај», «Үчбучағы тап», «Динмәчә», «Даирәви ми саллар ојуну», «Мағазә», «Гулаг ас вә сај», «Лото», «Пул хырдала», «Қим һүндүрдүр (ким алчагдыр)» вә с.

Тәкрар (10 саат)

Шакирдләрин билик вә бачарығларына верилән әсас тәләбләр

Шакирдләр билмәлидирләр:

— Ишарәләри танымағы вә онлары гејд етмәји: +, —, =, см, дм, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

—Һәр һансы биррәгәмли әдәдә 0, 1, 2, 3 вә 4-ү әләвә етмәји.

Шакирдләр бачармалыдырлар:

0-дан 20-јә гәдәр әдәдләри охумағы вә јазмағы;

— хәткешин көмәји илэ дүз хәтт парчасынын узунлуғуну сантиметрлә вә десиметрләрлә өлчмәји вә јазмағы;

— хәткешин көмәји илэ верилмиш узунлуғда дүз хәтт парчасыны чәкмәји;

— шәкилләрлә, моделләрдә, әтрафдакы әшјалар ичәрисиндә садә һәндәси фигурлары (даирә, үчбучаг, дөрдбучаглы, бешбучаглы, дүз хәтт парчасы) бир-бириндән фәргнәлдирмәји;

— чәм вә галығын танылмасына аид бирәмәлли мәтнли мәсәләләри һәлл етмәји.

Фәнләрарасы әләгә

Топлама вә чыхма әмәлинин, үчбучаг, дүзбучаглы, квадрат вә чохбучаглынын тәдрисиндә, парчаларын өлчүлмәсиндә ана дили, әмәк тәлими вә тәсвири инчәсэнәтлә гаршылығлы әләгә («ше'рләр, јанылтмачалар, тапмачалар охумаг, ојунлар кечирмәк, рәнкләмәк, нахыш чәкмәк вә с.)

Тәдрис-әјани вәсаити вә аваданлығы

I. Нүмајиш әјани вәсаитләри:

1) Дамалара бөлүнмүш јазы тахтасы.

2) Әшја шәкилләри, 20 даирәсиндә рәгәмләрә аид карточкалар, синиф дүзүм кассасы.

3) Картондан һазырланмиш мүхтәлиф рәнkdә вә мүхтәлиф өлчүдә һәндәси фигурлар дәсти (даирәләр үчбучаглар, дөрдбучаглылар вә бешбучаглылар).

4) Мүхтәлиф рәнkdә вә өлчүдә сај чөпләри дәсти (10 чөп бир рәнkdә вә 10 чөп башга рәнkdә).

5) Һәчмли вәсаитләр јығымы (кублар вә башга ојунчаглар).

6) Мүхтәлиф узунлуғда ипләр, лентләр, кағыз золағлары вә с.

7) Һәндәси фигурлар модели.

8) Синиф чөткәси. Синиф хәткеши.

9) Нүмајиш чәдвәлләри: а) әдәдләрин тәркиби; б) мәсәләнин тәртиби; в) һесаб әмәлләринин ганунлары.

10) Әдәд чәдвәлләри (10 әдәд). Топлама чәдвәли, һесаб гутусу.

II. Фәрди әјани вәсаитләр:

1) Мүхтәлиф рәнkdә вә өлчүдә чөпләр дәсти.

2) Мүхтәлиф рәнkdә вә өлчүдә һәндәси фигурлар дәсти (даирәләр, үчбучаглар, дөрдбучаглылар вә бешбучаглылар).

3) Чөткә, гајчы, клеј, пластилин вә с.

4) Узунлуғу 20 см олан хәткеш. 20 даирәсиндә рәгәмләр дәсти.

Әдәбијат

1. М. И. Моро., М. А. Бантова., Г. Б. Белтјукова. 1-чи синифдә ријазиијат (мүәллимләр үчүн вәсаит), «Маариф» нәшријаты, Бақы, 1978.

2. З. А. Османов. Ибтидаи синифләрдә мәсәлә һәлли методикасы, «Маариф» нәшријаты, Бақы, 1975.

3. З. А. Османов. «Ибтидаи синифләрдә ријазиијат чәдвәлләри»нә методик көстәришләр. «Маариф» нәшријаты. Бақы, 1979.

4. З. А. Османов. Бешкүнлүк иш һәфтәси илэ фәалијјәт көстәрән һазырлығ синифләриндә ријазиијатын тәдрисинә даир. Азәрбајчан ССР

Маариф Назирлијинин мэтбээси. Бакы, 1982.

5. З. А. Османов. Бешкүнлүк тәдрис һәфтәси үзрә I синифләрдә ријазиијатын тәдриси (методик төвсијә). Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин мэтбээси. Бакы, 1983.

6. П. Сағымбәјова. Ријазии терминләрин тәһлили онларын мәнимсәнилмәси вәсаити кими, «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1978, № 3.

7. Р. Әһмәдов., Ј. Һәсәнов. Әјләнчәли мәсәләләр вә ријазии ојунлар, «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1978, № 5.

8. С. Садыгов, Н. Қазымов. I синифдә аналитик—синтетик јолла мәсәлә һәлли, «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1982, № 4.

9. Ш. Тағыйев. Натурал әдәдләри топлама вә чыхма просесиндә өзүнәнәзарәт. «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1981, № 3.

Шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин һесаба алынмасы вә гијмәтләндирилмәси

I. Билик, бачарыг вә вәрдишләрин шифаһи јохланмасы вә гијмәтләндирилмәси:

«5» — шакирд верилмиш суалларын һамысына дүзкүн чаваб верирсә; ријазии гајда вә ганунлары шүүрлу баша дүшүр вә онлардан мүстәгил истифадә етмәји бачарырса; компонентләрлә әмәл нәтичәләри арасындакы асылылығы дүзкүн һәлл етмәклә кедишинин дүзкүнлүјүнү сүбут едирсә; практик ишләри вә лабораторија ишләрини мүстәгил јеринә јетирирсә; һәндәси фигурлары дүзкүн чәкмәклә онларын охшар вә фәргли чәһәтләрини ајырды едә билирсә; фигурлары тәрәфләринин узунлуғлары чәмини вә саһәсинин һесабыланмасында сәмәрәли јоллардан истифадә етмәји бачарырса; верилән тәнлији дүзкүн һәлл етмәклә һәллин дүзкүнлүјүнү јохлаја билирсә.

«4» — шакирдин чавабы «5» гијмәт үчүн мүәјјән едилмиш тәләбләрә, әсасән, ујғун олмасына бахмајараг бә'зи һалларда фикрини әсасландыра билмирсә; һесабыламада сәмәрәли јоллардан истифадә етмәклә нәтичәдә бир кобуд олмајан сәһвә јол верирсә; мисал вә мәсәләнин һәлли јолуну кифајәт гәдәр дүзкүн изаһ едә билмирсә; практик ишләри јеринә јетирәркән өлчмә вә шәкил чәкмә просесиндә ики нөгсәна јол верирсә; тапшырығы јеринә јетирәркән бурахылмыш нөгсән вә сәһвләри мүәллимин азачыг көмәји илә дүзәлдә билирсә.

«3» — верилмиш мисаллардан әксәријјәтинин һәлли дүзкүн олмағла шакирд һесабыламада истифадә етдији јолларын нә дәрәчәдә дүзкүн олдуғуну изаһ едә билмирсә; мәсәлә һәллинә аид дүзкүн тәнлик гурмасына бахмајараг бир кобуд вә бир кобуд олмајан сәһв; бир кобуд, икидән артыг кобуд олмајан сәһв, јахуд 3—4 кобуд олмајан сәһв бурахырса.

«2» — шакирд програм материалынын әксәр һиссәсини мәнимсәмәмишсә, мәсәлә вә мисаллары мүәллимин көмәји илә һәлл етмәји бачармырса.

«1» — шакирд програм материалыны һеч билмирсә.

II. Билик, бачарыг вә вәрдишләрин јазылы јохланмасы вә гијмәтләндирилмәси:

«5» — шакирд верилмиш мисал вә мәсәләнин һәллини ән сәмәрәли јолла јеринә јетирмишсә, нәтичәнин дүзкүнлүјүнү сүбута јетирә билмишсә вә лазыми јердә тәнлијин һәллини јохламышса.

«4» — шакирд ишдә бир кобуд олмајан сәһв бурахмышса.

«3» — шакирд бир вә ики олмајан, јахуд бир кобуд сәһв бурахмышса.

«2» — шакирд 4-дән чох кобуд сәһв бурахмышса.

«1» — шакирд верилән бүтүн тапшырығлары сәһв јеринә јетирмишсә.

ЭТРАФ АЛЭМЛЭ ТАНЫШЛЫГ

Изаһат вэрэги

I—II синифлэрдэ шакирдлэрин табиэтлэ, ичтимаи һэјатла танышлығы мәсэлэлэри «Этраф алэмлэ танышлығы» курсунда апарылыр. Бу, шакирдлэрин елми дүн-јакөрүшүнү, үмуми инкишафыны тәмин етмәклә III—IV синифлэрдә табиэтшүнаслыг фәннини өјрән-мәјә зәмин јарадыр. Башга сөзлә, этраф алэмлэ танышлығы табиэтшүнаслыг курсунун әсасы һесабулунур. Шакирдлэри һәмин фәнни шүүрлу мәнимсәмәјә һазырлајыр.

Програмын әсас мәгсәди ушагла-ра табиэт һадисэлэри вә объектлэри һаггында садә, лакин елми, мәнтиги мәлуMAT вермәкдән; онларда этраф аләмдәки әшја вә һадисэлэрә, инсанларын әмәјинә, табиәтә гајғыкеш мүнәсибәт тәрбијә етмәкдән; онлара евдә, ичтимаи јерлэрдә өзлэрини дүзкүн апармаг, нәзакәтли давраманга гајдаларыны өјрәт-мәкдән ибарәтдир.

Этраф аләмлэ танышлығы ашағыдакы мөвзулары әһатә едир: «Бизим мәктәб», «Бизим ев», «Бизим шәһәр (кәнд)», «Бизим өлкә», «Табиәтдә фәсли дәјишикликләр». Ил әрзиндә һәр мөвзуја бир нечә дәфә гајыдылыр.

Мәшғәлэләрдә мүүллим ушагла-ра аилә үзвлэринә: онлары әһатә едән адамлара (мүүллимлэринә, јолдашларына) диггәтли олмалы; китаб-дәфтәрә, тәлим матери-алларына, синиф вә ев әшјаларына, халгын сәрвәтинә, табиәтә гајғыкеш мүнәсибәт тәрбијә етмәли-дир.

Мәшғәлэлэрин бир чоху табиәтин гојнунда вә ја ичтимаи јерлэрдә кечирилә биләр. Мәшғәлэләрдә мүхтәлиф васитәләрдән (дидактик материаллар; сүжетли-роллу ојунлар; мәгсәдли кәзинтиләр, экскурсиялар, диафилмләрә ба-хыш, грамофон валларынын дин-ләнилмәси вә с.) истифадә едил-мәлидир.

Програм

(һәфтәдә 1 саат һесабы илә 32 саат)
Бизим мәктәбимиз (2 саат)

1. Мәктәбин бинасы: бизим синиф вә мәктәбин диқәр јерлэри (мүүллимләр отағы, директорун кабинети, буфет, јемәкхана, акт залы, идман залы, китабхана, пионер вә комсомол отағы, тәдрис кабинетлэри, лабораториялар, һәким отағы, тәдрис кабинетлэри, лабораториялар, һәким отағы, чанлы кушә, мәктәбјаны саһә вә с. кабинет вә отагларын тәһһизи вә аваданлығын горунмасы.

Мәктәбдә ушагларын давраанышы (синифдә, тәнәффүсдә, мүүллимә, ушагла вә диқәр адамлара нәзакәтли вә гајғыкеш мүнәсибәт).

2. Мәктәб ишчилэринин вәзифәлэри: мүүллимин ады вә фамилиясы, директорун, мүүллимлэрин, лаборантларын, китабханачынын, һәкимин, тибб бачысынын, техни-ки ишчилэрин әмәјинин характе-ри, онларын әмәјинә һөрмәт.

Бизим евимиз (3 саат)

1. **Доғма аилә:** аиләнин тәркиби (ата, ана, нәнә, баба, бачы, гар-даш, нәвә), аиләнин јашлы үзвлэринин вәзифәлэри вә әмәји; аилә үзвлэринин әмәјинә һөрмәт: аилә үзвлэри арасында гајғыкеш мүнәсибәт; евдә ушагларын күчлэринә ујғун әмәјин.

2. **Бизим мәнзилимиз:** (јатаг отағы, јемәк отағы, гонаг отағы, ушаг отағы, мәтбәх вә с.) електрик аваданлығы, мебел вә диқәр ев шеј-лэри, онларын горунмасы. Евдә даврааныш гајдалары, гонагпәр-вәрлик гајдалары. Дүзкүн гиду-ланмаг режими. Јемәк столунда өзүнү дүзкүн апармаг гајдалары (гашыг, чәнкәл, бычаг, салфетдән дүзкүн истифадә).

3. Ушағын фамилиясы, ады вә атасынын ады, ев үнваны, күн ре-жими, шәхси кикијена үзрә садә гајдалара әмәл олунмасы.

Бизим шәһәримиз (кәндимиз)

(5 саат)

1. Доґма шәһәрин (кәнди́н) ады. Мәктәбин јахынлыгындакы баш күчә (мејдан). Күчә (јол): сәки, јолун һәрәкәт һиссәси, јолун кәнары, јолајрычы, дајаначаг, кечид.

2. Ушагларын күчәдә давраһнышы, күчәни кечмәк гајдалары. Күчәдә давраһныш гајдалары.

3. Шәһәр (кәнд) нәглијјаты. Ушагларын нәглијјат васитәләриндә давраһнышы.

4. Шәһәрдә (кәнддә) јени тикинтиләр (мәдәнијјәт еви, почт вә с.).

5. Инсанларын әмәјини јүнкүлләшдирмәјә хидмәт едән машынлар.

Доґма өлкәмиз (7 саат)

Өлкәмизин ады, пајтахты. Москва, Кремл, Гызыл мејдан, Мавзолеј. Азәрбајчан доґма республикамыздыр. Бақы республикамызын пајтахтыдыр (Ленин мејданы, һөкумәт еви, Бақы совети).

Партија вә һөкумәтимизин совет адамлары вә ушаглара гајғысы, Совет бајрамлары вә әламәтдар күнләр.

Доґма тәбиәт

Тәбиәтдә фәсли дәјишикликләр (15 саат)

Пајыз

Пајызын әламәтләри. Пајызда һава, биткиләр, һејванлар, инсанларын әмәји. Пајызын јајдан фәрги.

Мүшаһидәләр: јахынлыгыдакы биткиләр, чанлылар үзәриндә мүшаһидә (адларыны өјрәнмәк, әсас әламәтләрини фәргләндримәк, сәдә шәкилдә тәсвир етмәјә һазырлашмаг). Јашлыларын әмәјиндә фәсли дәјишикликләр үзәриндә мүшаһидә.

Екскурсија: пајызын әламәтләри (јајпагларын саралмасы, мејвәләрин јетишмәси, гушларын учуб кетмәси, һаваларын сојумасы, инсанларын әмәји) илә танышлыг мәгсәдилә тарлаја (чөлә, мешәјә, парка, мәктәбјаны саһәјә, колхозун бағына, күчәјә) екскурсија.

Әшја дәрсләри: «Ағач јајпаглары», «Тәрәвәз биткиләри».

Практик ишләр: коллексија вә һербари һазырламаг, чанлы кушәдә иш, тәбиәти горумаг.

Гыш

Гышын әламәтләри. Гышда һава, биткиләр, һејванлар, инсанларын әмәји, гышын пајыздан фәрги.

Мүшаһидәләр: ағачлар, чанлылар вә инсанларын әмәји үзәриндә мүшаһидә.

Екскурсија: тәбиәтин гыш мәнзәрәси илә таныш олмаг мәгсәдилә тарлаја (чөлә, мешәјә, парка, мәктәбјаны саһәјә, баға, күчәјә).

Әшја дәрсләри: «Јарпагларыны төкән вә һәмишәјашыл ағачлар», «Гышлајан гушлар»

Практик ишләр: һәмишәјашыл биткиләрә аид һербари албом һазырламаг, гышлајан гушлары једиздирмәк, чанлы кушәдә, иш, тәбиәти горумаг.

Јаз

Јазын әламәтләри. Күнәшин истиси, тәбиәтин чанланмасына онун тәсири. Јазын гышдан фәрги.

Мүшаһидәләр: тезчичәкләјән ағачлар, ағачларын јајпагланмасы, гушларын учуб кәлмәси, тарларда, бағларда ишин чанланмасы, инсанларын әмәји үзәриндә мүшаһидә.

Екскурсија: һаванын исинмәси, тумурчугларын шишмәси, ағачларын чичәкләнмәси, јајпагларын ачылмасы, гушларын гајытмасы, инсанларын әмәји илә танышлыг мәгсәдилә тарлаја (чөлә, мешәјә, парка, мәктәбјаны саһәјә, баға, күчәјә) екскурсија.

Әшја дәрсләри: «Тезчичәкләјән ағачлар», «Баһарын кәлишини хәбәр верән чанлылар».

Практик ишләр: илк баһар биткиләринә һәср олунмуш һербари, бағда, бағчада көрүнән илк һәщәрата аид коллексија һазырламаг, чанлы кушәдә иш. Тәбиәти горумаг.

Ушагларын билик вә бачарыгларына верилән башлыча тәләбләр

Ушаглар билмәлидирләр:

— јахынлыгыда кениш јајылмыш биткиләр вә чанлыларын адыны, харичи әламәтләрини, әһәмијјәтини;

— фәсилләр арасындакы фәрғи;
— ағач жарпағларының рәнкінин дәјишмәсини; мејвә вә тохумун је-тишмәсини, мәһсул топланышында инсанларын әмәјинин характерини;
— тәбиәтә гајғы илә јанашмағын әһәмијјәти вә јолларыны.

Ушағлар бачармалыдырлар;

— бир-ики биткинин, һејванын шифаһи тәсвирини вермәји;
— мүхтәлиф формалы, рәнкли жарпағлары фәрғләндирмәји;
— ғышда гушлары једиздирмәји вә горумағы;
— тәбиәти мүһафизә етмәји.

Фәнләрасы әләгә

Ана дили: үмумхалғ бајрамлары вә әләмәтдар күнләр, доғма тәбиәт лөвһәләри, адамларын тәбиәтә, биткиләрә, гушлара вә дикәр чанлылара мүнасибәти, өлкәмиздә јашлыларын вә ушағларын һәјаты илә танышлығ.

Ријазиијат: тәбиәт тәғвими үзрә һесабламалар.

Әмәк тә'лими: мәктәбјаны саһәдә, чанлы кушәдә ишләр, коллексијаларын вә һербариләрин дүзәлдилмәси.

Тәсвири инчәсэнәт: мүшаһидә едилән объектләрин рәсми.

Тәдрис әјани вәсаити вә аваданлығы

а) иллүстрасија вәсаити: моделләр, мулјажлар, шәкилләр, чәдвәләр, диафилмләр, диапозитивләр.

в) аваданлығ: термометр, хәткеш, битки топламағ үчүн говлуг, террариум, аквариум, сусәпән, бел, ведрә вә с.

Әдәбијат

1. О. Н. Соротскаја.—«Алтыјашлыларын әтраф әләмлә танышлығы», «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1984, № 5.

2. О. Н. Соротскаја., Н. В. Федотов.—«Алтыјашлыларын әтраф әләмлә танышлығы», «Началнаја школа» журналы, 1984, № 9.

3. М. М. Чаббарова. Бешкүнлүк иш һәфтәси илә ишләјән һазырлығ синифләриндә әтраф әләмлә танышлығын тәшкили, Бақы, 1982,

4. Ш. Вәзиров., Ә. Әһмәдов. —

Јол һәрәкәтинин тәһлүкәсизлији. «Маариф» нәшријјаты. 1979.

5. Н. А. Извекова. — Јол һәрәкәти гајдалары. «Маариф» нәшријјаты, 1976.

6. А. Ш. Һачыјев — Бағда, паркларда олан ағачлар вә коллар. Елмләр Академијасынын нәшријјаты. Бақы, 1952.

7. В. И. Перминова. Ушағларда вәтәнә мәһәббәт тәрбијәси. «Началнаја школа» журналы, 1984, № 2.

Шакирдләрин билик, бачарығ вә вәрдишләринин гијмәтләндирилмәси нормалары

«5» гијмәт: шакирдләрә ашағыдакы һалларда верилир:

1) гојулмуш суалын чавабыны там ача билирсә, һағгында данышылан әшјаны башғалары арасында тапыб онун заһири әләмәтләрини вә гурулушуну дүзкүн характеризә едә билирсә;

2) бүтүн әләвә суаллара дүзкүн вә долғун чаваб верир, өз чавабыны мисалларла дүзкүн сүбут етмәји бачарырса; чавабда тәдрис материалынын там баша дүшүлмәси әкс олунурса;

3) мүәллимин шәрһ етдијини јахшы гаврајыр вә билирсә.

«4» гијмәт: демәк олар ки, ә'лачы шакирдин билик кејфијјәтинә јахын билијә верилир. Лакин «4» һәм дә о заман верилир ки, шакирд мәтни мүәјјән гәдәр системсиз данышыр, бә'зи мәсәләләри бир гәдәр дәғиг демир; нағыл етмә заманы мүәллим тәрәфиндән верилән мә'луматдан истифадә етмир вә ја тәбиәт һадисәләри илә әләгәдар бүтүн фактлары сөјләјир, тәчрүбә нүмајиш етдирәркән чүз'и сәһвләр бурахыр, лакин онлары дүзәлдир, өз билијини тәчрүбәјә тәтбиг едә билир.

«3» гијмәт: әсас фикри анчаг мүәллимин көмәји илә шәрһ етдикдә верилир. Бу вахт ашағыдакылар нәзәрә алыныр:

1) чавабда тә'лим материалынын мәнимсәнилдији үзә чыхыр, лакин фикир инамсыз сөјләнир, мүәллимин көмәји илә ачылыр;

2) мүшәһидә олунаи объектн сәчијјәләндиәркәи онун бүтүн хусу-сијјәтләрини көстәрә билмир вә ја әсас анлајышларла гарышдырыр;

3) тәчрүбәни вә рәсмләри мүәллиминн көмәји илә јеринә јетирир, тәчрүбәнин кедишини сөзлә ифадә едә билмир.

«2» гијмәт: шакирд мүәллиминн көмәји илә дә башлыча фикри ифадә едә билмәдикдә, ону тамам до-

лашыг сөјләдикдә, әләвә суаллара сәһв, дүшүнмәдән механики чаваб вердикдә, мүшәһидә олунаи объектн сәчијјәләндиәрә, тәчрүбә нүмајиш етдиәрә, әшјалары лазыми группара ајыра, тәбиәт һадисәләрини изаһ едә билмәдикдә верилир.

«1» гијмәт: шакирд програм материалларына даир һеч нә билмәдикдә вә ја чавабдан имтина етдикдә верилир.

ӘМӘК ТӘЛИМИ

Ибтидаи синифләрдә әмәк тәлими програмы мүхтәлиф материалларын (кағыз, картон, парча, ағач, мәфтил) әллә емалы, технолокијасы, кәнд тәсәррүфаты биткиләринин бечәрилмәси үзрә шакирдләрин билик вә бачарыгларынын мәзмуну вә сәвијјәсини, һабелә бәзи фәһлә пешәләри, мүасир техника вә әмәжин тәшкилинин элементләри һаггында илкин мәлуматы мүәјјән едир.

Әмәк тәлими просесиндә ушагларын јаш сәвијјәси нәзәрә алынмагла ашағыдакы вәзифәләр һәлл едилмәлидир:

— әмәксевәрлик, јашлыларын әмәјинә мараг, коллективчилик, чәмијјәт гаршысында өз борчуну баша дүшмәк вә онун хејринә олан әмәкдә һәвәслә иштирак етмәк, тәбиәтә вә социалист мүлкијјәтинә гајғылы мүнәсибәт кими әхлаги кејфијјәтләр тәрбијә етмәк;

— мүхтәлиф материалларла ишләмәк, мүәјјән биткиләри әкәрәк агротехники гајдада бечәрмәк үзрә илкин нәзәри биликләр вә практик бачарыглар ашыламаг, сәнајәдә вә кәнд тәсәррүфатында тәтбиг едилән техника һаггында нәзәри мәлуматлары кенишләндирмәк;

— иш јеринин тәшкили, әмәк мәдәнијјәти, материала гәнаәт етмәк үзрә илкин вәрдишләр ашыламаг;

— политехник дүнјакөрүшү инкишаф етдирмәк, үмумтәһсил фәһләри илә әлагәдар әлдә едилмиш нәзәри мәлуматлары мүстәгил вә ја-

радычы шәкилдә практикада тәтбиг етмәји бачармаг;

— һазырланмасы нәзәрдә тутулуш һәр һансы бир мәлуматы мәгсәдјәнлү шәкилдә нәзәрдән кечирмәк, әсас һиссәләри ајырмаг, ондан асылы олан һиссәләри тапмаг, бир-бири илә мүгајнәсә етмәк, материал вә һиссәдән асылы олараг бирләшдирмә нөвүнү мүәјјәнләшдирмәк, практик вәзифәни ардычыл шәкилдә һәјата кечирмәји әввәлчәдән планлашдырмағы бачармаг;

— халг тәсәррүфатында күтләви шәкилдә тәтбиг едилән пешәләрлә танышлыг вә онлара мараг тәрбијә етмәк.

Програм ики бөлмәдән (техники әмәк вә кәнд тәсәррүфаты әмәји) ибарәт олмагла шәһәр вә кәнд, о чүмләдән азкомплектли мәктәбләр үчүн нәзәрдә тутулушдур.

Програмда һәр бир мөвзу үзрә һазырланачаг мәмулатларын сијаһысы верилмишдир. Мүәллим көстәрилән мәмулатлардан истәдијини сечә, јахуд синфин сәвијјәсинә ујғун олараг башга мәмулат көтүрә биләр.

Һазырланмасы мәсләһәт көрүлән һәр бир мәмулатла бағлы шакирдләрә јени билик вермәклә јанашы, әввәлләр өјрәниләнләрин мөһкәмләндирилмәси дә нәзәрдә тутулушдур. Иш просесиндә әсас јери практик мәсәләләр тутса да, һәр дәрәсдә 5—10 дәгигә нәзәри биликләрә, техника һаггында јени мәлу-

матын верилмәсинә вахт аҗрылмалыдыр.

Иш просесиндә аҗры-аҗры һиссәләрин һазырланмасы вә бирләшдирилмәси үзрә гәбул олунмуш техноложик ардычыллығы көзләмәк лазымдыр. Бунунла јанашы, ушагларын техники јарадычылығыны инкишаф етдирмәк, онларын техники мәсәләләрин өһдәсиндән мүстәгил кәлә билмәләрини тәмин етмәк үчүн шәраит јарадылмалыдыр. Бу мәгсәдлә ушаглар һәр бир мәмулатын конструктив гурулушуну, онларын мүхтәлиф јолла бирләшдирилмәсини билмәли, график тәсвирини охумағы өјрәнмәли, даһа сәмәрәли материал сечмәји вә онлардан гәнаәтлә истифадә етмәји бачармалыдырлар.

Кәнд тәсәррүфаты әмәјинин мәзмуну ики вариантда верилмишдир. Биринчи вариант тәрәвәз, чичәк-бәзәк биткиләри вә мејвә јетишдирмәк үзрә практик ишләр (03—05 гектар тәдрис-тәчрүбә саһәси олан шәһәр вә кәнд мәктәбләри) үчүндүр. Икинчи вариант исә тәдрис-тәчрүбә саһәси олмајан мәктәбләр үчүндүр. Һәммин мәктәбләрдә отаг биткиләри јетишдирмәк, мәктәбин бинасында тәрәвәз биткиләри чүчәртмәк, мәктәбин әтрафыны вә јахындакы күчәләри бириллик чичәк-бәзәк биткиләри илә јашыллашдырмаг кими практик ишләр нәзәрдә тутулмушдур.

Кәнд тәсәррүфаты әмәји мәшғәләләриндә әсас јери ачыг шәраитдә, исти шитилликдә, мәктәбјаны саһәдә тәчрүбәчилик иши тәшкил едир. Биткиләрин бөјүмәси вә инкишафы үзәриндә мүшаһидәләр мүәллимин һазырладығы план әсасында апарылыр. Саһәнин белләнмәси, бәрк торпағын јумшалдылмасы, битки көкләринин тәмизләнмәси кими чәтин ишләри јухары синиф шакирдләри ичтимаи-фајдалы әмәк шәклиндә јеринә јетирирләр.

Бүтүн техники вә кәнд тәсәррүфаты әмәји дәрсләриндә тәрбијәви истигамәт нәзәрдә тутулур. Бу о демәкдир ки, әмәк тәлими илә әлағәдар шакирдләрдә билик вә бачарыглара јијәләнмәк просесиндә әмәјә мараг вә мәс'улијјәт һисси

формалашыр. Бураја коллективчилик, ичтимаи-фајдалы әмәк, әмәк мәдәнијјәти, коллективдә иш бөлкүсү, иш јеринин тәшкили, ишин планлашдырылмасы вә с. мәсәләләр дахилдир.

Пешәләрә истигамәтләндирмә үзрә илкин иш дәрсдә мүсаһибәләрин кечирилмәси просесиндә, екскурсияларда, диафилм вә кинофилмләр көстәрмәк јолу илә һәјата кечирилик.

Програм

(64 саат)

Техники әмәк

Кириш (1 саат)

Кечмиш дәрс илиндә I синиф шакирдләринин һазырладыглары мәмулатларын нүмајиш етдирилмәси. Иш јеринин тәшкили, тәһлүкәсизлик техникасы вә шәхси кикијена гајдалары һаггында тәлимати сөһбәт.

Кағызла иш (14 саат)

1. Дүзбучаглы формада кәсилмиш кағыздан гатлама јолу илә мәмулатлар һазырламаг.

Мәмулатларын тәхмини сијаһысы: ојунчаглар (кәми, гајыг, ох, көјәрчин), тохум үчүн зәрф, кәсмә әлифба үчүн чибчик, пионер папағы, ријазијјата аид дидактик материаллар (һәндәси фигурлар).

Техники мәлумат; аләт вә тәртибатлар, гајчы, үлкү, алтлыг тахта, јазы, чертјож, шәкил кағызы (ағ вә рәнкли); онларын тәтбиг саһәләри; үлкүләр вә онларын әсасында нишанлама апарылмасы.

Практик иш: сығаллајычыдан истифадә етмәклә кағызын гатланмасы үзрә мәшг. Гатлама јолу илә мәмулат һазырламаг. Үлкү әсасында чертјожу чәкилмиш һиссәләрин хәтт бојунча кәсилмәси.

2. Дүзкүн һәндәси фигур формаларындан аппликасија јолу илә мәмулатларын һазырланмасы.

Мәмулатларын тәхмини сијаһысы: машынларын, гушларын, һејванларын, ушаг доминосу, лото вә дикәр столүстү ојунларын силуети.

Практик иш: гајчы илэ ка-
ғызын кәсилмәси үзрә тәмринләр.
Гатлама вә үлкү әсасында һиссә-
нин нишанланмасы, һиссәнин кә-
силнб чыхарылмасы, һиссәнин бү-
нөврә үзәринә (кағыз вәрәгинә)
јапышдырылмасы.

Фәнләрарасы әлагә

Ријазиијат: үчбучаг, дүзбу-
чаг, дүз хәттин тәсвири, сантиметр,
десиметрин һазырланмасы.

Ана дили: охунмуш нағыл
вә ја тәмсилә аид иллүстрасијанын
һазырланмасы, нитг инкишафы.

Тәсвири инчәсәнәт: зо-
лаг, квадрат, даирә дахилиндә
үмуми үслуба салынмыш битки вә
һејванлар аләминә аид нахышлар,
рәнкләрин сечилмәси вә истифадә
едилмәси.

Пешәјөнүмү иши: Кағызын
истеһсалы илэ бағлы пешәләр һаг-
гында мә'лумат.

Парча илэ иш (10 саат)

Парча вә сапдан мә'мулатларын һазырланмасы

**Мә'мулатларын тәхми-
ни сијаһысы:** кукла үчүн кә-
мәр һөрмәк, дүјмә, перотәмизләјән,
торба тикмәк.

Техники мә'луматлар:
парча вә сапын тәтбиг саһәләри,
аләт вә тәртибатлар (гајчы, ијнә,
ојмаг, үлкү, һөрмә, парчанын кә-
силмәси вә һиссәләрин бирләшди-
рилмәси).

Практик иш: үлкү әсасында
мә'мулатын парча үзәриндә нишан-
ланмасы вә кәсилмәси, ијнәнин сап-
ланмасы, сапын тәләб олунаң узун-
лугда кәсилмәси вә учунун дүјүн-
ләнмәси. Икидешикли дүјмәнин вә
перотәмизләјәнин тикилмәси.

Фәнләрарасы әлагә

Ријазиијат: һиссәләрин ени
вә узунлуғунун хәткеш васитәсилә
мүәјјәнләшдирилмәси. Верилмиш
өлчүјә әсасән һиссәнин мүәјјәнләш-
дирилмәси.

Ана дили: парчаларын һазыр-
ланмасы илэ бағлы һекајә вә ше'р-
ләрин охунмасы, нитг инкишафы.

Пешәјөнүмү иши: тохучулуг вә ти-
киш үзрә, гојунчулуг вә памбыгчы-
лыға аид пешәләр һаггында садә
мә'лумат.

Тәбиәт материаллары илэ иш (18 саат)

Ағачын һиссәләриндән (јаптаг,
будаг, гоза вә с.), күл ләчәкләрин-
дән, күләшдән, хырда чај дашла-
рындан, мамырдан вә с. материал-
лардан истифадә етмәклә мүхтә-
лиф моделләр һазырламаг.

**Мә'мулатларын тәхмини сијаһы-
сы:** һејван вә гуш фигурлары, халг
нағылларына аид сүжетли компо-
зисија, һәдијјә шејләри.

Техники мә'луматлар: биткилә-
рин нөвләри, практик иш заманы
истифадә едилән үзвләр вә онларын
адлары, битки һиссәләринин иш
үчүн һазырланмасы (кәсилмәси,
гурудулмасы, тәмизләнмәси вә с.);
аләтләр, бычаг, гајчы вә с.

Практик иш: материалын сечил-
мәси вә иш үчүн һазырланмасы:
һазыр материаллардан композици-
янын гурулмасы, һиссәләрин бир-
ләшдирилмәси.

Фәнләрарасы әлагә

Ана дили: битки вә онун һис-
сәләринин адлары һесабына нит-
гин инкишаф етдирилмәси, охун-
муш нағыл вә тәмсилә аид иллүс-
трасија һазырламаг.

Тәбиәтшүнәслыг: тәбиәт-
лә танышлыг, биткиләр вә онларын
инкишафы барәдә мә'лумат.

Пешәјөнүмү иши: кәнд
тәсәррүфаты биткиләринин әкил-
мәси вә бечәрилмәси илэ мәшғул
олан әмәк адамларынын фәалијјә-
ти илэ танышлыг, онларын әмәји-
нин әһәмијјәти барәдә сөһбәт.

Кәнд тәсәррүфаты әмәји (12 саат)

1. Отаг биткиләри: әкилмәси,
бечәрилмәси вә мәктәб әтрафында-
кы бириллик чичәк-бәзәк битки-
ләринә гуллуғ. (Тәдрис-тәчрүбә са-
һәси олмајан мәктәбләрдә—11 са-
ат).

Отаг биткиләри. Галын
јаптаглары олан отаг биткиләри
илэ танышлыг (әтиршаһ, шамдан-
күлү, алоје, сырғакулү, фикус вә с.).

Бағ биткиләри: бириллик
чичәк-бәзәк биткиләри (гәрәнфил,
нәркиз, јасәмән, лалә, замбаг).

**Агротехники мә'лумат-
лар:** аләт вә тәртибатлар (вәзифә-
си, ишләмәк гајдасы), сусәпән, хә-

кэндаз, фырча, бел, дырмыг вэ с.).

Биткилэрэ гуллу гаддалары

Практик иш: торпаг гарышыгынын вэ дибчэклэрини һазырланмасы, биткилэрини гэлэм, шитил вэ тохум васитэсилэ әкилмәси. Биткилэрини суварылмасы, жарпагынын јујулмасы вэ тозунун силнимәси, әләвэ јемләмә верилмәси, шәрантә үјгун јерләшдирилмәси.

Мәктәб әразисиндәки бириллик чичәк-бәзәк биткилэриннә гуллуг едилмәси, суварылмасы, алаг отларындан тәмизләнмәси (Тәдрис-тәчрүбә саһәси олан мәктәбләрдә —3 саат). Тәдрис-тәчрүбә саһәси илә танышлыг. Саһәнин битки галыгындан тәмизләнмәси. Чохиллик чичәк-бәзәк биткилэринини (занбаг; декоратив арпа, нәркиз вэ с.) үзәринини гум вэ пејинлә өртүлмәси.

Јаз ишләри (8 саат)

Јухары синиф шакирдләри тәрәфиндән белләнмиш саһәнин дырмыгла битки көкләриндән тәмизләнмәси вэ әкин үчүн һазырланмасы. Тохумларын сечилмәси, әкин үчүн һазырланмасы. Биткилэрә гуллуг едилмәси.

Екскурсија: исти шитиллијә (колхозун, јахуд совхозун әкин саһәсинә)—1 саат.

Комбинә едилмиш ишләр (14 саат)

Әввәлләр газанылмыш билик вэ бачарыглар әсасында ејни вахта бир нечә материаллардан истифадә етмәклә мәмулатлар һазырламаг.

Мәмулатларын тәхмини сијаһысы: јолка ојунчаглары, охунмуш нағыл вэ тәмсилә аид иллүстрасија, «мәктәбин јерләшдији әрази» мөвзусунда макет, күләјин тәсириндән фырланан ојунчаг, мүхтәлиф һејван вэ гуш фигурлары, көлкә театры үчүн персонажлар.

Техники мәлуматлар: мүхтәлиф материалларын хүсусијәтләри, тәтбиг саһәләри, күләјин тәсириндән механики гурғуларын һәрәкәт етмәси.

Практик иш: мүхтәлиф материалын иш үчүн һазырланмасы, кәсмә вэ мүхтәлиф үсулларла бирләшдирмә.

Фәнләрарасы әләгә

Ана дили: охунмуш нағыл вэ

јахуд тәмсилә аид иллүстрасија, мүхтәлиф машын вэ нәглијјат васитәләри, онларын һиссәләринини, мүхтәлиф материалларын адлары илә бағлы ушагларын нитгинини ишкишаф етдирилмәси.

Ријазиијат: мүхтәлиф һәндәси фигурларын чәкилмәси, бәрәбәр һиссәләрә бөлүнмәси, верилмиш үлкүјә үјгун материалын өлчүсүнүн мүәјјәнләшдирилмәси.

Тәсвири инчәсәнәт: натураја әсасән техники гурғу вэ онун һиссәләринин чәкилмәси.

Пешәјөнүмү иши: мүһәндис, малдар, гушабахан, артист пешәләри барәдә мәлумат вермәк.

Екскурсија (1 саат)

Мәктәбин е'малатханасында көрүлән ишләрлә танышлыг.

Фәнләрарасы әләгә

Ана дили: шакирдләрин нитгини инкишаф етдирмәк.

Ријазиијат: јер үзәриндә өлчмә ишләри, чәркәләрарасынын вэ тохумларын сыхлығынын мүәјјәнләшдирилмәси.

Тәбиәтшүнаслыг: тәбиәт һадисәләрилә танышлыг.

Пешәјөнүмү иши: агроном, колхозчу, механизатор пешәләри илә танышлыг.

Шакирдләрин билик вэ бачарыгына верилән әсас тәләбләр

Ушаглар билмәлидирләр: материалларын е'мал едилмәсиндә, биткилэрини јетишдирилмәсиндә истифадә елилән аләт вэ тәртибатларын адларыны (гајчы, бычаг, ијнә, дырмыг, бел, ојмаг вэ с.) онларла һансы ишләрин көрүлмәсини, сап вэ парчанын нөвләрини (памбыг, кәтан, јун, ипәк), кағызын нөвләрини (чап үчүн, чертјож үчүн, шәкил үчүн), хүсусијәтләрини, тәтбиг саһәләрини.

Ушаглар бачармалыдырлар: иш јерини тәшкил етмәји, аләт вэ тәртибатлардан истифадә етмәји, онларла давранмағы. Мүхтәлиф материаллардан олан һиссәләрини е'малы, онларын мүхтәлиф јолла бирләшдирилмәсини, тохум, гэләм васитәсилә бириллик вэ чохиллик биткилэрини әкилмәси вэ бечәрилмәсини.

Әјани вәсаитин сијаһысы

Диапозитивләр: «Инсанын һәҗатында кағызын әһәмийәти». «Кағыз вә онун истеһсалы».

«Кағызын һазырланмасы вә хүсусийәтләри».

«Одунчагдан нәләр һазырламаг олар?».

«Металдан нәләр һазырламаг олар?».

Кинофилмләр: «Қолхозун гушчулуғ фермасында бир күн».

«Јунисин инәји».

«Мән анама көмәк едирәм».

«Кәнд тәсәрруфаты машыналары».

«Гохучулуғ фабрикиндә».

Әдәбијат

Ә. Шүкүров. Ибтидан синифләрдә әмәк тәлими илә башга фәнләр арасында әлагә, Бақы, «Маариф», 1971.

Ә. Шүкүров. Ибтидан синифләрдә әмәк тәлиминин методикасы. Бақы, «Маариф», 1976.

Ғ. Абдуллајев. Ибтидан мәктәбин әмәк дәрсләриндә Азәрбајчан ССР јерли материалларындан истифада јоллары. «Маариф», 1966.

Әмәк тәлими дәрсләри. I синиф, Бақы, «Маариф», 1978.

Әмәк тәлими дәрсләри II синиф. Бақы, «Маариф», 1984

Шакирдләрин фәалијјәтинин јохланмасы вә гијмәтләндирилмәси

Јохламаја материалларла ишләмәк үзрә билик, бачарығлар иш јерини тәшкил етмәк, әләтләрдән мүстәгил истифада едә билмәк вә тапшырығы јарадычы шәкилдә һәлә етмәк бачарығы дахилдир. Гијмәт исә ушағларын билијинә вә онун практикада тәтбигинә (мәмулатын һазырланмасы, моделин гурашдырылмасы вә с.) көрә верилир.

Шакирдләрә әмәк тәлими үзрә гијмәт, үмуми шәкилдә беш бал системи илә верилир.

«5» гијмәт, верилмиш өлчүјә үјгун олагаг һазырланмыш мәмулата вә онун сәлигәлилийинә көрә верилир.

«4» гијмәт о ишә верилир ки, ајры-ајры һиссәләрдә өлчү һисбәти гиһмән позулсун, лакин нәзәрдә тутулан мәгсәд үчүн истифада едилә билсин.

«3» гијмәт мәмулатын өлчүсүндә вә формасында нәзәрә чарпачаг дәрәчәдә гүсурлары олан, сәлигәсиз һазырланмыш ишә верилир.

«2» гијмәт һазырланмыш мәмулатда өлчү һисбәтинә әмәл едилмәдикдә, сәлигәсиз һазырландыгда, нәзәрдә тутулан мәгсәд үчүн јарарсыз олдугда верилир.

Иш даһа пис јеринә јетириләндә «1» гијмәт верилир.

ТӘСВИРИ ИНЧӘСӘНӘТ

Изаһат вәрәги

Шакирдләрин үмуми тәһсилиндә, аһәнкдар инкишафында, коммунист тәрбијәсиндә тәсвири инчәсәнәтин ролу бөјүкдүр. Тәсвири инчәсәнәтин тәдрисиндә әсас мәгсәд шакирдләрин тәсвири инчәсәнәт, онун һәјатда, чәмијјәтдә јери һаггында тәсәввүрләрини инкишаф етдирмәкдир. Бунунла јанашы, тәсвири инчәсәнәт дәрсләри ушағлары тәсвири инчәсәнәтлә фәал үнсийәтә гошур, һәјата, инчәсәнәтә естетик мүнасибәти инкишаф етдирир, онларын бәдиј јарадычылығ габиліјјәтләринин мөһкәмләnmәсинә

көмәк едир. Тәсвири инчәсәнәт дәрсләриндә ушағларын көрмә габиліјјәти, рәнк һисси, композисија гурма бачарығы вә с. инкишаф едир.

Програм I синиф шакирдләриндә үч чүр бачарығын јарадылма-сыны нәзәрдә тутур: 1. Әшјаны практик шәкилдә дүзәлтмәк (рәсм, јапма, аппликасија јолу илә); 2. Тәсвири инчәсәнәт әсәрләрини гијмәтләндирмәји бачармағ (садә тәһлил, әсәрин естетик кејфијјәтләрини, јахшы, пис чәһәтләрини көстәрмәк, ифада васитәләрини гејд ет-

мәк); 3. Этраф аләмлә үнснјјәт процесиндә она естетик мүнәсибәт бәсләмәк.

Програм үзрә иш заманы алты-жашлыларың јаш вә психоложи хүеуенјјәтләри һәзәрә алынмалыдыр. Дәреләр анчаг сннф шәраитиндә кечирилмәмәли, имкан дахилиндә, илии мүхтәлиф фәсилләриндә тәбиәтти гојнуида, ме'марлыг абидәләриндә, инчәсәнәт музејләриндә мәшгәләләр тәшкил едилмәли, конкрет мәгсәддән асылы олараг ојун вәзијјәти јарадылмалыдыр. Ојунларда башлыча васитә шакирдләрин өзләриниң чәкдикләри рәсмләр, дүзәлтдикләри фигурлар, һазырладыглары аппликасијалар олмалыдыр.

Програм мүәллимдән јүксәк нәзәри вә практик һазырлыг, алтыжашлыларың психи-физиоложи хүеуенјјәтләриниң билмәји, һәр бир дәрә үчүн әввәлчәдән екскурсија объектләриниң әтрафлы өјрәнмәји, әјани вә дидактик васитәләр әлдә етмәји, шакирдләргә ишин рәнкарәнк формаларыны һазырламагы тәләб едир. (Дәрсарасы мүтәһәррик ојунлардан истифадә етмәк, бир-ики дәгигә сәрбәстлик вермәк фајдалыдыр).

Тәсвири инчәсәнәт дәреләри I сннф шакирдләриндә бәдиј јарадычылыга, халг бәдиј сәнәтинә мараг тәрбијә едир, онларда тәсвири инчәсәнәтлә баглы мувафиг нәзәри вә практик һазырлыг, рәнкләр вә онлардан дүзкүн истифадә һаггында тәсәввүр јарадыр. Естетик габилитетләриниң аһәнкдар инкишаф етдирилмәси, көзәллији дүймаг, дүзкүн гијмәтләндирмәк вә ону өз әлләри илә јарадыб горумага чан етмәг кејфијјәтләри дә даһа чох тәсвири инчәсәнәт дәреләриндә јараныб инкишаф едир.

Програмда рәсм, јапма, аппликасија вә бунларың һәр үчү үзрә сәнәт әсәрләри барәдә сөһбәтләрин апарылмасы нәзәрдә тутулур вә бунлара ујғун мөвзулар верилир. Мүәллим јерли шәраитдән, шакирдләрин сәвијјәсиндән, үмуми инкишафындан асылы олараг мөвзуларда дәјишиклик едә биләр. Ла-

кин бу дәјишиклик програмың вә конкрет бир дәрәсин һаршысында гојулан тәләбләргә чаваб вермәлидир. Сөһбәтләрин кечирилмәсә үчүн тәклиф едилмиш нүмунәләргә там дәрә сааты ајырмаг мәсләһәт дејилдир. Бу иш практик фәалијјәтлә вәһдәтдә апарылмалы, алтыжашлыларың фәаллыгы, һәмни әсәри һәјатдакы тәсвир объекти илә, өз рәсмләри илә мүгајисә етмәләри шәраитиндә кечирилмәлидир.

Шакирдләрин әл ишләриндән ибарәт сәркиләрни тәшкилинә, һәмни әл ишләриндән ојун процесиндә истифадә олунмасына хүеуен фикир верилмәлидир.

Програм

(һәфтәдә 2 саат һесабы илә, чәми 64 саат)

Естетик гаврама, практик иш (15 саат)

Тәсвири инчәсәнәт, онун һәјатда јери, инсанлара севинч бәхш етмәси вә тәсвири инчәсәнәт кабинети илә танышлыг. Шакирдләрин истифадә едәчәкләри аләтләргә танышлыг. Рәнкләр һаггында мә'лумат: бајрам әһвали-руһијјәсини вә гәми-кәдәри ифадә едән рәнкләр, әсәс вә гарышыг рәнкләр; рәнкләр дүнјаны әкс едир (рәнкләрин ифадә имканлары, мүхтәлиф әшјаларың рәнкиниң мүгајисә едилмәси). һәјкәлтәрәшлыг һаггында мә'лумат, һәјкәлтәрәш вә онун иши. Ч. Гарјагды, «Лениниң абидәси» (тунч), М. Миргасымов, «Гыз көјәрчинлә» (мәрмәр) әсәрләри үзрә мүсаһибә.

Дәрсә аид нүмунәви тапшырыглар: «Гушлар гуш дәнлијиндә», «Гара булудлар вә јагыш», мүшәһидә әсасында мејвә-тәрәвәз рәсмләри чәкмәк вә фигурларыны һазырламаг. Т. Нәриманбәјовун «Нәтурморт нар илә» әсәринә бахмаг.

Тәтбиги—декоратив фәалијјәт (6 саат)

Тәтбиги—декоратив рәсм, аппликасија һаггында мә'лумат. Декоратив пахышлардан һәјатың мүхтәлиф сәһәләриндә истифадә: сәнаједә, мәишәтдә, бәзәк әшјаларында вә с. Тәсвири инчәсәнәтин мүх-

тәлиф сәһәләри һаггында мә'лумат; тәбиәт һаггында тәәссүрат: чәмәнин, мешәнин, багын рәнки, күнәбахан, чобанҗастыгы.

Дәрсә аид нүмунәви тапшырыглар: «Мешә чәмәнлиҗиндә», «Мешә баһарда».

Ојун вәзијјәтләри: мүхтәлиф чи-чәкләрин адыны, рәнкини, охшар вә фәргли чәһәтләрини аҗырмаг.

Пајыз рәнкләрин дили илә (8 саат)

Пајызда тәбиәт; пајыз образлары; тәбиәтин көзәллиҗини мүшәһидә етмәк; пајыз рәнкләри вә сәсләри, җарпаглар саралыр, чәмән солур, күләјин уғултусу, мешәнин, ағачларын сәси, җарпаглар торпаға төкүлүр, гушларын сәси, чәнуба учан гушлар, пајыз мәнзәрәләри ше'рдә, мусигидә вә тәсвири инчәсәнәт әсәрләриндә.

Дәрсә аид нүмунәви тапшырыглар: Тәбиәтин гојнунда рәсм. «Ағачлар пајызда», «Мәһсул бајрамы». И. Левитанын «Гызыл пајыз» вә җа С. Бәһлулзадәнин «Нахчыванда пајыз» әсәрләри әсасында «Пајыз рәсмләрдә» мөвзусунда сөһбәт.

Тәтбиги-декоратив фәалијјәт (7 саат)

Рәнк аһәнкдарлығы һиссинин инкишаф етдирилмәси. Образлар арасында әлагә, фантазија вә тәсвир габилијјәтинин инкишаф етдирилмәси үзрә иш, тәсвир едилән әшјанын вәрәг үзәриндә дүзкүн җерләшдирилмәси.

Дәрсә аид нүмунәви тапшырыглар: Җарпаглардан ибарәт декоратив рәсм (квадрат, дүзбучаглы вә даирә дахилиндә). Җапма: ојунчаг фигурларынын натура үзрә һазырланмасы вә декоратив бәзәдилмәси.

Композисија үзрә фәалијјәт (16 саат)

Рәнкдән истифадә етмәклә бајрам әһвали-руһијјәсинин верилмәси (мави сәма, атәшфәшанлыг, көзәл кәјимли адамлар, әлләриндә күл, шарлар тутмуш ушаглар). Җапмада ифадәлилик, фигурларын бир-бири илә әлагәси.

Дәрсә аид нүмунәви тапшырыглар: «Бајрам шәнлији», «Октҗабр бајрамы» мөвзусунда рәсм. Җапма: «Ушаглар бајрам кәзинтисиндә», «Октҗабр» (мус. А. Рзајева, сөз. Т. Мүтәллибов) маһнысына гулаг асмаг. «Сирк» мөвзусу үзрә фәалијјәт. Образлы тәсәввүрүн инкишафы, мүхтәлиф һиссәләрин вәрәг үзәриндә дүзкүн җерләшдирилмәси. «Ән шән тәлхәк» (рәсм), «Шир вә тә'лимчи» (җапма), «Сиркин ишыглары» (апликасија). Гышда тәбиәтин характерик хүсусијјәтләри. График тәсвир материаллары илә танышлыг (чөпләр, көмүр, туш); ритм һиссинин, тәсвирин контуру аңлајышынын инкишаф етдирилмәси. «Мешәдә илк гар», «Гышда ағачлар» мөвзусунда рәсм. А. Пластов «Биринчи гар» вә җа К. Лусун «Рус гышы» әсәрләри үзрә мүсәһибә.

Тәтбиги-декоратив фәалијјәт (8 саат)

Декоративлик вә рәнк һиссинин, фантазијанын инкишаф етдирилмәси. Инсан фигурунун гурулушу вә өлчүләри. Инсанын апликасија јолу илә тәсвири. Инсан фигурунун дүзәлдилмәси. Мүшәһидәчилик габилијјәтинин, инсанын характерик хүсусијјәтләрини вермәк бачарыгынын инкишаф етдирилмәси.

Дәрсә аид нүмунәви тапшырыглар:

Јени ил шәнлији (јолка үчүн декоратив әшјалар һазырламаг). Декоратив җапма: нахышлы габлар һазырламаг. «Бизим аилә» мөвзусунда җапма.

Нағыл персонажлары үзрә иш; җапма: «Гырмызы папаг», «Ајы вә балалары», «Пишик вә балалары» (пластилин), «Мәним амам беләдир» (рәсм).

Кил вә җа пластилинлә ишләмә пријомларынын өјрәдилмәси. Апликасија үзрә иш. Бир-ики ев һејванынын фигуруну һәрәкәтдә тәсвир етмәк (җапма).

Баһар бојалары илә танышлыг. Декоратив тәтбиг элементләри. С. Бәһлулзадәнин «Гызбәнөвшәјә јол» әсәри үзрә сөһбәт.

Ме'марлыг услубу илэ танышлыг (3 саат)

Ме'марлыг услублу эсэрлэрин рэнк вэ формасыны верэ билмэк. Коллектив иш, умуми ишини ваһид композисијада бирлэшдирилмэси.

Дэрсэ аид нүмунэви тапшырыглар: «Фантастик шәһәр» мөвзусунда рәсм, «Шәһәримизин көјдәләнлэри» мөвзусунда аппликасија.

Ил боју кечилмишлэрин тәкрары үзрә иш (1 саат)

Шакирдлэрин сәрбәст, арзуја көрә тәвири фәалијјәти үзрә иш, онларын әл ишлэриндән ибарәт сәркилэрини тәшкили. Јај тапшырыгларынын верилмэси (мүхтәлиф күл, жарпаг коллексијалары топламаг, ме'марлыг вэ тарихи абидәләрә тамаша етмэк. Јаддаш үзрә рәсмләр чәкмәк).

Шакирдлэрин билик вэ бачарыгларына верилән әсас тәләбләр

Шакирдләр билмәлидирләр:

— тәвири инчәсэнәтин мүхтәлиф нөвлэри үзрә рәссамларын, һејкәлтәрашларын нечә вэ нә үчүн ишләмәлэри;

— әсас рәнклэрин (гырмызы, сары вэ көј) вэ гарышыг рәнклэрин (нарынчы, јашыл, бәнөвшәји) адыны;

— әсас рәнклэрин әламәтлэрини (чәһрајы, мави, ачыг сары);

— шакирдлэрин ил боју ишләтдиклэри рәссамлыг вэ һејкәлтәрашлыг аләтлэринин ады, онларла ишин садә гајдаларыны;

— вәрәг үзәриндә композисија турмағын садә гајдаларыны;

— садә фигурлары һазырламағын вэ онлары һәрәкәтдә көстәрмәјин јолларыны.

Шакирдләр бачармалыдырлар:

— синиф јолдашларынын вэ өзлэринин ишинин тәһлилиндә вэ гијмәтләндирилмәсиндә фәал иштирак етмәји;

— доғма тәбиәтин көзәллијини һисс етмэк, ону гијмәтләндирмэк, илин мүхтәлиф вахтларында тәбиәтдәки рәнкарәнклији фәргләндирмәји;

— тәвири фәалијјәт заманы

садә гајдалары көзләмәји (иш јерини һазырламаг вэ сәлигәјә салмаг, тәсвир материал вэ васитәлэринә гајгылы мүнәсибәт);

— тәсвир материаллары вэ васитәлэри илэ ишләмәји (карандаш, кағыз, гуаш, кил, пластилин, мум, парчалар, тәбии материаллар, јапышган, һејкәлтәраш гәләмлэри вэ с.);

— кағыз формасы сечмәји (узун, квадрат) вэ тәсвирин мазмунундан асылы олараг онун јерләшдирилмә вәзијјәтини (маили, үфиғи) мүәјјәнләшдирмәји;

— тәсвирдә һүдуд хәтлэрини, сурәтләр арасындакы әлагәни көзләмәји;

— әшјаларын формасыны, характерик хүсусијјәтлэрини вермәји (һүндүр, алчаг, енли, дар);

— кил вэ пластилинлә ишләмә пријомлары, аппликасија үчүн вәрәги кәсмәк вэ јапышдырмаг, симметрик әшјалары кәсмәк вэ јапышдырмаг;

— коллектив фәалијјәтә гошулмаг, фәрди ишлэри коллектив ишләрлә узлашдырмаг;

— инчәсэнәт әшјаларына, бәдии материалларә гајгылы мүнәсибәт бәсләмәк.

Фәнләрарасы әлагә

А н а д и л и: М. Сејидзадә — «Пајыз кәләндә» (мүәллим охујур), А. Сәһһәт—«Илк гар», Л. Толстој—«Јанғын итлэри», Х. Әлибәјли—«Һәдијјә», О. Сарывәлли—«Мај бајрамы», «Мешә инсанлара нечә көмәк едир».

М у с и г и: Ү. Һачыбәјов—«Октјабр маһнысы», О. Рәчәбов—«Биринчиләр нәғмәси», О. Зүлфүгаров—«Сәрчәнин нәғмәси», Г. Һүсејнли—«Кәл-кәл, а јаз күнлэри», А. Островски—«Гој һәмишә күнәш олсун».

Р и ј а з и ј ј а т: Дүз хәтт, әјри хәтт үзрә иш, сыныг хәтт, һәндәси фигурларын мүгајисәси. Тутумун тәјин едилмәси үзрә иш. Кағыз вәрәги гатламаг јолу илэ фигурлар һазырламаг.

Ә м ә к: Кағызын хүсусијјәтлэри. Јапышганла иш. «Пајыз жарпаг-

лары» мөвзусунда коллексија. Парча илэ иш. Килдэн истифадэ. Ағач кол вэ от биткиләри илэ танышылыг.

Истифадэ едилэн материал вэ васитэлэр

Ағ вэ рэнкли кағызлар, рэнклэр (боја, гуаш, фламастр, карандашлар); һејкәлтәрәшлыг материаллары (кил вэ ја пластилин, һејкәлтәрәш гәләмләри); аппликасија һазырламағ үчүн кағызлар, картон парча, тәбии материаллар, гајчы, јапышган; мөвзу үзрә рәсмләрә аид иллүстрасијалар, рәссамлыг әсәрләринин репродуксијалары вэ һејкәлләрин сурәтләри; диафилмләр, диапозитивләр, слајдлар, декоратив тәтбиги сәнәт әсәрләри нүмунәләри.

Әдәбијат

Азәрбајчан совет рәссамлыгы, Бақы, 1966.

Азәрбајчан халг ме'марлығы XIX—XX әсрләрдә. Бақы, 1958.

Азәрбајчан ме'марлыг абидәләри. Бақы, 1960.

Нәчәфов М. Халг рәссамы Әзим Әзимзадә. Бақы, 1959.

Әләкбәров Һ. Мөвзу үзрә тәсвири инчәсәнәт мәшғәләләринә һазырлыг вэ онларын кечирилмәси. «Ибтидаи мәктәб вэ мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1970, № 4.

Әләкбәров Һ. Мүшаһидә вэ мөвзу үзрә тәсвири инчәсәнәт мәшғәләләри, «Ибтидаи мәктәб вэ мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1971, № 6.

Әләкбәров Һ. Ибтидаи синифләрдә декоратив рәсмин тәшкили вэ кечирилмәси, «Ибтидаи мәктәб вэ мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1973, № 3.

Әлијев С. Тәсвири инчәсәнәт дәрсләриндә мүсаһибәләрин кечирилмәси тәчрүбәсиндән. «Азәрбајчан мәктәби», 1971, № 4.

Сәфәров Ә. Ибтидаи синифләрдә натурадан рәсмин тәшкилинә даир.

«Ибтидаи мәктәб вэ мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1970, № 5.

Һүсејнов Һ. I синифдә декоратив рәсмин өјрәдилмәси «Ибтидаи мәктәб вэ мәктәбәгәдәр тәрбијә», 1971, № 6.

Бешкүнлүк тәдрис һәфтәси илэ ишләјән I синифләрдә тәсвири инчәсәнәт (методик төвсијәләр). Бақы, 1983.

Шакирдләрин билик, бачарыг вэ вәрдишләринин һесаба алынмасы вэ гијмәтләндирмә

Гијмәтләндирмә күндәлик, рүблүк вэ иллик апарылыр.

«5» гијмәт һәмин дәрсдә гаршыја гојулан вәзифәни там јеринә јетирән, мәзмунун верилмәсиндә, образын ифадәли тәсвириндә тәсвир материалларындан дүзкүн истифадә едән, әсәри (рәссамлыг әсәрләри, өзләринин вэ јолдашларынын рәсмләрини) тәһлил етмәји бачаран шакирдә верилир.

«4» гијмәт дәрсдә гаршыја гојулан вәзифәни әсасән јеринә јетирән, образын тәсвириндә чүз'и нөгсанлара јол верән тәһлил просесиндә аләт вэ материаллардан истифадәдә аз сәһвләр едән шакирдләрә верилир.

«3» гијмәт әсас тапшырығы мүәллимин көмәји илэ ичра едән, образы зәиф тәсвир едән, аләт вэ материалларла бачарыгсыз ишләјән, тәһлилдә нөгсанлара јол верән шакирдә верилир.

«2» гијмәт әсас тапшырыглары мүәллимин көмәји илэ дә јеринә јетирә билмәјән, образы ифадә етмәји бачармајан шакирдә верилир.

«1» гијмәт тапшырыглары ичра етмәјән, техники пријомлардан һеч истифадә едә билмәјән, тәһлил апармағы бачармајан шакирдә верилир.

МУСИГИ ВЭ НЭГМЭ

Изаһат вэрэги

Үмүмтәһсил мектәбләриндә мусиги тәлиминин мөгсәди ушагларын мәнәви аләминин эн мүнүм сәһәләриндән бири олан мусиги мәдәнијјәтинин формалашдырмагдыр. Алты јашлы мектәблиләрин мусиги тәлими үчүн тәртиб олунмуш бу програм академик Д. Б. Кабалевакинни ибтидаи синифләр үчүн вә педагожи елмләр доктору Н. А. Ветлукинанын рәһбәрлији илә ушаг бағчаларынын мектәбә һазырлыг групплары үчүн һазырланмыш «Мусиги» програмларынын принципләринә әсастанмышдыр. Мүасир мусиги тәлиминдә әсас мәсәлә ушаглары мусиги илә марагландырмаг, мусиги динләмәји өјрәтмәк вә ону гаврајараг мәзмуну һаггында фикир сөјләмәк, она мүнәсибәт билдирмәк бачарығы тәрбијә етмәкдир.

Мусигинин тәсири алтында ушаглар инсанларда хејрхәһ вә јахшы чәһәтләри көрүр, вәтәнә мәнәббәг һиссини, диқәр халглара меһрибан мүнәсибәти дујур, бу исә онларда вәтәнпәрвәрлик вә бејнәлмиләлчилик һисси јарадыр. Мусиги әсәрләринин емоционал гавранылмасыны јалныз мусиги ешитмә габилијјәтинин инкишаф етдирмәклә наил олмаг мүмкүндүр. Мусиги данышыг хүсусијјәтләринин инкишафына сәбәб ола биләр. Бу мөгсәдлә илк нөвбәдә ушагларда мусиги әсәрләринин бүтөвлүкдә гавранылмасы формалашдырылыр. Бир әсәри дәфәләрлә динләдикдә ушагларын диггәти бу вә ја диқәр пјесин, маһнынын характер чәһәтләринә јөнәлир. Мусиги ешитмә тәчрүбәсинә истинадән ејни әсәри һәр дәфә динләдикдә ону бүтөвлүкдә гаврајыр, лакин бу гаврама әввәлкиндән даһа әсаслы олур.

Мусигинин гавранылмасы ушагларда мусиги тәәсүраты јаратдыгындан, онларын шәхсијјәтинин зәнкинләшдирдијиндән мусиги тәрбијәсинин мүнүм проблемләриндән бири һесаб олунур.

Мусигинин фәал гавранылмасы ејни заманда мектәблиләрин охумаг, ритмика, ушаг мусиги алатләриндә чалмаг кими практик вәрдишләринин инкишафына сәбәб олур. Алтыјашлылар елә вәрдишләр газанмалыдырлар ки, маһны вә ја диқәр жанрлы әсәрләр сәсләндикдә онлара өз естетик мүнәсибәтинин көстәрә билсинләр.

Программа «мөвзулулуг» принципи әсас көтүрүлмүшдүр. Һәр бир рүбдә сәсләнән мусиги әсәри, ифәдилән маһнылар рүбүн әсас мөвзусунун мәнимсәнилмәсинә көмәк көстәрмәлидир. Бу принцип мектәблиләрин мусиги-естетик тәрбијәсинин бүтүн ил боју дүзкүн идәрә олунмасына вә истигамәтләндирилмәсинә көмәк едир.

Алтыјашлылар мусиги һаггында верилән мәлуматлар онларын практик һәрәкәтләри илә сых әлағдар олур. Мусиги мәшгәләләриндә онларын мусиги тәчрүбәси артыр. Алтыјашлылар илкин үмумиләшдирмәләр апара билирләр. Онларын мусиги һаггындакы бу үмумиләшдирмәләри сонракы синифләрдә маһнылылыг, маршлылыг вә рәгслилик кими үмумиләшдирмәләрин мәнимсәнилмәсинә зәмин јарадыр.

Програма дахил едилән мусиги әсәрләринин сечилмәси үчүн ашагыдакылар әсас көтүрүлмүшдүр:

1) Мусиги әсәрләриндә әкс олунмуш һиссләр, фикирләр алтыјашлы мектәблијә ујгун кәлмәлидир ки, онлар бу һиссләри дујсун, фикирләри баша дүшсүнләр. Бу ушагларда көзәллијә, хејрхәһлыға емоционал мүнәсибәт јарадыр вә онлар динләдикләри мусиги әсәрләри һаггында фикир сөјләјә билирләр.

2) Ушаг мусиги әсәрләринин характерини емоционал гаврамагла јанашы, инчәсәнәтин бәди мәнәсыны да дәрк едә билмәлидир.

3) Ушаглар тәдричән сакит вә ја һәјәчанлы һекајәти мусиги ифә-

дә васитәләрини гаврајыб, фәрг-
ләндирә билмәлидирләр.

Програмда көстәрилмиш мөв-
зулар ушаглар тәрәфиндән үмуми
шәкилдә гавранылыр. Бу мөвзула-
рын мәнимсәнилмәси кәләчәкдә
маһны, рәгс, марш мөвзусунун да-
һа асан мәнимсәнилмәсинә көмәк
көстәрир. Програма рүбләр үзрә
ашағыдакы мөвзулар дахил едил-
мишдир:

I рүб—«Мусиги һансы һиссләри
әкс етдирир?» (мусиги әсәрләрини
характери вә емоционал мәзмуну
илә илкин танышлыг).

II рүб—«Мусиги нәдән даны-
шыр?» (Мусиги илә верилмиш бә-
дди сурәтләрлә илкин танышлыг).

III рүб—«Мусиги нечә даны-
шыр?» (мусиги ифадә васитәләри-
лә илкин танышлыг).

IV рүб—«Мусиги нә вә нечә да-
нышыр?» (мусиги ифадә васитәлә-
рини вә мусиги сурәтләрини бү-
гөвлүкдә гавранылмасына һазыр-
лыг).

Мөвзулар гаршылыглы әлагәдә
әлдуғундан белә бир бөлкү шәрти-
дир.

Програм

(Һәфтәдә 1 саат һесабы илә чәми
32 саат)

I рүб

Мусиги һансы һиссләри әкс
етдирир?

Хорла охумаг. Тәнзим олунан
маһнылар тәдричән мәнимсәнилир
зә ил боју вахташыры тәкрат еди-
тир.

«Јахшы отур, јахшы дур» (мус.
А. Рзајеванын, сөз. И. Солтанын-
дыр), «Гуш вә гуш балалары» (мус.
I. Тиличәјеванындыр), «Чобан»
(мус. А. Маилјанын, сөз. А. Шап-
гиндир), «Мәктәбә (јаздырсана»
(мус. О. Зүлфүгаровундур, сөз. Р.
Зәканындыр), «Пајыз» (мус. М.
Әһмәдовун, сөз. М. Сејидзадәнин-
дир), «Беш алмышам» (мус. О.
Зүлфүгаровун, сөз. Ағасәфанын-
дыр), «Октјабр» (Азәрбајчан халг
маһнысы).

Мусиги динләнилмәси. «Рәгс»
(мус. Ч. Чаһанкировун, сөз. З.
Чаббарзадәниндир), «Марш» фор-
топиано пјеси (мус. С. Прокофје-
виндир), «Ат-ат ојуну» фортопиано
пјеси (мус. Г. Һүсејлининдир), «Бе-
шик маһнысы» фортопиано пјеси
(мус. З. Бағыровундур), «Јағды ја-
гышлар» (мус. С. Рүстәмовундур),
«Сһрбаз» фортопиано пјеси (мус.
З. Бағыровундур), «Түлкү вә Ала-
баш» операсындан «Түлкүнүн му-
сигили персонажы» (мус. И. Мәм-
мәдовундур), «Гу көлү» балетиндән
«Кичик гу гушларынын рәгси» (мус.
П. И. Чајковскининдир).

Мусиги — ритмик һәрәкәт.

«Рәгс» (мус. Ч. Чаһанкировун, сөз.
З. Чаббарзадәниндир), «Чыгчы-
ға» (Азәрбајчан халг рәгси), «Ке-
чи мәмәси» (Азәрбајчан халг рәг-
си), «Ат-ат ојуну» фортопиано
пјеси (мус. Г. Һүсејлининдир),
Садә ушаг мусигиси әләтләриндә
чалмаг.

Металлофонун (мусиги әләти)
ифасында «Јахшы отур, јахшы дур»
(мус. А. Рзајеванын, сөз. И. Сол-
танындыр), «Чобан» (мус. А. Ма-
илјанын, сөз. А. Шапгиндир) маһ-
ныларынын чалынмасы ушаглара
өјрәдилир.

Импровизасија

«Гуш вә гуш балалары» (мус.
J. Тиличәјеванын), «Ат-ат ојуну»
(мус. Г. Һүсејлининдир) мусиги
әсәрләрини характеринә ујғуш
ритмик импровизасија.

II рүб

«Мусиги нәдән данышыр?»

Хорла охумаг. «Бөјүк Октјабр»
(мус. А. Бабајевин, сөз. М. Сејид-
задәниндир), «Вәтән» (мус. Ч. Ча-
һанкировун, сөз. А. Шапгиндир),
«Гар топу» (мус. С. Рүстәмовун,
сөз. М. Сејидзадәниндир), «Чырт-
дан» операсындан Дивин вә Чырт-
данын мусиги мөвзулары.

Мусиги динләнилмәси. «Сувари-
ләр» фортопиано пјеси (мус. Д.
Кабалевскининдир), «Һекајә» фор-

топиано пјеси (мус. О. Зүлфугаровун, сөз. Т. Елчининдир), «Чобан бајаты» (Азәрбајчан халг мусигиси), «Ушаг сөһбәти» фортопиано пјеси (мус. Ә. Аббасовунур).

Мусигили—ритмик һәрәкәт. М. Әһмәдовун «Зарафат» фортопиано пјесинин мусигисинә әсәстанан «Ахтар», «Јумруг вә овуч ичәриндә әл чалмаг», «Иннабы» (Азәрбајчан халг рәгси), «Ојнаг топум» (мус. С. һачыбәјовун, сөз. М. Сејидзадәниндир) мусигили дидактик ојунлары.

Сада ушаг мусиги аләтләриндә чалмаг.

Металлофон вә үчбучагларын мушајиәти илә «Балача дирижор» (мус. А. Султанованын, сөз. Т. Елчининдир) маһнысы вә «Сувари-ләр» пјеси (мус. Д. Кабалевакиндиндир) ифа едилир.

Импровизасија. «Ојнаг топум» (мус. Т. һачыбәјовун, сөз. М. Сејидзадәниндир) маһнысынын ритмик импровизасијасы.

III рүб

«Мусиги нечә данышыр?»

Хорла охумаг. «Пишијим» (мус. М. Нәсирбәјовун, сөз. М. Сејидзадәниндир), «Гар» (мус. Ш. Ахундованын, сөз. М. Сејидзадәниндир), «Ана» (мус. О. Рәчәбовун, сөз. Ә. Ағајевиндир), «Баһар» (мус. М. Әһмәдовун, сөз. М. Сејидзадәниндир), «Өкеј ана» филминдән «Ләј-ләј» (мус. Т. Гулијевиндир).

Мусиги динләнилмәси. «Сәрһәдчиләр маршы» (мус. О. Рәчәбовун, сөз. Ә. Ағајевиндир), «Чәсур атлылар» (мус. З. Бағыровундур). Фортопиано пјесинин динләнилмәси, «Нағыл-нәғмә» (мус. А. Султанованын, сөз. Т. Елчининдир), «Әскәр маһнысы» (мус. О. Рәчәбовун, сөз. Ә. Ағајевиндир), «Шумла јери» (Азәрбајчан халг маһнысы), «Дәлә» (Н. Римски-Корсаковун «Чар Солтанын нағылы» операсындан фрагмент), «Океан—көј дәниз» (Н. Римски-Корсаковун «Садко» операсынын киришиндән фрагмент), «Дәлә» (мус. О. Зүлфугаровун, сөз. З. Хәлилиндир), «Чөлдә ағчагајын ағачы» (рус халг маһнысы)

«Школа кедирди» (Азәрбајчан халг маһнысы), «Ахшам олду» (мус. Ү. һачыбәјовундур), «Ләј-ләј» (мус. Ф. Әмировун), «Марш» (мус. Ф. Әмировундур) фортопиано пјесләри.

Мусигили-ритмик һәрәкәт. «Гар топу», «Бәркдән вә јавашдан оху-јурам», «Нәрдиван», «Дәсмалы өтүр» мусигили-дидактик ојунлары.

Сада ушаг мусиги аләтләриндә чалмаг

Металлофон, үчбучаг вә ушаг тәбиәтләринин мушајиәти илә «Чәсур атлылар» (мус. З. Бағыровундур), «Әскәр маһнысы» (мус. О. Рәчәбовун, сөз. Ә. Ағајевиндир) әсәрләринин ифасынын өјрәдилмәси.

Импровизасија «Акиф, һарадасан?», «Мән бурадајам», «Кәл бура», «Кәлирәм, кәлирәм» суал-чавабы мәлум мелодијалар үзәриндә охумаг.

IV рүб

«Мусиги нә вә нечә данышыр?»

Хорла охумаг. «Әзиз бабамыз» (мус. С. Рүстәмовун, сөз. Н. Арифиндир), «Марал» (мус. С. Рүстәмовун, сөз. З. Хәлилиндир), «Бајрам» (мус. А. Бабајевин, сөз. М. Сејидзадәниндир), «Кәлин» (мус. Т. Гулијевин, сөз. М. Әлизадәниндир), «Кечи» мус. М. Нәсирбәјовун, сөз. А. Шагиндир).

Мусиги динләнилмәси. «Тапмача нәғмә» (мус. М. Әһмәдовун, сөз. М. Сејидзадәниндир), «Гушларын рәгси» (Н. Римски-Корсаковун «Гар гыз» операсындан), «Нефт Шаһзадәси» мултипликасија филминдән Нефт Шаһзадәсинин «Вокализм» (мус. О. Рәчәбовундур), «Кукланын хәстәлији» (фортопиано пјеси, мус. П. И. Чајковскининдир).

Мусигили-ритмик һәрәкәт. «Нәрдиван», «Сәсләри өтүр», «Бәнөвшә», «Саат» мусигили-дидактик ојунлары.

Сада ушаг мусиги аләтләриндә чалмаг

Металлофон, үчбучаг вә ушаг тәбилләрин мушајиәти илә «Кәлин» (мус. Т. Гулијевин, сөз. М. Сејидзадәниндир), «Кечи» (мус. М. Нәсирбәјовун, сөз. А. Шагиндир).

«Тапмача-нәгмә» маһныларының ифа едилмәси.

Импровизасија. Маһны импровизасијасы (марш, маһны вә маһны мөвзуларында), «Иннабы» Азәрбајчан халг рәгсинин характеринә ујғун рәгс һәрәкәтләринин импровизасијасы.

Шакирдләрин биллик вә бачарыгларына верилән әсас тәләбләр

— мұхтәлиф характерли мусигини фәргләндириәмәји вә онлара өз мұнасибәтини билдирмәји бачармаг (сакиг, шән, тәнтәнәли, гәмли, за-рафат вә с.);

— мусигинин мәзмуну олдуғуну вә онун ифадә тәсвири васитәләрини баша дүшмәк;

— мусигинин ифадә васитәләрини, даһа чох характер интонасијаларыны, сүр'әти вә динамик дәјишмәләри, рекист дәјишмәләрини фәргләндирә билмәк;

— тәбии сәслә охуја билмәк; маһнының әввәлиндә вә мусиги фразалары арасында нәфәс алмаг; сөзләри дәгиг вә сәлис дејә билмәк; бир јердә башлајыб, бир јердә дә гуртармаг; маһнылардакы ритмин схемини дүзкүн јеринә јетирмәк; мелодијанын јухары вә ашағы һәрәкәтини, узун вә гыса сәсләри фәргләндирә билмәк;

— мусиги әсәринин характеринә ујғун олараг ашағыдакы һәрәкәтләри етмәк: мусиги тәранәси алтында дәгиг вә јүнкүл јеримәк; јүнкүл вә чәлд гачмаг; бир ајагдан о бирисинә кечмәклә гез-гез тулланмаг;

— мусиги әсәрләриндәки образлары көстәрә билмәк; ојун—маһнылары сәһнәләшдирмәк; садә мелодијалары мусиги аләтләриндә чала билмәк.

Фәнләрарасы әлагә

«Пајыз», «Гыш» илә әлагәдар маһнылар өјрәниләркән тәсвири инчәсәнәт әтраф аләмлә танышлыг дәрсләриндә ғазанылмыш билликләрдән истифадә етмәк олар. Ушаглар тәбиәтдә фәсилләрлә әлагәдар баш верән дәјишикликләри вә она ујғун әһвали-руһијјәни һисс етмәлидирләр.

Октјабр бајрамы вә В. И. Ленин һаггында маһнылар өјрәдиләркән В. И. Ленин һаггында Вәтән, Совет бајрамларына даир дәрәдәнкәнар вахтларда охунмуш һекајәләрдән, ше'рләрдән истифадә етмәк ләзымдыр. Маһны охума заманы сөзләрин дүзкүн тәләффүз едилмәси ана дили дәрсинин материалының јахшы мәнимсәнилмәсинә сәбәб олуp.

Мусигијә ујғун һәрәкәтләри јеринә јетирәркән идман дәрсиндә һәрәкәтләрлә әлагәдар биллик вә бачарыглардан истифадә етмәк ләзымдыр.

Тәдрис әјани вәсаити вә аваданлығы

Мусиги савадына даир тәдрис схемләри

Хор плакатлары

Бәстәкарларын портретләри

Аудиовизуал васитәләр

Бәстәкар вә ифачыларын портретләринин диапозитиви. Мұхтәлиф мусиги аләтләри, оркестрләрини шәкли олан диапозитивләр.

Маһны өјрәнилмәк үчүн диапозитивләр.

Маһны өјрәнмәк үчүн магнит лент јазылары.

Мусиги динләмәк үчүн кинофрагментләр.

Мусиги динләмәк үчүн валлар.

Кинофилмләр

Ингилаби маһнылар

Симфоник оркестрин аләтләри

Азәрбајчан халг маһнылары

Азәрбајчан халг чалғы аләтләри

Русија һаггында маһнылар.

Рус халг чалғы аләтләр оркестри.

Мусиги аләтләри вә дикәр вәсаитләр

Ројал вә пианино.

Магнит нот лөвһәси.

Хроматик металлофон.

Түтәк.

Үчбучаглар.

Барабанлар.

Ағач чубуглар.

Тахта гашыглар.

Чохсәсли мусиги аләти «Јунност».

Магнитофон (катушкалы).

Магнитофон (касәтли).

Электрофон (стереофоник).

Әдәбијјат

Ј. Әлијев—«Пение на уроках музыки». М., «Просвещение», 1978.

Д. Кабалевский—«Как рассказывать детям о музыке», М., «Советский композитор», 1977.

Д. Кабалевский — «Воспитание ума и сердце» Книга для учителя. М., «Просвещение», 1981.

О. Апраксина—«Методика музыкального воспитания школе», М., «Просвещение», 1983.

«Мусиги» (I—III с) програм, «Маариф», 1982.

Мәктәблиләрин билек, бачарыг вә вәрдишләринин гијмәтләндирилмәси

Мусиги дәрсләриндә мәктәблиләрин програм материалларыны мәнимсәмәси јохланылыр вә гијмәтләндирилләр. Бу мәгсәдлә мүәллим мәктәблиләрин билек вә бачарыгларынын гијмәтләндирилмәсинә верилән нүмунәви гијмәт нормаларындан истифадә едә биләр.

Тәлимин нәтичәси беш бал системи илә гијмәтләндирилләр вә мәктәблинин чавабынын мүсбәт вә мәнфи чәһәтләри шифаһи сурәтдә ајдынлашдырылыр.

Мусиги дәрсләриндә мәктәблиләрин мүхтәлиф нөвлү мусиги фәалијјәтләри ајры-ајрылыгдә гијмәтләндирилләр вә үмуми гијмәт јазылыр. Мусиги фәалијјәти нөвләри бунлардыр: 1) мусиги охумаг; 2) мусиги динләнилмәси; 3) мусиги нәзәријјәсинә даир мәлүматын верилмәси вә нотла охумаг; 4) импровизасија; 5) мусиги ритминә ујғун һәрәкәт.

Тегдим олунан програм ләјиһәсиндә мусиги фәалијјәтинин ики әсас үзрә (мусиги динләнилмәси вә хорла охумаг) гијмәтләндирилмәси нәзәрдә тутулмушдур.

Нотла охумаг сәһәсинин гијмәтләндирилмәси хорла охумаг мәрһәләсинә дахил едилләр.

Рүблүк гијмәт верилдикдә мәктәблиләрин мусигијә марағынын артмасы, онларын өзфәалијјәт коллективиндә фәал иштиракы да нәзәрә алынмалылыр.

Хорла охумаг

Мәктәблиләрин маһны охума фә-

алијјәтинин гијмәтләндирилмәси мусиги материалынын ифа олунмасы кејфијјәти (сәсләнмәнин көзәллији, дүзкүн вә тәмиз ифасы, бәдни вә техники мәсәләләринин һәјата кечирилмәси), ејни заманда ушағын фәрди мусиги инкишафынын хүсусијјәтләри нәзәрә алынмалыдыр.

Она көрә дәрс илинин әввәлиндә һәр бир ушаг ајрылыгдә динләнилмәлидир ки, онун сәс диапазоны, сәс вә мусиги ешитмә апаратынын вәзијјәти, оху сәсинин әсас характеристикалары мәлүм олсун. Мәктәблиләрин бу чүр јохланылмасы онларын имкандарыны нәзәрә алмаға, сорғу просесиндә лазыми шәраит јаратмаға имкан верилләр. Мүхтәлиф мусиги инкишафына малик ушаглары јохлајаркән һәр биринә мувафиг мусиги материалы сечилмәлидир.

Гијмәт нормалары беләдир:

«3» гијмәт:

— маһны охумагла әлагәдар мәктәбли гаршысында гојулмуш тәдрис тәләбинин бүтөвлүкдә јеринә јетирилләр;

— тәмиз вә ритмик чәһәтдән дегиг охујур;

— өз ифачылығынын кејфијјәтинә дүзкүн гијмәт верилләр вә бурахылмыш сәһви асанлыгла арадан галдырыр.

«4» гијмәт:

— маһны охумагла әлагәдар тәләби бүтөвлүкдә јеринә јетирә билләр;

— мәктәбли әсасән тәмиз вә ритмик чәһәтдән дегиг охуја билләр;

— өз ифасындакы сәһви баша дүшүр, маһныны тәкларән охујаркән сәһви арадан галдыра билмир.

«3» гијмәт:

— маһны охумагла әлагәдар тәләби шакирд мүәјјән дәрәчәдә јеринә јетирә билләр;

— интонасија чәһәтдән харич охујур вә ритми тута билмир.

«2» гијмәт:

— маһны охумагла әлагәдар тәләб јеринә јетирилмир;

— харич охујур;

— өз ифасындакы сәһви баша дүшмүр.

«1» гижмэт:

Майны охумагла элагэдар билик вэ бачарыглар тамамилэ јохдур вэ ушаг дэрсдэ һеч бир иш көрмөк истемир.

Мусиги динлэнилмэси

Дэрсдэ мөктэблинин мусиги эсэрлэрини динлэмэ бачарыгы вэ онун мээмуну, мусиги ифадэ васитэлэри һаггында данышмасы, мүгајисэ едэ билмэси, мусиги эдэбијјатыны билмэси јохланылыр вэ гижмэтлэндирилэр.

Ушагларын чаваблары гижмэтлэндирилэркөн ашағыдакылары нэзэрэ алмаг лазымдыр.

— мусиги эсэринин емоционал мээмуну нэ дэрэчэдэ ачылыр вэ ушаглара мө'лум мусиги ифадэ васитэлэри илэ характеризэ олунур;

— мөктэблилэр дэрс просесиндэ мусиги эдэбијјаты мусиги ифадэ васитэлэри вэ мусигинин мээмуну илэ элагэдар биликлэрдэн лазыми гэдэр истифадэ едэ билирлэрми?

— мөктэблилэр сэрбэст ешитдиклэри мусиги эсэрини мүстэбил, јохса мүэллимин көмөји илэ гижмэтлэндирэ билирлэр?

Гижмэт нормалары белэди:

«5» гижмэт

— мусиги эсэринин мээмуну, мусиги ифадэ васитэлэри вэ онла-

рын гаршылыгылы мүнасибэти илэ элагэдар там чаваб верэ билир;

— чаваб сэрбэстдир.

«4» гижмэт:

— чаваб там дејил, мусиги эсэринин мээмуну илэ мусиги ифадэ васитэлэрилэ элагэдар характеристика верилир, лакин онларын гаршылыгылы элагэси көстэрилмир;

— чаваб үмумијјэтлэ сэрбэстдир, мүэллим бир-ики элавэ суал верир.

«3» гижмэт:

— чаваб там дејилдир: мусиги эсэринин мээмуну вэ мусиги ифадэ васитэлэри тамлыгыда характеризэ олунмур, онларын гаршылыгылы элагэси нэзэрэ алынмыр;

— мүэллим көмөкчи суаллар вердикдэн сонра дүзкүн чаваб алыныр.

«2» гижмэт:

— мөктэблинин чавабында тэдريس материалынын эсас һиссэсинин мәнимсэнилмэдији ајдын олур;

— мүэллимин көмөкчи суаллары дүзкүн чавабын алынмасына көтириб чыхармыр.

«1» гижмэт:

— чавабдан мө'лум олур ки, мөктэбли кечилмиш материалы тамамилэ билмир вэ өјрәнмөјэ чөһд көстөрмир.

ФИЗИКИ ТЭРБИЈЭ

Изаһат вэрэги

Физики тэрбијэ коммунист тэрбијэсинин ајрылмаз һиссэси олуб, шакирдлэри физики чөһөтдэн камилләшмөјэ истигамэтлэндирумэклэ, онлары һөјата, ичтимаи-фајдалы эмөјэ, Вэтанин мүдафиэсинэ һазырлајыр; эгли, эхлаги, естетик тэрбијэ вэ эмөк тэ'лими илэ вөһдөт һалында һөјата кечирилир.

І синиф шакирдлэринин физики тэрбијэси гаршысында дуран эсас вэзифэлэр ашағыдакылардыр.

— шакирдлэрин сағламлығыны мөһкөмлөтмөк вэ онларын физики чөһөтдэн аһәнкдар инкишафына көмөк етмөк;

— һөјат үчүн вачиб олан һэрәкәт вәрдишлэри формалашдырмаг;

— физики вэ мө'нәви-иради кејфијјэтлэр тэрбијэ етмөк;

— мэдәни давраныш бачарыгы формалашдырмаг;

— гамәтин дүзкүн инкишафыны формалашдырмаг;

— сағламлыгы үчүн, эгли вэ физики иш габилијјэтинин јүксәлдилмәсиндә физики һэрәкәтлэрин әһәмијјәтинә даир мө'лумат вермөк.

Бу вэзифэлэр јалныз физики тэрбијәнин бүтүн системиндән, онун тәшкили формаларындан вэ нөвләриндән, бәдән тэрбијәси дәрсләриндән, күн режиминә дахил олан бәдән тэрбијәси вә идман тәдбирләриндән лазыми сәвијјәдә истифадә олундуғу һалда мүвәффәгијјәтлә һөјата кечирилә биләр.

Бәдән тэрбијәси дәрсләриндә ашағыдакы бөлмәләр үзрә иш апарылыр: үмуми мө'лумат, кимнасти-

ка, кросс һазырлығы элементләри, мütәһәррик ојунар.

Бәдән тәрбијәси вә идман һаггында үмуми мә'лумат сөһбәт шәклиндә (3—5 дәгигә) бәдән тәрбијәси дәрсләриндә верилир.

Шакирдләр кимнастика мәшгәләләриндә дүзүлмә вә јенидән дүзүлмәнин ән садә нөвләрини, гол, гыч вә көвдә үчүн, әшјасыз вә әшјаларла јеринә јетирилән мүхтәлиф һәрәкәт вәрдишләринә јијәләнмәлидирләр. Бурада јериш, гачыш, тулланма, чисм атма, дырмашма вә рәгс һәрәкәтләри башлыча јер тутур.

Хизәк һазырлығы әвәзинә, јерли шәраитә ујғун олараг, кросс һазырлығы үзрә јериш-јүрүш элементләри, бунларын нөвбәләшдирилмәси үчүн ән садә һәрәкәт нөвләри програма дахил едилмишдир.

Үзкүчүлүк дәрсләриндә ушаглар су вә суда һәрәкәт васитәләрилә таныш олачаг, ејни заманда синә вә архасы үстә «Крол» үсулунда үзмәјин элементләрини өјрәнәчәкләр.

Бүтөвлүкдә праграм материалларыны мүвәффәгидәтлә јеринә јетирмәк үчүн мүәллимин әлиндә иллик план-график вә күндәлик дәрс ичмалы олмалыдыр.

Шакирдләрин мүвәффәгидәтинин гијмәтләндирилмәси онларын бәдән тәрбијәси фәнниндән алдыглары чари вә јекун јохламаларын әсасында апарылыр. Бу заман тәдрис програмында верилән тәләбләрин јеринә јетирилмәсинин кејфијјәти нәзәрә алыныр.

Ушаглар һәр күн ев шәраитиндә ашагыдакылары јеринә јетирмәлидирләр:

1. Сәһәр кимнастикасы үзрә (дәрсдә өјрәдилән) комплекс һәрәкәтләр.

2. Гамәтин дүзкүнлүјүнү һисс етмәк үчүн дивар вә ја күзкү гаршысында һәрәкәтләр.

3. Мүәллимин тапшырыгы илә верилән ајры-ајры физики һәрәкәтләр. Мәшгәләләрин ачыг һавада ке-чирилмәси үчүн, температур режими ССРИ Маариф Назирлијинин 20 август 1977-чи ил тарихли методик мәктубуну әлдә рәһбәр тут-

магла јерли маариф вә сәһијјә органлары тәрәфиндән мүәјјәләшдирилир.

Програм
(һәфтәдә 2 саат һесабы илә
чәми 64 саат)
Үмуми мә'лумат

Идман залында, идман мејданчасында, үзкүчүлүк мәшгәләләри заманы ушагларын давраныш гајдалары. Күн режими вә кикијена һаггында мә'лумат. Инсанын сағламлығы үчүн физики һәрәкәтләрин әһәмийјәти.

1. Кимнастика (36 саат)

1. Сыраја дүзүлмә вә јенидән дүзүлмә. Әсас дуруш. Сыраја дүзүлмәк: сырада бир-бир, бир чәркә, даирәдә; сырада (бојунарды) вә чәркәдә (пәнчәләрарасы) дүзләнмәк; (сырада дәстәләр үзрә) ики-ики јенидән дүзләнмәк.

Јериндә (саға-сола) дөнмәләр, голлар јана сејрәлмәклә үч чәркә олмаг.

Командалары ичра етмәк: «Фарагат!», «Азад!», «Саға дөн!», «Сола дөн!», «Јериндә аддымла марш!», «Ирәли аддымла марш!», «Синиф дур!».

2 Үмуминкишаф етдиричи һәрәкәтләр. Голларын вәзијјәти: ашағы, ирәли, јанлара, јухары, әлләр белдә, башын архасында, синә гаршысында, чийинләрдә.

Голларын һәрәкәтләри: ејни вахта, әсас истигамәтләрә көрә нөвбәләшдирмәклә; чәлд вә јаваш һәрәкәт етдирмәк; әл чалмагла; сигналла (фитлә, әл чалмагла вә с.).

Ајагларын вәзијјәти: бир јердә, аралы.

Гычларын һәрәкәтләри: пәнчәләр үстә галхмаг, гычы дүз тутмаг, ајағы пәнчә үстә габаға, да-ла вә јанлара гојмаг; гычлары дүз тутмагла онлары нөвбә илә ирәли, јана вә архаја галдырмаг сағ (сол) гычы диздән бүкәрәк ирәли галдырмаг; отурмуш вә узанмыш вәзијјәтдән гычлары һәрәкәт етдирмәк; гычлары гатламагла јарымотуруш, там отуруш.

Чыхыш вәзијјәтиндән көвдәнин һәрәкәтләри — ајаг үстә, отураараг,

узанаараг; эли, голу мүхтәлиф вәзијәтләрдә тутмагла, мүхтәлиф тәрәфләрә әжилмәләр; јаваш вә чәлд һәрәкәтлә дөнмәләр.

Башын һәрәкәтләри: башын мүхтәлиф тәрәфләрә әжилмәси, дөндрилмәси вә саға, сола вә даирәви фырладаылмасы.

Гамәтин формалашмасы үчүн һәрәкәтләр: дивар гаршысында әсас дуруш, отурмаг, әжилмәләр, әл вә ајаглары һәрәкәт етдирмәк; һәрәкәт етмәклә — башда ағырлығы 400 грам олан кисәчик олмагла јериш; кимнастика ағачыны архада, белдә — дирсәкләр бүкүлү вәзијјәтдә голларын арасында тутмагла јериш; ани олараг (10 санијә әрзиндә) гамәтин дүзкүн сахланылмасы.

Топларла диаметри 6—8 вә 18—20 см олан һәрәкәтләр: әсас вәзијјәтдән топла һәрәкәт етмәк; топу бир вә ики әллә јухарыја атмаг, ону ики әллә тутмаг; топу дөшәмәјә вурмаг вә гајыдаркән ону ики әллә тутмаг; топун даирәдә, чәркәдә (саға-сола), сыраларда (сағдан, солдан), башын үстүндән (керијә) өтүрүлмәси; мүхтәлиф сыраларда (шакирдләр бир-бириндән 3-5 м аралы) топу бир-биринә атмаг; топу бир вә ики әллә (ашағыдан вә башын үстүндән) бир-биринә атмаг; дивара дәјиб гајыдан топу (2-4 м мәсафәдән) һәм сағ, һәм дә сол әллә, һәмчинин ики әллә тутмаг.

Ағачларла (ици әлдә тутмагла) һәрәкәтләр: әсас вәзијјәт, әсас вәзијјәтдән ағачларла һәрәкәтләр етмәк.

Диаметри 55-65 см олан һәлгәләрлә һәрәкәтләр: әсас вәзијјәт; әсас вәзијјәтдән һәлгәләрлә һәрәкәтләр етмәк.

3. **Јериш вә гачыш.** Гамәти дүзкүн сахламаг шәртилә даирәдә, бир сырада, ики-ици (чүт) мүәллимин ишарәсинә әсасән дәјишән истигамәтлә јериш; пәнчәләр вә дабанлар үстә јериш; чөмәләрәк, мүхтәлиф вәзијјәтдә голлары һәрәкәт етдирмәклә, ишарәләрә көрә (сәс вә чәлбедичи ишарәләрлә) дајанмагла; сүр'әтлә вә сүр'әти азалтмагла; дөшәмәдә

чәкилмиш хәтт үзрә; 30-50 см ара-мәсафәси олан ишарәләрлә; садә манеәләри (кәндир, долдурулмуш топлар вә с.) дәф етмәклә.

Бир сыра илә аста темплә гачыш; ишарәләрлә дәјишән истигамәтләрә доғру; гачышы јеришлә нөвбәләшдирмәклә; ишарә илә чөмәлмиш вәзијјәтдә; манеәләри дәф етмәклә; чүт-чүт сүр'әтлә гачыш; груп шәклиндә өтүшәрәк; ишарә олуимуш дүз хәтт боју; 1 дәгигә әрзиндә ашағы сүр'әтлә гачыш.

4. **Тулланма.** Јериндән вә ирәли јеримәклә бир вә ики ајаг үстү тулланма; јериндән узунуна, дүзүнә гачараг, бир ајагла тәкан вериб, ики ајаг үстә јерә дүшмәклә узунуна вә һүндүрлүјә тулланмаг; јериндән вә гачараг (чәкилмиш даирәјә) јерә дүз дүшмәклә узунуна тулланмаг; 50 см һүндүрлүкдән тулланмаг; долдурулмуш топларын үстүндән; гыса вә узун ипләрдән (гачараг јелләнән вә фырланан ипләрдән) тулланмаг.

5. **Чисм атмаг.** Атмалар: кичик топу, ичи гумла долдурулмуш (чәкиси 150-200 г) кисәчији сағ вә сол әллә, үзү атма сәмтинә дурараг јериндән башын архасындан атмаг; узаға атмаг; долдурулмуш топу (1 кг ағырлығында), баскетбол, волејбол топларыны ајаг үстә вә отурараг гычлар аралы вәзијјәтдә ики әллә башын архасындан атмаг.

6. **Дырмашма вә дырманьб ашма.** Кимнастика диварында һәрәкәтләр: пилләләрдә дурараг саға вә сола һәрәкәт етмәк, сычрамагла бир пилләдән дикәринә кечмәк; јухары дырмашмаг вә ашағы дүшмәк; каһ үзү, каһ да архасы кимнастика диварына олмагла пилләләрдән салланма; архасы кимнастика диварына пилләләрдән салланараг, гычлары дизләрдән бүкмәк вә галдырыб ендирмәк.

Кимнастика скамјасында һәрәкәтләр: 30 дәрәчә бучаг алтында маили гојулмуш кимнастика скамјасы үзәриндә — дизләри үстә дајагланараг дырманмаг.

Манеәләри дәф етмәк: кимнастика скамјасынын үзәриндән ашмаг; кимнастика тиринин, һүндүр-

лүжү 40-50 см олан идман кечисинин, кэндириң алтындан кечмэк.

7. Рэгс һәрәкәтләри: Мусигинин мүшәјиәтилә јериш, гачыш, тулланма.

Рэгс аддымлары; сычрајыш аддымлары; битишик аддымлар (габаға, јанлара); габаға вә јанлара чапараг аддымлар. Өјрәнилән рэгс аддымларынын садә бирләшмәләри.

8. Акробатик һәрәкәтләр. Группашараг отурмуш вәзијјәтдә; архасы үстә узанараг.

Группашараг отурмуш вәзијјәтдән габаға, дала әјилмәләр; дајаглы отурушдан дала әјилмәк вә әксинә; гарны үстә узанмыш вә дизләри үстә дајагланмыш вәзијјәтдән саға вә сола чеврилмәләр.

9. Мүвазинәт һәрәкәтләри. Әлләр мүхтәлиф вәзијјәтдә олмагла бир ајаг үстә (сағ, сол) мүвазинәт һәрәкәтләри көзүбағлы ики вә бир ајаг үстә: кимнастика скамјасында ики вә ја бир ајаг үстә; голлары мүхтәлиф шәкилдә һәрәкәт етдирмәклә кимнастика скамјасы үзәриндә јериш; топун үстүндән аддымлајараг кечмәк; скамја үзәриндә дөнмәләр; чөмәлмәклә, маили гојулмуш скамја үзәриндә (скамјанын јухары учу 50 см һүндүрлүкдә олмагла) јериш; скамјанын назик-кәнар һиссәсиндә дүзүнә вә јанакы јериш.

II. Кросс һазырлығы элементләри (12 саат)

Кросс јериши вә кросс гачышы һаггында мә'лумат вермәк. Мәшғәлә кечилән јер вә әтраф аләмлә танышлыг. Старта һазырлыг. Кросс һазырлығы саһәсинә ики-ики, үч-үч кетмәк.

Сыра илә (ики-ики, үч-үч) ашағы сүр'әтлә јеримәклә, каһ ири, каһ да ади аддымларла 100 м мәсафәни гәт етмәк. Ашағы сүр'әтлә 30 м мәсафәјә јериш, 20 м сүр'әтли гачыш; 2 дәгигә әрзиндә ашағы сүр'әтлә јериш вә гачыш.

Кәлә-көтүр, енишли-јохушлу, алчаг-һүндүр, әјри-дөнкәли јолларда 3 дәгигәлик кәзинти; 1,5 дәгигә ашағы сүр'әтлә гачыш.

Кросс һазырлығы характерли

ојунлар: «Ким ири аддымлыдыр», «Ким тез гачар», «Чат көрүм», «Долан кәл» естафетләр вә с.

III. Мүтәһәррик ојунлар (20 саат)

«Тез јеринә кеч», «Чанавар хәндәкдәдир», «Ики вә үч», «Ики шахта», «Топу чағырылан тутур», «Ән сәрраст кимдир?» «Өз бајрағына доғру», «Түлкү вә тојуглар», «Бајгуш», «Космонавтлар», «Топу гоншуна өтүр», «Ајы вә арылар», «Әлә кечмә», «Овчулар вә һејванлар», «Бәнөвшә», «Чағырыш», «Дурма гач», «Јувасыз довшан», «Октјабрјатлар», «Топу өз бајрағына), «Парашүтчүләр», «Гушларын учмасы», «Светофор», «Күчә һәрәкәт гајдаларыны көзлә», «Туристләр кәзинтидә», «Јолдаш командир», «Ушагларда гајда чиддидир», «Ким узаға атар», «Һәдәфә дүз ат».

Шакирдләрин билик вә бачарыларына верилән әсас тәләбләр

Шакирдләр билмәлидирләр:

— идман залында, идман мејданчасында, кросс һазырлығы вә үзкүчүлүк мәшғәләләри кечирилән јерләрдә өзүнү апарма гајдаларыны;

— бәдән тәрбијәси илә мүнтәзәм мәшғул олмағын вә физики һәрәкәтләрин адамларын сағламлығына көстәрдији тәсириң әһәмијјәтини.

Шакирдләр бачармалыдырлар:

— командалары јеринә јетирмәји: «Фарағат!», «Саға дөн!», «Ирәли аддымла марш!», «Јериндә аддымла марш!», «Синиф дур!»;

— чәлд вә ашағы сүр'әтлә (30 м) јериш вә јүрүшү јеринә јетирмәји; — сәһәр кимнастикасы үзрә комплекс һәрәкәтләри јеринә јетирмәји;

— 1-2 дәгигә орта сүр'әтлә гачмағы;

— 1 метрдән аз олмајараг јериндән, 1,5 м исә гачараг узунуна тулланмағы;

— гамәти дүзкүн сахламағы;

— гачараг 50-60 см һүндүрлүјә тулланмағы;

— 6-12 м мөсәфәдән — јериндән сағ вә сол әллә башын архасындан кичик топу атмағы;

— дөшәмәјә дәјиб галхан бөјүк топу сәһф етмәдән 5 дәфә тутмағ;

— кимнастика скамјасы үзәринә гоша гојулан долдурулмуш топларын үстүндән аддымлајарағ кечмәји;

— манли гојулмуш (30 дәрәчә бучағ алтында) скамја үзәриндә дајағлы отуруш вәзијјәтиндән әлләрин вә ајағларын чарпаз координасиясында галхмағы;

— битишик аддымларла ирәли вә јанлара һәрәкәт етмәји; һәмин һәрәкәти чапарағ мүхтәлиф тәрәфләрә дә етмәји;

— группашарағ отурмуш вәзијјәттән дала, габаға јуварланманы јеринә јетирмәји вә дајағлы отуруша кечмәји;

— бир дәгигә әрзиндә (аһа темплә) јериш вә гачыш һәрәкәтләрини јеринә јетирмәји;

— синәси вә архасы үстә «крол» үсулунда үзмәнин элементләрини ичра етмәји; су үзәриндә галхмағы.

Фәнләрасы әләгә

Аһа дили; идман јарышлары, идман бајрамлары, олимпиадалар, екскурсиялар вә кәзинтиләр һағында аһлајышлар.

Тәбиәтшүнаслығ: су, һава вә күнәш ванналарындан сәмәрәли истифадәнин организмә тәсири;

Ријазиијат: сырада бир-ики сајмағ, бир чәркәдән ики чәркә олмағ;

Рус дили: «Направо!», «Налево!» (саға, сола дәнмә) командаларынын ичрасы заманы.

Әјани-тәдрис вәсаитләринин вә тәдрис аһаданлығларынын сијаһысы

Вәсаитләрин аһлары	Мигдары
Волејбол топу	2 әдәд
Баскетбол топу	2 әдәд
Долдурулмуш топлар 1 кг ағырлығында	2 әдәд
Кимнастика ағачлары (мәктәбин е'малатханасында дүзәлдилмәлидир).	40 әдәд
Һоппанмағ үчүн гыса ипләр	40 әдәд
Кичик резин топлар	20 әдәд
Һоппанмағ үчүн узун ипләр	2 әдәд
«Һаким» фити	1 әдәд
Һүндүрлүјә тулланмағ үчүн дајағлар	2 әдәд
Гумла долдурулмуш кисәчикләр (150 грамлығ)	10 әдәд
« _____ » « _____ » (200 грамлығ)	10 әдәд
« _____ » « _____ » (300 грамлығ)	10 әдәд
« _____ » « _____ » (400 грамлығ)	10 әдәд
Естафет ағачлары (ики рәнкдә)	8 әдәд
Мүхтәлиф рәнкли бајрағлар	40 әдәд

Гејд: Кимнастика ағачларынын, һүндүрлүјә тулланмағ үчүн дајағлар, гумла долдурулмуш кисәчикләр, естафет ағачлары вә мүхтәлиф рәнкли бајрағлар мәктәбин мүәллимләри вә шакирдләри илә бирликдә дүзәлдилер.

Әдәбиијат

1. Б. Гулијев, Е. Ачалов, Н. Мәмәдов, М. Нәсруллајев — «Бәдән тәрбијәсинин тәдриси тәчрүбәси», «Маариф», 1973, сәһ. 3-21.

2. Б. Гулијев, Е. Ачалов, М. Нәс-

руллајев — «Үмумтәһсил мәктәбләриндә бәдән тәрбијәси», «Маариф», 1982, сәһ. 3-94.

3. М. Нәсруллајев, Р. Рәсулов — «Үмумтәһсил мәктәбләриндә бәдән тәрбијәси — сағламлығ тәһәффүсләринин тәшкили вә кечирилмәси». Бақы, 1983.

4. М. Нәсруллајев — «Күн режминдә кимнастика», «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1983, № 1, сәһ. 16-21.

5. М. Нәсруллајев — «Сағлам ол-

маг истәјирсәнсә», «Ибтидаи мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1983, № 5, сәһ. 37-45.

6. М. Нәсруллајев — «Азком-плектли мәктәбләрдә бәдән тәрбијәси дәрси», «Ибтидан мәктәб

вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» мәчмуәси, 1984, № 3, сәһ. 33—39.

7. М. Нәсруллајев — «Ушагларын физики тәрбијәсинә бөјүк гәјғи», «Ибтидан мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә мәчмуәси», 1984, № 4, сәһ. 50-55.

**Шакирдләрин билик, бачарыг вә вәрдишләринин
гијмәтләндирилмәси нормалары
Тәдрис — гијмәт нормалары**

Һәрәкәт нөвләри	Норма вә гијмәт					
	оғланлар			ғызлар		
	«5»	«4»	«3»	«5»	«4»	«3»
1. Јухары стартдан 30 м гачыш (сан.)	6,4	6,7	7,0	6,7	7,0	7,2
2. Гачараг узунуна тулланмаг (см)	180	160	140	160	150	130
3. Гачараг һүндүрлүјә тулланмаг (см)	60	50	45	50	45	40
4. Кичик топун узаға атылмасы (м)	14	13	11	10	8	6
5. Гычлар аралы вәзијјәтдә ики әллә баш архасындан 1 кг ағырлығында долдурулмуш топун атылмасы — см	180	160	140	150	130	120
6. Бир гыч диздән бүкүлү јанда олмагла дикәр ајаг үстә көзүбағлы дурмаг (сан)	10	8	6	10	8	6

(Арды вар).

МУДРИК СӨЗЛӘР

Мүәјјән зеһни мэдәнијјәт олмадан нәчиб һиссләр дә ола билмәз.

А. Франс.

О күнү, јахуд о сааты бәдбәхт сај ки, онларда һеч нә јени шеј өј-рәнмәмисән.

Ј. Коменски.

Билик күндәлик тәчрүбәнин зәррәләриндән әмәлә кәлир.

Д. Писарев.

Билмәк—ғалиб кәлмәк демәкдир.

А. Несмејанов.

Ушағын мәктәбә һазырланмасы мұһүм мәсәләдир

Халидә МӘММӘДОВА

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлији республика
мәктәбәгәдәр методкабинетинин методисти

Алтыјашлыларын мәктәбә һазырланмасы саһәсиндә Нахчыван МССР мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссәләринин педагожи коллективләринин зәнкин иш тәчрүбәси вардыр. Бу саһәдә Нахчыван шәһәриндәки 8 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын иши хүсусилә тәғдирәләјигдир. Тәсадүфү дејилдир ки, Нахчыван МССР Маариф Назирлијинин коллекијасы ушагларын мәктәбә һазырланмасы саһәсиндә бағчанын габагчыл иш тәчрүбәсинин үмумиләшдирилиб јайылмасы барәдә хүсуси гәрар гәбул етмишдир.

Бағча фәалијјәт көстәрдији 13 ил мүддәтиндә 329 нәфәр ушағы мәктәбә јола салмышдыр. Онларын әксәријјәти «4» вә «5» гијмәтләрлә охујур. Бағчанын мөһкәм мадди-техники базасы вар. Елми-педагожи јениликләрлә таныш олмаг, педагожи просеси әјани вә ардычыл апармаг мәгсәдилә мүәссәсәдә тәшкил едилмиш педагожи кабинет нәзәр-диггәти чәлб едир. Педагожи кабинетдә «Ушаг бағчасында тәрбијә програмы»нын бүтүн бөлмәләрини әһатә едән зәнкин материаллар, методик-сијаси вә ушаг әдәбијјәти, нүмунәви педагожи сәнәдләр, әјани вә тәдрис васитәләри кукла вә көлкә театрлары үчүн персонажлар вә саир топланмышдыр. Орадакы материаллар вахташыры јениләри илә әвәз едиләрәк зәнкинләшдирилир.

Бағчада кифәјәт гәдәр техники тәлим васитәләри дә вар. Бунлардан мәшғәләләрдә, мәшғәләдән кәнар вахтларда истифадә едилир. Техники тәлим васитәләри мәшғәләләрин әјанилик үзәриндә гурулмасыны тәмин едир.

Бурада ушагларын мәктәбә һазырланмасына ушағын бағчаја кәлдији илк күндән башланыр. Бағчада садәдән мүрәккәбә принципинә әсасланараг узунмүддәтли мәгсәд-јөнлү иш апарылыр. Нәһәјәт, бу иш мәктәбә һазырлыг групунда баша чатдырылыр. Бу группа кәләчәк мәктәбли үчүн зәрури олан кеј-фијјәтләрин формалашдырылмасы, физики, әгли, әхлаг, әмәк вә естетик тәрбијәнин комплекс сурәтдә һәјата кечирилмәси вәзифәләри өн планда дурур.

Ушаг бағчасында коммунист тәрбијәсинин әсасыны тәшкил едән физики тәрбијәнин инкишафы, ушаг һәјатынын вә сағламлығынын горунамасы коллективин диггәт мәркәзиндәдир. Бағчада әлверишли сәһијјә шәраити јарадылмыш, илин бүтүн фәсилләриндә ушагларын ачыг һавада олмалары, тәбии амилләрдән истифадә, сәмәрәли гита, дүзкүн күн режими тәшкил едилмишдир. Еләчә дә валидејнләрин вә һами тәшкилатларын көмәји илә садә идман мејданчалары јарадылмыш, ушаглар үчүн идман кејимләри әлдә едилмишдир. Мүәссәсәдә мүнтәзәм идман бајрамларынын, идман јарышлары вә садә туризм јүрүшләринин кечирилмәси артыг бир ән'әнә шәклини алмышдыр.

Ушагларын мәктәбдә мүвәффәгијәтлә охумаларында онларын әгли чәһәтдән һазырлығы бөјүк рол ојнајыр. Әгли тәрбијә ушаглары тәкчә мүәјјән билик-бачарыг вә вәрдишләрлә силаһландырмыр, һәмчинин онларын психи просесләрини, тәсәввүрүнү, тәхәјјүлүнү, мәнтиги тәфәк-

күрүнү, жарадычылыг бачарыгыны инкишаф етдирир. Бүтүн бунлар мәшгәләләрдә вә мәшгәләдән кәнар вахтларда, мүхтәлиф фәалијјәт нөвләриндә, әтраф мүһит вә тәбиәтлә танышлыг заманы, әмәк просесиндә, кәзинти вә экскурсияларда, еләчә дә чанлы вә чансыз тәбиәтдә мүшәһидәләр заманы һәјата кечирилир.

Ушагларын мәктәбә һазырланмаларында дүзкүн нитг инкишафы вә савад тәлиминә һазырлығын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Нитг инкишафы мәшгәләләриндә тәрбијәчиләр чалышырлар ки, програмда нәзәрдә тутулан бәди әсәрләри ушаглара чатдырсынлар, шифаһи халг әдәбијјатындан вә совет јазычыларынын әсәрләриндән даим истифадә етсинләр.

Ушаглара әтраф мүһит һаггында верилән биликләрин еффектини артырмаг үчүн мәшгәләләрдә техники тәлим васитәләриндән (епидиаскоп, магнитофон, кинопројектор, филмоскоп вә с.) кениш истифадә едилир. Ушаг јазычыларынын әсәрләрини патефон васитәсилә сәсләнди рәрәк онларын диггәтини интонасияја, сәсин гүввәсинә, нитгин рабитаһилијинә јөнәлдирләр. Мәктәбә һазырлыг группунун тәрбијәчиләри З. Бабајева, З. Бағырова әтраф мүһитлә танышлыг мәшгәләләриндә һејванлар, гушлар, биткиләр, һәмчинин тәбиәт вә чәмијјәт һадисәләри һаггында мүсаһибә апарыр, сонра филм көстәрирләр. Бу, ушагларын тәсәввүрләрини, биликләрини артырыр, һадисәләри мүгајисә вә тәһлил едәрәк әгли нәтичә чыхармаға имкан јарадыр. Бу мәгсәдлә «Мәним Азәрбајчаным» «Нахчываным мәним!», «Илин фәсилләри», «Москва» вә с. мөвзуларда фотоалбомлардан истифадә едилир. Апарылан мүсаһибәләр епидиаскопла мүшајиәт олуноур.

Бағчада програмын тәләбинә үјгүн савад тәлими үзрә иш апарылыр. Илин ахырынадәк ушаглар бүтүн һәрфләри охумағы, сөзләрдән бүтөв чүмләләр гурмағы, кичик һекајәләр тәртиб етмәји, јери кәлдикчә аталар сөзү вә зәрб-мәсәл-

ләрдән истифадә етмәји бачарырлар.

Тәрбијәчиләр чалышырлар ки, ушаглар мәктәбә кедәндә диггәтләрини дәрсә јөнәлдә билсин, суаллара механики јох, дүшүнүлмүш чаваблар версинләр.

Ушагларын јарадычы габилијјәтини, тәфәккүрүнү вә јаддашыны фәаллашдырмаг үчүн дидактик ојунлардан истифадә олуноур. Мәсәлән: «Дүнән, бу күн, сабаһ», «Тәрсинә», «Фәһләләр нә дүзәлдирләр?», «Колхозчулар нә бечәрирләр?» вә с.

Фатма Шабанова ушаглара рус дилиндә данышыг үзрә илк аддымлар атмағы өјрәтмәк мәгсәдилә әјани васитәләрдән, магнитофондан, диафилмләрдән, валлардан мәһарәтлә истифадә едир. О, илин ахырына кими ушаглара 300-ә јахын сөз өјрәдир, онларын садә чүмләләр тәртиб етмәләринә наил олуноур.

Ушагларын мәктәбә һазырланмасында садә ријазитәсәввүрләрин инкишафы үчүн бағчада јени јоллардан истифадә едилир. Садә ријазитәсәввүрләрин инкишафы мәшгәләләриндә ушаглар заман, мөкан, форма, кәмијјәт, бөјүк, кичик, һүндүр, алчаг анлајышларына јијәләнир, һәндәси формалары, 1-дән 10-дәк рәгәмләри, =, +, —, х ишарәләрини таныјыр, әшјалары һиссәләрә бөлмәји бачарыр, әшјалар үзәриндә топлама, чыхма мәсәләләри һәлл едирләр. Беләликлә, мәктәбә һазырлыг группунда ушагларын әлдә етдикләри билик, бачарыг вә вәрдишләр I синфин ријазитәт дәрсләрини мәнимсәмәләринә зәмин јарадыр.

Күнүн проблем мәсәләләриндән бири олан әмәк тәрбијәсинә мәнәббәт вә мараг кичик јашдан тәрбијә едилир. «Ушаг бағчасында тәрбијә програмында көстәрилән әмәк нөвләри үчүн шәраит јарадылмыш вә тәләб олуноан аваданлыг әлдә едилмишдир. Ушаглар бағчанын саһәсиндә күчләри чатан ишләри көрүрләр. Чанлы вә тәбиәт кушәсиндә нөвбәтчиликлә бәрәбәр битки вә һејванлара гуллуг едирләр. Кәнд тәсәррүфаты ишләри

илә, орада истифада олунаи техни-
ки аваданлыгга ушаглары таныш
етмәк мәгсәдилә илии мұхтәлиф
фәсилләриндә тарлаја екскурсија
тәшкил олуиур. Ушаглар әмәк гәһ-
рәманлары илә таныш олуи, мәһ-
сул јыгымында валидејиләришә
кәмәк едирләр.

Бағчада коммунист тәрбијәсини
тәркиб һиссәләриндән әи мұһүмү
һесап едилән әхлаг тәрбијәсинә хү-
суси диггәт јетирилир. Ушагларда
илк әввәл валидејилә, аилә үзвлә-
ри илә бағлылыг, јашыдлары илә
достлуг, догма советләр өлкәсинә
мәһәббәт, халг ән'әнәләрини сев-
мәк, даһи Ленинә, партијаја, Бөјүк
Вәтән мұһарибәси гәһрәманларына,
вәтәнимиздә јашајан башга халг-
лара һөрмәт вә мәһәббәт кими јүк-
сәк кејфијјәтләр тәрбијә едирләр.
Бу һиссләр ушаглара мәшғәлә-
ләрдә, кәзинти вә ојунлар за-
маны, еләчә дә бәдии әдәбиј-
јат, радио вә телевизия, кинофилм-
ләр, инчәсәнәт әсәрләри вә с. васи-
тәсилә чатдырылыр. Тәрбијәчиләр-
дән К. Әлијева, Б. Нәчәфова, З. Ба-
ғырова, З. Мәммәдова мұнтәзәм
олараг Ленин мејданына, ушаг шә-
һәрчијинә, Совет Иттифагы Гәһрә-
маны Гәзәнфәр Әкбәров вә намә-
лум әскәрин абидәсинә, Һ. Чавидин
ев музејинә, тарих вә әдәбијјат му-
зејләринә, Сираб, Бадамлы мине-
рал сулар заводларына екскурси-
јалар тәшкил едирләр.

Ушаглар арасында бејнәлмиләл
тәрбијә үзрә дә кениш иш апары-
лыр. Белә ки, вәтәнимиздә јашајан
ајры-ајры халгларын һүгүг бәра-
бәрлијиндән, милләтләрин гардаш-
лыг аиләсиндән меһрибан вә дост-
часына бирләшмәсиндән бағчада
даим сөһбәт ачылыр, гардаш рес-
публикаларын адәт-ән'әнәләри,
милли кејимләри, нәғмә вә рәгсләри,
бајраг вә кербләри илә ушаглар
таныш едиллир, рус, ермәни, күрчү,
өзбәк дилләриндә сәрбәст ше'р вә
һекајә сөјләмәји бачарырлар.

Әхлаг тәрбијәси естетик тәрбијә
илә бағлы олуб, гырылмаз вәһдәт
тәшкил едир. Естетик тәрбијәнин
инкишафы үчүн бағчанын, груп-

отагларынын бәдии тәртибатына,
педагожи вә ишчи коллективинин
харичи көрүнүшүнә, кәзинти вә
ојунлар заманы тәбиәтин көзәллији-
нә диггәт јетирилир.

Ардычыл апарылан ишин нәтичә-
синдә ушаглар Азәрбајчан вә ССРИ
халгларынын көркәмли бәстәкар-
ларынын әсәрләрини сәрбәст мә-
нимсәјир, өз бачарыгларыны бағча-
да тәшкил едилмиш «Мүждә» оркес-
три васитәсилә бајрамларда, әла-
мәтдар күнләрдә нұмајиш етдирир-
ләр.

Бағчанын валидејиләрлә әлагә-
си мөһкәмдир. Валидејиләр коми-
тәси «Ушаг бағчасында тәрбијә
програмы»нын там һәјата кечирил-
мәсиндә бағча илә ваһид тәләбкар-
лыг көстәрир. Тәрбијәчиләр вали-
дејиләрлә груп вә фәрди сөһбәтләр
апарыр, онлар үчүн јаддаш һазыр-
лајыр, мәсләһәт саатлары тәшкил
едир, һәким вә тибб бачысы уша-
ғын сағламлығына даир валидејилә-
рә тибби мәсләһәтләр верирләр.
Мүәссисәдә тәшкил едилән «Ачыг
гапы» күнү валидејиләр ушагларын
бағчада һәјатынын тәшкили, јемә-
ји вә мәшғулијјәти илә јахындан
таныш олуиулар.

Валидејиләр бағчанын ичтимаи
һәјатында, имәчиликдә вә бајрамла-
ра һазырлыгга јахындан иштирак
едирләр.

Ушагларын мәктәбә һазырланма-
сында ушаг бағчасы илә 6 вә 3 нәм-
рәли орта мәктәбин педагожи кол-
лективи арасында апарылан әлагә-
ли иш бөјүк рол ојнајыр. Бу ишин
формасы чохтәрәфлидир. Белә ки,
мәктәбин I синиф мұәллими Мәх-
мәр Һачыјева «Ушаг бағчасында
тәрбијә програмы» вә тәрбијәчинин
иш програмы илә таныш олуи, мәш-
ғәләдә вә бағчада кечирилән педа-
гожи мұшавирәдә иштирак едир,
ушагларын әлдә етдикләри биликлә-
рин сәвијјәсини өјрәнир.

Мәктәбә һазырлыг группунун тәр-
бијәчиләри I синиф програмы, дәр-
ликләри, синиф мұәллимләринин
иш планы илә таныш олуи, дәрсләр-
дә иштирак едирләр. Синиф мұәл-

лими илэ тәрбијәчинин биркә педагожи мүшавирәдә, маарифјаны шурада, валидејнләр ичласында иштиракы тәрбијәчијә өз педагожи әмәјинин нәтичәсини тәһлил етмәјә, синиф мүәллиминә исә кәләчәк шакирдләрн илэ таныш олмаға көмәк едир. II—III рүбләрдә кечирилән груп валидејнләр ичласына синиф мүәллими дә'вәт едилир. О, кәләчәк шакирдләринин валидејнләрн илэ таныш олур.

Һәмчинин мүәллим вә тәрбијәчи гаршылыглы сурәтдә ушаглары мәктәблә таныш етмәк мөгсәдилә мәктәбә мүнтәзәм екскурсија тәшкил едирләр. Онлар дәрс кечәчәкләри синифләр, пионер отағы, идман залы, мәктәбин е'малатханасы илэ таныш олурлар. Пионер отағында октјабрјатларын пионерә гәбул олунмасыны, е'малатханада әмәк дәрсини мүшәһидә едирләр. Мәктәблиләр һазырладыглары әл ишләрини бағча ушагларына һәдијјә верирләр.

Бунунла јанашы идман залында мәктәблиләрлә бағча ушагларынын биркә идман мәшғәләләри тәшкил едилир.

Мәктәбә һазырлыг группунун ушаглары мәктәблиләри, октјабрјатлары вә пионерләри өз бајрамларыны,

мәктәблиләр дә өз нөвбәсиндә онлары әлифба бајрамына, октјабрјат вә пионерә гәбул тәнтәнәсинә дә'вәт едирләр.

Бағчадан мәктәбә кедән ушаглар тез-тез бағчаја дә'вәт олунур, һәјәтјаны саһәдә апарылан ишдә, ојунчагларын һазырланмасында, бајрамларда мусиги залынын бәзәдилмәсиндә бағча ушагларына көмәк едирләр. Бағчадан мәктәбә кедән ушаглар өз гијмәт чәдвәлләрини онлара көстәрир, әлдә етдикләри мүвәфғәғијјәтләрдән, мәктәб әшјаларынын горунмасындан, әдәб гајдаларындан кичик достларына данышырлар.

Бағчада һәр ил август ајында ушагларын мәктәбә јола салынмасы тәнтәнә илэ гејд едилир. Бу бајрама мәктәб рәһбәрләри, синиф мүәллими дә'вәт едилир. Синиф мүәллими ушагларә онлары кениш, ишыглы синиф отағы көзләдији, онлар үчүн дәрслик һазырландығы вә с. барәдә данышыр.

Ушагларын мәктәбә кетмәләри онларын һәјатында ән әләмәтдар бир һадисәдир. Одур ки, ону тәрбијәчи-валидејн вә синиф мүәллиминин иштиракы илэ елә таныш етмәк ләзымдыр ки, ушаглар бу күнү һәмшә севинчлә јад етсинләр.

Алтыјашлыларын мәктәбә һазырланмасы

тәчрүбәсиндән

Н. Е. ЛЕДЕНЈОВА

Бакыдакы 178 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын мүдирн

Сов.ИКП XXVI гурултајындан сонра ушагларын мәктәбә һазырланмасы мәсәләсинә диггәтин артырылмасы мүһүм бир мәсәлә ки ми гаршыја гојулду. Өлкәмиздә елми-тәрәғгинин, мәдәни инкишафын индики мәрһәләсиндә ушагларын I синфә даһа һазырлыглы кәлмәләри сон дәрәчә чидди бир мәсәлә ки ми өз һәллини көзләјир.

Бизим ушаг бағчасы мәктәблә сых әлагәни чоһдан һәјата кечирир.

Мә'зунларымызын охудуғу мәктәбдә мүәллимләр дејирләр ки, мәктәбә, тә'лим просесинә там һазыр кәлән бу ушаглар јени шәраитә тезликлә алышыр, програм материалыны чәтинлик чәкмәдән гаврајыр, мәктәбин ичтимаи һәјатында фәал иштирак едир, шән, күмраһ вә ирадәли бөјүјүрләр. Тәсадүғи дејилдир ки, мүасир шәраитдә алты јашлы ушагларын мәктәбә һазырланмасы педагожи ичтимаијјәтин диггә-

тини кетдикчә даһа чох чәлб едир.

Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин әмринә әсасән бизим ушаг бағчамыз 1981-чи илдән експериментә башлады. Экспериментин башлыча мәгсәди мәктәбә һазырлыг группарында ушагларын әгли вә физики инкишафыны тәмин етмәк, әтраф аләм һаггында онларын биликләрини артырмаг, онлара охумагы, јазмагы өјрәтмәк, садә ријазин вәрдиниләр ашыламаг иди.

178 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасы тәсадүфән тәчрүбә базасына чеврилмәмишдир. Бунун үчүн һәр чүр шәраит јарадылмыш, ушаг коллективинин јаш хүсусијјәтинә көрә дүзкүн тәшкили, коллективин исә бу ишдә чидди, көнүллү иштирак етмәси буна имкан вермишдир. Ушаг бағчасынын группары рәнкарәнк дидактик материаллар, методик вәсаит, пәјлама вә нүмајишетдирмә вәсаити илә тәмин едилмишдир.

Савад тәлиминә лазым олан вәсаитин һамысы коллектив тәрәфиндән, һәмчинин валидејнләрин көмәји илә дүзәлдилмишдир.

Ушагларын мәктәбә һазырланмаларында валидејнләрин кениш фәалијјәт көстәрмәләрини тәмин етмәк мәгсәдилә валидејн ичласларында тәрбијәчиләр, методист јени програм, савад тәлиминин тәшкили һаггында сөһбәтләр кечирдиләр. Ичласларда ушаглара савадын өјрәдилмәси шәраити вә мүмкүнлүјү һаггында фикирләр үзрә валидејнләрин арзусу динләнилди.

Савад тәлиминә башларкән тәрбијәчиләр һисс етдиләр ки, ушагларда аналитик гаврама габелијјәтинин инкишафы мүхтәлиф чүр формалашдығындан чүмләннин сөзләрә ајрылмасы, чүмләдә сөзләрин јеринин мүәјјәнләшдирилмәси, сөзләрин һечалара ајрылмасы үзрә иш узун мүддәт давам етдирилмәлидир. Илк дөврләр диггәтлилик, ушагларын бир гисминдә зәиф иди.

Ушагларын әксәријјәти диггәтләгулаг асыр, тәрбијәчијә манечилик етмир, анчаг верилән суалы дүзкүн баша дүшмәдикләриндән дәгиг ча-

ваб верә билмирди. Елә ушаглар да вар иди ки, мәшғәләннин јарысында бөјүк мараг көстәрир, диггәтләгулаг асыр, суаллара дүзкүн чаваб верир, анчаг фикирләри тез дағылыр, әтрафда олан әшјалара бахыр, нә һагда исә фикирләширдиләр. Беләләринин диггәтини мәшғәләјә јөнәлтмәк чәтинләширди. Бу вәзијјәт узун сүрмәди.

Әлбәттә, илк мәшғәләләрдә ушагларын савад тәлиминә марагы чох бөјүк иди. Сонракы мәшғәләләрдә исә марагы азалмасы ајдын һисс олунурду. Бунунла белә, ушаглар јазмаг вә охумаг истәјир, үмумијјәтлә, һәр шеји тез өјрәнмәјә чан атырдылар.

Јени програмла әлагәдар режимдә едилән дәјишикликләр өз нәтичәсини верди. Һәр шејдән әввәл, биз ушаглар үчүн јахшы мәишәт шәраити јаратдыг. Бу, бизә режим анларына чидди риәјәт етмәк имканы верди. Һеч бир иш режиминин позулмасына сәбәб олмады.

Програмын һәјата кечирилмәси кәзинти вә ачыг һавада ојунларын вахтына манечилик төрәтмәди.

Бир чох һалларда мәшғәләләр кәзинти илә әлагәдар һәјата кечирилди. Физики аваданлығын кифәјәт гәдәр олмасы күнүн мүхтәлиф вахтында ушагларын һәрәки фәаллығыны тәмин етмәјә имкан верирди.

Ушагларын шән әһвали-руһијјәси, сағламлығы, мәшғәләләрә бөјүк марагы, фәаллығы, көстәрирди ки, 6 јашдан тәлим ушагларын сағламлығына манечилик төрәтмир.

Вахт кечдикчә биз мүшаһидә едирдик ки, ушагларда јорғунлуг нәзәрә чарпмыр, мараг вә диггәтләри зәифләмир. Бириллик експериментдән сонра, јени дәрс или үчүн бәзи проблемләр гаршыја чыхды. Бунлары анчаг өзүмүз һәлл етмәли идик. Ушаглара һәддән артыг көмәк едилмәси, һимајәдәрлыг бөјүк мәктәбәгәдәр јашлы ушаглар үчүн зиян иди. Тәрбијәчиләр онларын өз фикирләрини сөјләмәләринә, мүстәгиллијини бүрузә вермәләринә, идрак фәалијјәтинин иштиракына ма-

нечилик төрөдирдилэр. Биз диггә-тимизи ушагларын мүстәгил, бәдии фәалијјәтинә јөнәлтмәклә бу мәсәләни асанлыгла һәлл етдик.

Тәрбијәчиләр мүхтәлиф тапшырыглар васитәсилә ушаглары мүстәгил фәалијјәтә јахынлашдырыр, онларын һәр чүр мүстәгиллијини гијмәтләндирирләр. Ушагларда өз гүввәләринә јаранан инам, газандыглары билик, бачарыг вә вәрдишләр сәмәрәсиз галмыр.

Мәшғәләјә һазырлашаркән тәрбијәчиләр мәшғәләнин һансы һиссәсиндә (јени биликләрин верилмәсиндә, газанылмыш биликләрин јекунлашдырылмасында) ушагларын мүстәгиллијини нечә тәшкил едәчәкләри үзәриндә дүшүнүрләр.

Мәшғәлә үчүн елә метод вә пријомлар сечилир ки, ушагларда мүстәгил тәһлил-тәркиб, лазым олан суаллара дүзкүн чаваб тапмаг, сүбут етмәк, әгли нәтичәјә кәлмәк кими хүсусијјәтләр инкишаф етсин. Ушаглара белә мүрачиәт едилир: «Сүбут ет», «Өз фикрини һәјата кечирт», «Башга чүр нечә демәк олар?», «Башга чүр нечә етмәк олар?» вә с.

Биз белә гәрара кәлдик ки, ушағын һазырлығына һәлә бөјүк групдан нәзарәт олунамалы, биликләри хүсусән нитг инкишафы тәкмилләшдирмәлидир. Бунсуз савад тә'лиминин тәләффүз едилмәсинә диггәт артырылды. Ушагларын лүғәт еһтијатынын зәнкинләшдирилмәси, кенишләндирилмәси вә фәаллашдырылмасы үзрә системли иш тәшкил олунду. Фикрин ардычыл, дүзкүн вә долғун ифадә едилмәси, сөзләрин дәгиг сечилмәси, тәләффүзүн тәмизлији, нитгин рабитәлилији, сә-

лислији диггәт мәркәзинә гојулды

Мәшғәләдә тәкчә чәсарәтлиләр, нитги дәгиг вә дүзкүн оланлар дејил, ушагларын һамысынын фәал иштиракы тә'мин едилди.

Ушаглар өз фикирләрини мүстәгил сөјләмәјә, тәрбијәчинин суалларына дүзкүн вә там чаваб вермәјә, нағыл едәркән ардычыллығы көзләмәјә алышдылар.

Савад тә'лими ушагларын мәшғәләләрдә интизамлылығына да бөјүк тә'сир көстәрди. Онлар данышаны диггәтлә динләмәји өјрәндиләр. Савад тә'лими ушагларын дүнјакөрүшүнү кенишләндирди, онларын бәдии фәалијјәтинә мүсбәт тә'сир көстәрди.

Јахынлығымыздакы 83 нөмрәли мәктәбин мүәллимләринин бизим бағчамызын мәшғәләләриндә иштирак етмәләри, тәрбијәчиләрин исә мәктәбдә дәрсләри динләмәләри, бу мәшғәлә вә дәрсләрин тәһлили ишимизә мүсбәт тә'сир көстәрди.

Дәрс илинин сонунда һазырлыг группунун ушаглары 83 нөмрәли мәктәбдә I синфин ана дили дәрсиндә иштирак етмишләр. Мүәллим охудуғу һекајәнин мәзмунуну сорушмаға башлады. Ушаглар суалларын һамысына дүзкүн чаваб вердиләр.

Бизим ушаг бағчасында тәрбијә алмыш ушагларын бачарығы синиф мүәллимләри тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилир. Онлар һазырлыглы оланлары мәктәбдә програм тәләбләринин һәјата кечирилмәсини асанлашдырыр.

Беләликлә, чәсарәтлә демәк олар ки, ушаглара савад тә'лиминин бағча шәраитиндә верилмәси онларын јахшы охумаларына, һәмчинин физики фәаллығынын артмасына сәбәб олур.

Алтыјашлыларда психи инкишафын ләнқимәсинин клиник мүәјјәнләшдирилмәси

А. ДУБИНСКА, В. ПЛУДЕ
Латвија ЕТПИ-нин елми ишчиләри

Тә'лим просесинин даһа да јахшылашдырылмасы, тәдрис програмыны мәнимсәјә билмәјән ушагла-

рын еркән үзә чыхарылмасыны тәләб едир. Мүвәффәгијјәтлә охумаға мане олан психи фәалијјәтин

позучулуғунун максимал вә тез мү-
эјјәнләшдирилмәси чох мүһүмдүр.

Мәктәб јашлы ушағларын психи
инкишафынын ләнкимәсинин
(ПИЛ) клиник әләмәтләринин мү-
эјјәнләшдирилмәсинә бир сыра
әсәрләр һәср олунмуш, ПИЛ-
ин симптоматикасы мүхтәлиф ва-
риантларда әтрафлы өјрәнилмиш-
дир. Мәктәбәгәдәр јаш дөврүндә
исә ПИЛ сон дәрәчә аз өјрәнил-
мишдир.

Латвија ССР Елми-Тәдгигат Пе-
дагогика Институту эксперимен-
тал һазырлыг синифләриндә алты
јашлы ушағларын тәлим тәчрүбә-
сини өјрәсир. Бу синифләрдә тә-
лим просесиндә 185 нәфәрин чәтин-
лик чәкдији мүэјјәнләшдирилмиш-
дир. Психи фәалијјәтин мүхтәлиф
чүр позулмасы үзүндән бу ушағлар
програм материалыны мәнимсәјә
билмирдиләр. Шакирдләрин психо-
логи позулма һалыны дүзкүн мү-
эјјән етмәк үчүн онларын үзәриндә
клиник тәдгигат апарылды. Тәдги-
гата аналитик (хәстәләрин тибби
биографиясы) материалларын топлан-
масы илә башланды. Валидејн-
ләр вә ушағын гоһумлары илә, һәм-
чинин мүәллимләрләр сорғу апарыл-
ды. Нитг вә һәрәкәт инкишафы
мүддәтинин, тәмизкарлыг вә өзүнә-
хидмәт вәрдишинин, еләчә дә ојун
фәалијјәти марағларынын, јолдаш-
лары илә гаршылыгы мүнәсибәтин
өјрәнилмәсинә хүсуси диггәт јети-
рилди.

Кечирдији хәстәликләр, хүсусилә
уzun сүрән вә тез-тез тәкрат олун-
ан хәстәликләр, алдыгы зәдәләр
дәгигләшдирилди. Сонра мүһит,
аилә шәраити вә генеологи (нәсил)
мәлумат арашдырылыб өјрәнилди.

Соматик (бәдәнин) вәзијјәтин мү-
эјјәнләшдирилмәсиндә, физики ин-
кишаф сәвијјәси, организмн мета-
болик просеси вәзијјәти вә мөвчуд
дегенератив организмн биоложи
вә руһи позғунлуғу нәзәрә алынды.
Мәркәзи синир системинин зәдәлән-
дијини өјрәнмәк үчүн неврологи
мүәјинә апарылды. Кифәјәт гәдәр
интеллектуал габилијјәтин инкиша-
фына, ушағын мүвәффәгијјәтләр

охумасына мане олан бир сыра ча-
тышмазлығларла јанашы, позғун-
луғун мүэјјән едилмәси вә шуурлу
фәалијјәтин инкишаф сәвијјәсинин
өјрәнилмәси кими психи вәзијјәтә
кениш диггәт јетирилди.

Алты јашлы ушағларын мүәјинә-
си заманы ајдын олду ки, пис оху-
јан ушағларда ПИЛ клиник әлә-
мәтләри өзүнү мүхтәлиф шәкилдә
көстәрир (185 ушағдан 162-дә). Пис
охуманын әсас сәбәби психи хәстә-
лик (12) вә алигофренијадыр (11).
ПИЛ-ин мүэјјән олунмасы (диаг-
ностикасы) нә гәдәр чәтиндирсә,
онун арадан галдырылмасы ондан
да чәтиндир. Сонунчунун хүсусијјә-
ти клиник мүэјјәнләшдирмәдән чох
асылыдыр. Буна көрә дә ПИЛ-ин
төрәмә сәбәбләринин һәртәрәfli
клиник тәһлилини вачиб сајдыг.
Мүәјинә етдијимиз ушағын бөјүк
әксәријјәтиндә јүксәк емоционал вә
иради кејфијјәтләрин јахшы инки-
шаф етмәдијини мүшаһидә етдик.

Бу, ушағлар үчүн хош емоција
јарадан, арзусуну бир дәгигләш
өдәјән фәалијјәт нөвү илә (ојунла)
мәшғул олмағ характерикдир.

Мүәјинә олунан ушағлар, әсасән,
јашларына ујғун ојунлар ојнајыр-
дылар, амма даһа кичик јашлы
ушағ ојунлары ојнајанлар да мү-
шаһидә едилди.

Бу ојунларда јарадычылыг, сү-
жет чатышмырды. Мәсәлән, ушағ
машыны ирәли-кери сүрүр (даһа
доғрусу сүрүјүр), кубикләрдәнсә
һеч бир шеј гурмур, һәтта китаб-
лардан ојунчаг кими истифадә
едирди. Бу чүр ушағларда ојунча-
ға бағлылыг чатышмырды. Онлар
өз марағларыны јолдашларынын
марағлары илә ујғунлашдыра бил-
мирдиләр; тәләбкарлыг вә пылтаг-
лыг едир, бир ојуну ахыра чат-
дырмамыш, дикәринә кечирдиләр.
Бәзиләри исә ојун заманы мүба-
һисә едир вә тәк галырдылар. Тәд-
ричлә, бир нечә күн әрзиндә ушағ-
лар мүвәффәгијјәтсизлик заманы
дәрин һәјәчан кечирир, мүвәффә-
гијјәтсизликләрини шиширдирди-
ләр. Онлар өзләрини мүдафиә едә
билмир, горхур, өзләриндән јашлы

јолдашлары илэ үнсийјәтдән гачырдылар. Умуми ојунларда хырдача бир чәтинлик заманы онлар асанлыгла ојундан чыхыр, аглајыр вә јолдашларындан узаглашырдылар.

Онлар әтрафдакы шәранти ундараг вә мүәллимин синифдә олмасына бахмајараг бә'зән өзләри илэ данышыр, дәрсликләрдән ојунчаг кими истифадә едир, евдән кәтирдикләри ојунчагларла ојнајырдылар. Иәкимин кабинетинә кәлдикдә дә онлар јахынлыгдакы әшјаларла мәшғул олурулар. Мәктәбә мүнасибәтләри сорушудугда дејирдиләр ки, евдә даһа јахшыдыр: орада ојнамаг вә јахуд садәчә олараг гачмаг мүмкүндүр, амма мәктәбдә «чәтин мәсәләләри һәлл етмәји» тапшырыр, «чох сорушурлар». Бә'зән ушаглар мәктәбдә дә хоша кәлән чәһәтләр көрүрдүләр; «јахшы једиздириләр», «хошума кәлир ки, јатыздырырлар», «мүәллимә көзәлдир», «ојунчаг чохдур» дејә билдирсәләр дә мәшғәләләрлә марагландыгларыны сөјләмирдиләр.

Ушаглар дәрсдә мәшғулијјәт һисси кечиридиләр, лакин онларда дәрсә мараг тез сөндүјүндән даим һәвәсләндирмәк, хатырлатмаг лазым кәлирди.

Онлар башланмыш иши ахыра чатдырмыр, тезчә бекирдиләр. Дәрсдә әтрафа бахыр, башгаларынын нә етдијини изләјир, јерсиз суаллар верир, данышыр, һөвсәләнлик едир, ајагларыны јелләдир, бармагларыны сајыр, јерләриндә гурдаланыр, артыг һәрәкәтләр едир, тез-тез ајага дурур, һәтта синифдә кәзирдиләр. Тәнәффүс заманы гачыр, бош-бошуна вурнухурдулар. Дәрсдә сакит отурдулары заман адама елә кәлир ки, онлар диггәтлә гулаг асырлар, амма мүәјјәнләшдирилди ки, бу заман онлар хулјаја гапылыр, өзләрини тәјјарәчи, космонавт, сүрүчү кими тәсвир едир, хәјалларында дөјүш сәһнәләри, гәһрәманлыглар, сәјаһәтләр чанландырырдылар. Тез-тез онларын фантазијасы арзу характе-

ри дашыјыр вә јахуд аиләнни кичик үзвүнүн бағчада вахтыны нечә кечирдији тәсәвүрләриндә чанланыр.

Ушаглар бөјүкләрлә, о чүмләдән мүәллимләрлә ән јахын адамлары кими данышыр; «сән» дејә мүрачигәт едир, онларын јанында дечәлик, һоггабазлыг едир вә ја онлара сығыныр, дизләринин үстүндә отурурулар. Аналарынын јанында исә хусусилә узаглашырдылар. Дәрс заманы ушаглардан бә'зиләри чаваб вермәјә чағырылдыгда горхур, һәтта аглајырды. Мүшаһидә апардығымыз ушаглардан еләси дә варды ки, әксинә, чәкинмәдән дәрсин кедишинә гарышыр, мүәллимин данышығыны кәсир, әлләрини галдырыр, тәләб едирдиләр ки, онлардан дәрс сорушулсун вә чавабларынын дүзкүн олмамасына бахмајараг һөвбәти суала чаваб вермәк истәјирдиләр. Мүәјинә олуна ушагларда емоционал-иради сәһәнин зәиф инкишафы онларын психи фәаллыгларынын ашағы олмасы вә шуурлу фәалијјәтләринин кифәјәт гәдәр инкишаф етмәмәси илә бағлыдыр. Онларда интеллектуал марагларын чатышмамазлыгы да мүшаһидә олуруду.

Онлар охумагдан имтина едир, башгасынын охумасыны да истәмирдиләр. Әкәр валидејнләри онлары бир шеј охумага вадар едирдиләрсә, ушаглар гулаг асмаг истәмирдиләр. Онларда интеллектуал марагларын олмамасыны онларын тәсәвүр вә билик мәнһудлуғу илә изаһ етмәк олар.

Бу ушагларын аз сөз еһтијатына малик олмасы, нитг насазлыгы диггәти чәлб етмәјә билмәзди. Ушаглар садә, ики-үч сөздән ибарәт чүмләләр гурур, гыса чаваб верир, налајиг сөзләрдән истифадә едирдиләр.

Мәнһуд билик вә тәсәвүрә малик олдуларындан шәрантдән пис баш чыхарырдылар. Ушаглар һәфтәнин күнләрини билмир; бә'зиләри бу ардычыллыгы гарышдырыр, башгалары исә, үмумијјәтлә, белә анлајышдан хәбәрсиздирләр.

Онлар ејни заманда илин фәсилләрини гарышдырырдылар. Ад күнләри, үнванлары сорушудугда чәтинлик чәкирдиләр. Ушагларын мүәјјән гисми ев һејванларынын, вәһши һејванларын, ев гушларынын, күлләрин, ағачларын адларыны сајмагда да чәтинлик чәкирди. Адәтән, һәр груп үзвләриндән бир вә ја икисинин адыны чәкә билирдиләр. Ушаглардан чохуна «ев һејванлары», «битки», «гуш», «һәшәрәт», «киләмејвә», «тәрәвәз» кими анлајышлар ајдын дејилди. Онлар јалныз конкрет әшјаларын, садә, һәтта ибтидаи сөзләрин мәнасыны билирдиләр. Кәпәнәјин гушдан фәргини онлар белә изаһ едирдиләр: «Кәпәнәјин ганадлары башга чүрдүр», «Күлү торпаға әкмәк олар, амма кәпәнәји јох»; «Донуз, инәк, гојун төвләдә, түлкү исә јувада јашајыр».

Тәсәввүр вә анлајышларын мөһдудлуғу илә јанашы, ејни заманда ашағы билик сәвијјәсиндә бу ушагларын интеллектуал иш габилитетинин сон дәрәчә ашағы дүшмәсинә сәбәб олур. Онлар чаваб вермәздән әввәл хејли фикирләшдикләриндән, суалы дәфәләрлә тәқрар етмәк лазым кәлир.

Чох заман һәтта харичи көркәминә көрә адама елә кәлир ки, ушаг суал әтрафында фикирләшир, амма суалы тәқрар сорушудугда, хатырлатдыгда ајдын олур ки, тапшырығын шәртини унудуб. Чох заман исә ушагларын чаваблары сәһв вә сәтһи олса да онлары јенидән суал әтрафында дүшүнмәјә мәчбур едәндә көзләнилмәдән јакшы чаваб алмаг мүмкүн олур. Тезтез мәсәлә һәллиндә ушаглар тапшырығын нөвүндән асылы олмајараг кечмиш тапшырыг заманы истифадә етдикләри үсуллардан истифадә едирләр.

Ушаглардан бир чохунда исә сәбирсизлик, фикри јайынма өзүнү көстәрир. Онлар ахыра гәдәр гулаг асмадыгларындан сәһв чаваблар верирләр. Әкәр күт, фәалијјәтсиз ушаглары даим фәалијјәтә тәһрик

етмәк лазым кәлирсә, белә ушаглары сақитләшдирмәк, тапшырығы ахыра гәдәр динләјиб сонра чаваб вермәји өјрәтмәк вачибдир. Онлар чох вахт диггәтсизликдән сәһв едирдиләр. Һәтта сүжети дәрк етсәләр, шәклиң мәнасыны анласалар белә, бир сыра мүһүм чәһәтләри унудурлар. Ушаглара оху, јаз, мәшғул ол дејәндә имтина едир, «башым ағрыјыр», «гарным ағрыјыр», «үрәјим буланыр», «јемәк-ичмәк, јатмаг истәјирәм» вә с. бәһанәләр кәтирирләр.

ПИЛ ушаглар мөһдуд билијә малик олсалар да, ондан истифадә едирләр. Үмумиләшдирмәни бачармасалар да, онун тәсвирини верә билирләр. Мәсәләң, «ев һејваны» анлајышы әвәзинә «инсана лазым олан һејван», «гуш» әвәзинә «уча билән һејван» дејирләр. ПИЛ ушаглар онлара көстәрилән көмәкдән истифадә етмәји бачарырлар. Әкәр ушаг бир мәсәләни она көмәк көстәрмәклә едирсә, она бәнзәр! башга бир тапшырығы артыг өзү һәлл едә билир.

Психи вәзијјәтләри јохланылан ушагларда әсас апарычы ики эмоционал-иради саһәнин вә интеллектуал фәалијјәтин натамамлығы илә јанашы ушаглары јоран астеһник тәсирләр дә өзүнү көстәрир. Һәлә дәрә башлананда ушагларын бәзисиндә јорғунлан, башағрысы һисс едир, мүәллимин данышығыны динләјә, еләчә дә чаваб верә билмирләр. Онлар дәрә барәдә дејирләр ки, евдә һәр шеји өјрәнибләр, амма мәктәбдә чаваб верә билмир, «унудурлар». Иш габилитетинин позулмасы вахташыры күчләнир. Күнүн ахырына јакын, дәрсдә, ушагларын чәтинлик чәкдикләри фәнләрин тәдриси заманы онларың әһвалларынын пиләшдији мүшәһидә олунур. Үмуми вәзијјәтин пиләшдији хүсусилә рүбүн вә дәрә илинин сонунда өзүнү көстәрир. Күнүн әввәлини мүвәфәғијјәтлә башлајан ушагларда да күнүн ахырына јакын мәгсәдјәнлүлүк азалыр. Артыг икинчи-үчүнчү дәрсдә онларың фикри јайыныр, кәнар

ишләрлә мәшғул олу, мўәллиме гулас асмыр, тә'лим материалына диггәт җетирмир, јадасалма габилјјәтләри итир, елә бил ки, һафизәләри кәскин шәкилдә күтләшир. Ушағлар тамам һәҗәчанланыр, һирсләнир, тез инчијир вә һәтта һеч бир сәбәб олмадан бош јерә («мўәллиминә һирсли бахыр») ағлајырлар. Мусиги, һәтта ади јүксәк тонлу сәс онларда нифрәт вә ја көз јашларына сәбәб олу. Онлар дејирләр ки, мәктәб писдир — шакирдләр чох јүксәкдән данышыр, чыгырырлар. Астеник ушағларда нараһат һәрәкәтләр (хүсусилә дәрс заманы) өзүнү көстәрир. Ахшама јахын ушағлар даһа нараһат олдугларындан, онлары јатыздырмаг хејли чәтинлик төрәдир. Онлар чәтинликлә јухуја кедир, сәһәр јухудан әзкин дурур, хејли сызылдајыр, кејинмәк, сәһәр јемәји јемәк вә мәктәбә кетмәк истәмирләр. Ушағларын иштаһасы тез-тез дәјишир. Һәтта векетатив гејри-сабитлик өзүнү көстәрир. Ев тапшырыгларынын һазырланмасы астеник ушағлар үчүн даһа чәтин кәлир. Онлар ағлајыр вә дејирләр ки, һеч нә өјрәнә билмирләр, дәрсликләри туллајыр, гәләми сындырыр, бә'зән валидејнләринин онларын севмәдикләрини билдирирләр. Бә'зән ахшамлар евдә јазы вә охуја чидди фикир вермәк, күчлән-дирмәк, астеник ушағларын руһи дүшкүнлүјүнә сәбәб олу.

ПИЛ ушағларда емоционал-иради саһәнин патоложи позғунлуғу да хејли чәтинлик төрәдир. Белә ушағлар аздыр (162-дән 6-сы 3,73%). Онларын давранышы тамамилә ушағчасынадыр; ојуна мараг көстәрирләр, севимли мәшғәләләри исә нағыла гулаг асагдыр. Онларда да дәрсә мараг јохдур. Интеллектуал иш габилјјәтләри ашағыдыр. Ојуна мараг, диггәтин давамсызлығы вә јажымасы, мәһдуд савад даирәси, јахшы охумаға имкан вермир.

Нүмунә үчүн 1 нөмрәли хәстәлик тарихчәсинә бахаг. Гыз Ф. Д.-нин 6 јашы вар. Шикајәт: һөвсәләсиз-

дир, дәрсдә ојнајыр, дәрс матери-алларынын мәнимсәнилмәсиндә башга ушағларә нисбәтән керә галыр. Атасы али тәһсиллидир. Хасијјәтчә сакитдир, гапалыдыр, аиләсинин гајғысына галыр, ушағларыны сеvir. Ата бабасында глаукома (көз хәстәлијидир) вар. Ата төрәфин һамысы гапалы, сакитдирләр. Анасы түндмәчәз, үнсидјәтли, чох данышгандыр. Бөјрәјиндә даш вар, резусу мәнфидир, һамиләлији нормал кечиб, резусу мәнфи олдуғуна көрә профилактика наминә мўәличә курсу гәбул едиб. Доғуш психи травма (ата-сынын өлүмү) илә әлагәдар бир ај тез олуб. Ушағын чәкиси доғуш заманы 2 кг олуб. Дөрдүнчү күн әмиздирилиб, јахшы әмиб. Бир ајдан сонра ушаг хәстәханадан чыхарыланда чәкиси 2,5 кг олуб. 4 ајлығына гәдәр ана сүдү әмиб. Әмән вахты сакит олуб, раһат јатыр вә чәкиси артмышдыр. Еркән көрпәликдә инкишафы ләнкимирди. Ушаг һәрәкәти ојунлары кукла илә ојнамағы сеvir, өзүнәхидмәти өјрәнир, анасына көмәк едир, ушағларла тез үнсидјәтә кирә билир, бөјүк ушағларә асанлыгла күзәштә кедир, өзүндән кичикләрлә ојунлар тәшкил едир. Һәрдәнбир јүнкүлчә сојугдәјмәси оларды. Китаб ону чох да чәлб етмәзди, амма бөјүкләрлә бирликдә шәкилләрә һөвәслә бахар, бәркдән охујанда һөвәслә гулаг асарды. Бөјүкләрин охудуғуна гулаг асамағы хошлајыр, өзү охумағы истәмәз, һәрфләр хырдадыр, «дарыхдырычыдыр» дејәрди. Мәктәбә һөвәслә кетди, амма бир һәфтә кечмәмиш деди ки, «ојнамаға вахт галмыр»; кукла вә ојунчағларыны мәктәбә апарыб дәрс вахты партанын алтында онларла ојнајырды.

Психоложи вәзијјәт: чох һөвәслә сөһбәт едир, күлүмсүнәрәк, ушағчасына евдәки ојунчағлары һагда данышыр, дејир ки, мәктәб хошуна кәлмир, ојнамаға имкан јохдур, «мўәллиме гәзәблидир». Бу сөзләр онун «гәзәбли мўәллими» тәсвир едәркән үзүнүн ифадә-

синэ ујғун кәлир. Бир јердә чох отура билмир, кабинет боју кәзир, ојнајыр, стуллардан гатар дүзәлдир. Диггәтини топлаја билмир, һәр шеј ону тез бездирир. Билдији аздыр. «Әввәл», «сонра», «нечә», «һәшәрат», «ев һејванлары» кими аңлајышлар она ајдын дејил. Он даирәсиндә ики гејри-мүәјжән әдәди тапа билмир, јалныз конкрет материалы һәлл едә билир. Дүз баша дүшүр, амма дәгиг изаһ едә билмир, «велосипед о шејди ки, минилир», амма башга әшјалары, — «көмәжилә нәсә едилир» шәкилдә изаһ едир. Бә'ән дүзкүн баша дүшүр, амма бу заман конкрет әләмоти әсас кәтүрүр.

Неврологи вә соматик вәзијјәти јаш нормасына ујғундур. Нәтичә: психоложи вәзијјәтинин характеристик хүсусијјәти ондан ибарәтдир ки, емоционал-иради саһә гызда там инкишаф етмәмишдир. Ојуна мараг кәстәрир. Кәркин әгли фәалијјәтә, узунмүддәтли интеллектуал ишә габил дејил, раһатлыг ахтарыр. Интеллектуал марагларла јанашы, аз билијә малик олмасы да тә'лим материалыны мәнимсәмәсинә мане олур. Патоложи емоционал-иради саһәнин зәиф олдуғу ушагларын дүзәлдилмәси даһа чох чәтинлик төрәдир. Белә ушаглар 30 (18,5%) нәфәр иди. Онлар сон дәрәчә тез јорулур, асанлыгла әсәбиләшир, бош јерә күсүр, һәрәкәтләриндә бу нараһатлыг өзүнү кәстәрирди.

Һәјатдакы чәтинликләр онлары мувазинәтин позулмасына кәтириб чыхарырды. Мәктәбә дахил олдуғдан сонра онларын чохунда јуху, иштаһ, әһвал позғунлуғу өзүнү кәстәрмәјә башлајыр. Ахшамлар дәрәдән сонра, дәрә заманы бу ушаглар баш ағрысындан шикајәтләнирдиләр. Бу, ушагларын соматик вәзијјәти өзүнү зәифликдә әкс етдирир; онлар пис јејир, рәнкләри солур, бә'зи ушагларда исә респиратор хәстәлији өзүнү кәстәрир.

Тәһлил просесиндә ушагларын чохунун јолухучу хәстәлијә тутулдуғу вә организмин сон дәрәчә зәифлији ашкар едилди. Ушаглардан 9 нәфәринин исә хроник хәстәлик (тонзилит, ревматизм, пиелонефрит, иринли отит) кечирдији гејд олунмушдур.

Ушагларын даһа чох һиссәси — 54-ү (33,33%) максимум тибби вә педагожи дүзәлишә еһтијаж һиссәдирләр. Бу ушагларда там инкишаф етмәјин емоционал-иради саһә илә јанашы интеллектуал фәалијјәт позғунлуғу да өзүнү әкс етдирир. Интеллектуал фәалијјәт позғунлуғу өзүнү мүхтәлиф дәрәчәләрдә кәстәрир. Бура тә'лим просесиндә аз ирәлиләјиш, сон дәрәчә аз билијә малик олмаг вә с. аиддир.

Алтыјашлыларын белә өјрәнилмәси онлара фәрди јанашманын дүзкүн тәшкилине имкан верир. Нәтичә е'тибарилә тә'лимин кејфијјәтини јүксәлтмәк мүмкүн олур.

ХАЛГЛАР ДЕЈИБЛӘР

Гочаја нәсиһәт вермәк су үзәриндә јазмаг кими, ушаға нәсиһәт вермәк исә даш үзәриндә јазы һәкк етмәк кимидир.

Ағачын көкү суда гурумаз.

Амһара.

Башгасы үчүн ет, өзүн үчүн өјрән.

Күрчү.

Зорла ачылан күлүн әтри олмаз.

Абхаз.

Дијирләнен даш һамарланыр, дүшүб галан мамырланар.

Ермәни.

Нә гәдәр ки, динмир, дәли дә ағыллыдыр.

Башгырд.

Адыкеј.

Жарым эср педагожи ишдә

Пролетариатын даһи рәһбәри, Коммунист Партијасынын баниси В. И. Ленин вахтилә демишдир: «Биздә халг мүүлими буржуа чәмијјәтиндә һеч бир заман дурмамыш олдуғу, дурмадығы вә дура билмәјәчәји бир жүксәклијә галдырылмалыдыр». Бу, сүбүт тәләб етмәјән бир һәгигәтдир ки, мүүллим ады өлкәмиздә һәмишә бөјүк шәрәфлә чәкилир. Мүүллим ады мүгәддәслик, паклыг рәмзи кими сәсләнир.

Партија вә һөкүмәтимиз даһи Ленинин көстәришләрини әлдә рәһбәр тутараг мүүллимә бөјүк аталыг гәјғысы көстәрирләр. Биз бу диггәт вә гәјғынын јени ифадәсини Сов.ИКП МК-нын «Үмүмтәһсил вә пешә мәктәби ислаһатынын әсас истигамәтләри»ндә көрүрүк. Орада дејилдији кими, халг мүүлими кәнч шәхсијјәтин мәнәви әләминин ме'мары, чәмијјәтин е'тибар етдији шәхсдир. Чәмијјәт ән гижмәтли сәрвәтини—ушағлары, өз үмидини, өз кәләчәјини мүүллимә е'тибар едир.

Биз халг мүүллимләри илә һағлы олараг фәхр едирик. Мүүллим елм, билик өјрәдәндир, мүүллим давраһныш нүмунәси, ел мәсләһәтчиси, ел ағсағгалыдыр. О, инсан тәрбијәчиси, икинчи ана, икинчи атадыр!

Һәр дәфә мүүллим әмәјиндән сөһбәт дүшәндә Рәисә Баһарованы таныјанларын, вахтилә онун шакирди оланларын чөһрәсинә хош тәбәссүм чөкүр. Балакән рајонунун педагожи ичтимаијјәтинин, чохсајлы мүүллим ордусунун дилиндә эзбәр олан әмәкдар мүүллим, республика әһәмијјәтли фәрди пенсиячы, 50 ил педагожи иш стажына малик Р. Баһарованын 70 јашы тамам олса да, о, өз севимли пешәсиндән ајрылмамышдыр.

Јетишдирмәләри Рәисә мүүллимә һағгында белә дејирләр: Өз мүүл-

лиминә гижмәт вермәк нечә дә чәтиндир! Нә кизләдәк, јаша долуруг, тәһсил алырыг, мүүјјән мөвгә дә тутуруг. Бә'зән бизә елә кәлир ки, бу чүр доғулмуш, белә дә олмалы идик. Анчаг унудуруг ки, мүүллимин меһрибан әли бизә тохунмасајды, бүтүн билијини бизә өјрәтмәсәјди нечә пәрвазлана биләрдик?! Үмүмијјәтлә, Рәисә кими мүүллимләрин әмәји әвәзсиз вә гижмәтсиздир.

Рәисә мүүллимә педагожи фәалијјәтә 1934-чү илдә Зәнкиланда башламышдыр. О, Бақы интернационал Педагожи Техникумуну битирдикдән сонра халг маариф комиссарлығы тәрәфиндән һәмин рајона мүүллим тәјин едилмишдир. Ики ил орада чалышандан сонра, һәјат јолдашы Лачын рајонунә ишә кәндәрилдији үчүн, о да һәмин рајона ишләмәјә кетмишдир. 1938-чи илдә исә Балакән рајонунда педагожи фәалијјәтини давам етдирмишдир. Мүхтәлиф вахтларда Гуллар, Маһамалар кәнд мәктәпләриндә ишләмишдир. Дәрс һиссә мүдири, мәктәб директору, рајон методбирләшмәсинин рәһбәри олмушдур.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә арха чөһһәдә бүтүн гүввә вә бачарығыны әсиркәмәдән вар гүввәси илә чалышмыш, јерләрдә тәблиғат-тәшвиғат иши апармыш, өн чөһһәдә вурушанлары исти палтарла тәмин етмәк үчүн онлара бағламалар кәндәрилмәсини тәшкил етмишдир. Мүһарибәдән сонра гүрүчүлүг илләриндә мәктәпләрин, су електрик стансијасынын тикинтиндә, көрпүләрин салынмасында, јолларын дүзәлдилмәсиндә өз көмәјини әсиркәмәмишдир...

Рәисә мүүллимә отуз ил Низами адына шөһәр орта мәктәбиндә ишләдикдән сонра пенсияја чыхмышдыр. Дөвләт әһәмијјәтли фәрди пен-

сија алса да јетишдирмэләри илә бир сырададыр. О, һазырда Маһамалар кәнд орта мәктәбинин ибтидаи синифләриндә рус дилини тәдрис едир.

Дәрс дедији жүзләрлә шакирдин һесабыны апарсаг, көрәрик ки, өмрүнүн он минләрлә дегигәси, сааты жығылараг илләрә дөнүб вә бу илләр дә жарым әсрә чатыб. О һәмишә чалышыб ки, дәрс дедији синифдә кери галан олмасын, һамы «4» вә «5» гижмәтләрлә охусун.

О дәрс јаддашда галыр ки, мүәллимин гыrx беш дегигәлик илһамындан сүзүлсүн, шакирд шүүруну тарым сахласын. Рәисә мүәллимә, образлы десәк, тонларла торпагдан бир грам гызыл чыхарыр, о, гыrx беш дегигәдә һәр шакирд үчүн «парчаланыр». Оун фикринчә, пис шакирд јохдур, пис мүәллим вар. Одур ки, бу күн дә Рәисә мүәллимәнин дәрсләри онун јетирмәләринин нәзәриндә кино ленти кими чанланыр. Нечә илләр кечсә дә Рәисә мүәллимә онларын нәзәриндә диггәтли, һәссас, гајғыкеш, һәм дә тәләбкар бир мүәллим олараг галыр вә галачаг. Ону таныјанлар демишкән:

Рәисә мүәллимә үчүн дәрс јашамагдыр, бол-бол мөфәс алмагдыр. Оун үчүн тәки мәктәб олсун, ушаглар олсун, һәр күн, һәр дегигә көзү өнүндә бој атсынлар, кәләчәјә бојлансынлар, мүәллимин үрәјиндә исә ишыг јансын.

Рәисә мүәллимәнин бир дәрсини дә әјаниликсиз тәсәввүр етмәк мүмкүн дејил. О, һеч вахт 45 дегигәлик дәрсини демәклә кифәјәтләнмәјиб. Дәрсдән сонра әләвә мәшгул олуб, мараглы тәдбирләр һәјата кечириб. Оун һазырладығы әјани вәсаитләри бир јерә топламаг мүмкүн олсајды нечә зәнкин кабинет јаранарды! Тәсадүфи дејилдир ки, онун һазырладығы әјани вәсаитләрдән вахтилә Азәрбајчан Мәркәзи Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунда хүсуси сәрки ачылымышдыр. Рәисә мүәллимә рајон мүәллимләри үчүн

тәшкил едилмиш ајлыг тәкмилләшдирмә курсларында һәмишә дәрс демиш, нә гәдәр нүмунә дәрсләри апармышдыр.

О, һәмишә мүәллимләрин јахын мәсләһәтчиси олмуш, өз габагчыл вә гижмәтли тәчрүбәсини кәнч мүәллимләрә өјрәтмишдир.

Белә мүәллимәнин јетишдирмәләринин сајы-һесабы јохдур. Онларын һамысы бу күн әлдә етдији мүнәфәғијјәтләрә көрә өз илк мүәллимнә миннәтдардыр. Шаир нечә дә көзәл дејиб:

Һара кетсәм, мәним
илк мүәллимим,
Әзиз адын бир ан
дүшмәз дилимдән.
«Ана», «Вәтән»
кәлмәсини илк дөфә
Сән тутараг
јаздырмысан әлимдән.

Тәрбијәчим олмусан нечә
баһар, нечә гыш,
Сәнин гара сачларын
дәрс демәкдән ағармыш.

Рәисә Баһарованын шәрәфли әмәји партија вә һөкүмәтимиз тәрәфиндән һәмишә јүксәк гижмәтләндирилмишдир. О, Азәрбајчан ССР әмәкдар мүәллим фәхри адына ләјиг көрүлмүш, Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени, «Әмәкдә фәргләнмәјә көрә», «Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндә рәшадәтли әмәјә көрә», «Гафгазын мұдафисинә көрә», «Бөјүк Вәтән мұһарибәсиндә гәләбәнин 30 иллији», «Әмәк ветераны», «Сосиализм јарышынын галиби» медаллары илә тәлтиф олунмушдур.

Рәисә мүәллимә әмәјинин гижмәтләндирилмәсиндән сөз дүшәндә дејир: шәхсән мәним үчүн ел мәһәббәтиндән јүксәк гижмәт јохдур. Бәлкә елә буна көрә дә мән һеч вахт севимли педагожи ишимдән ајры дүшә билмирәм.

Земфира ПОЛАДОВА.

«ӘЛИФБАМ» СИЛСИЛӘСИНДӘН

Әләскәр ӘЛИОҒЛУ

Ғасым Исмајылов рајону, Ленијәл кәнд сәккизиллик мәктәбинин мұәллими

ӘЛЧӘК

Әминәнин
Әлчәји
Әлиндәки
Әлчәкмиш.
Әминә
Әлиндәки
Әлчәјиндән
Әл чәкмиш....

БИБӘРЛИКДӘ

Бајагдан
Бибәрликдә
Бағыран
Бу
Бәндәрмиш.
Бибәрликдә
Бәндәри
Бағырдан
Бир
Бибәрмиш...

ҒЫРТЫНАГУШУ

Ғыртына вахты,
Ғыр—
Ғыр
Ғырланыр
Ғыртынагушу.
Ғырғыра кими
Ғырладыр көјдә
Ғыртына гушу...

ЧӘЛИК...

Чәкилликдә
Чүрүк
Чәлик;
Чиликләниб
Чилик—
Чилик...

ТҮКСҮЗ ТҮЛКҮ

Төкдү
Талады
Түлкү
Түкүнү.
Танымадылар
Түксүз
Түлкүнү..

Баш редактор: Зәһра ӘЛИЈЕВА.

Редактор: Ј. Кәримов.

Редаксия һејәти: С. Аббасова, Л. Гошгарова, Р. Мейдијева, М. Мусајев, З. Османов, М. Сафәров, М. һәмзәјев, Ә. Шүкүров.

Техники редактор вә корректор: В. Садыгов

Јығылмаға верилмиш: 23.10.84. Чапа имзаланмыш: 17.01.85. Кағыз форматы: $70 \times 108 \frac{1}{16} = 2,5$ кағыз вәрәги. Кағыз: тип № 2. Шрифт дәсти: корпус Јүксәк чап үсулу. 5,0 физики чап вәрәги 6,6 шәрти чап вәрәги. 8,0 учот нәшр. вәрәги. ФГ 10558. Сифариш 11807. Тираж 22.957.

Редаксиянын үнваны: 370000, Бақы. Низами күчәси, 58. Телефонлар: 93-13-45, 32-37-33.

Бақы шәһәри, Азәрбајҗан КП МК-нын «Коммунист» нәшријаты.